

Dialectes orientals

Català central, rossellonès, balear
i alguerès

Joan Veny
Mar Massanell i Messalles

PID_00178305

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Català central	7
1.1. Delimitació territorial	7
1.2. Factors històrics	12
1.3. Factors socials	15
1.4. Fonètica	16
1.4.1. Vocalisme tònic.....	16
1.4.2. Vocalisme àton.....	17
1.4.3. Consonantisme	19
1.5. Morfosintaxi	22
1.5.1. Morfologia nominal.....	23
1.5.2. Morfologia verbal.....	26
1.5.3. Sintaxi	28
1.6. Lèxic.....	29
1.7. Subdialectes	29
1.7.1. Català septentrional de transició	29
1.7.2. Tarragoní.....	34
1.7.3. Salat.....	37
1.7.4. Xipella	38
1.7.5. Barceloní.....	39
2. Rossellonès	41
2.1. Delimitació territorial	41
2.2. Factors històrics	42
2.3. Factors socials	44
2.4. Fonètica	44
2.4.1. Vocalisme tònic.....	44
2.4.2. Vocalisme àton.....	46
2.4.3. Consonantisme	47
2.5. Morfosintaxi	49
2.5.1. Morfologia nominal.....	49
2.5.2. Morfologia verbal.....	51
2.5.3. Sintaxi	51
2.6. Lèxic.....	52
2.7. La varietat rossellonesa dels gitanos de Perpinyà.....	52
2.8. Subdialectes: el capcinès.....	53
3. Balear	55
3.1. Delimitació territorial	55

3.2. Factors històrics	56
3.3. Factors socials	57
3.4. Fonètica	58
3.4.1. Vocalisme tònic.....	58
3.4.2. Vocalisme àton.....	59
3.4.3. Consonantisme	60
3.5. Morfosintaxi	63
3.5.1. Morfologia nominal.....	63
3.5.2. Morfologia verbal.....	65
3.5.3. Sintaxi	67
3.6. Lèxic.....	67
3.7. El menorquí de Florida: la frustració d'una colònia de parla catalana a Amèrica.....	68
3.8. Subdialectes	69
3.8.1. Parlars campanar de Mallorca.....	69
3.8.2. Trets diferencials entre mallorquí, menorquí i eivissenc.....	71
4. Algerès	74
4.1. Delimitació territorial.....	74
4.2. Factors històrics	74
4.3. Factors socials	75
4.4. Fonètica	76
4.4.1. Vocalisme tònic.....	76
4.4.2. Vocalisme àton.....	76
4.4.3. Consonantisme	77
4.5. Morfosintaxi	80
4.5.1. Morfologia nominal.....	80
4.5.2. Morfologia verbal.....	82
4.5.3. Sintaxi	83
4.6. Lèxic.....	84
Resum	85
Activitats	91
Exercicis d'autoavaluació	93
Solucionari	94
Bibliografia	97

Introducció

El mòdul que ara encetem és el primer dels dos que dedicarem a la descripció dels dialectes catalans, la qual constitueix la part fonamental d'aquest curs. Com ja sabeu pel mòdul "Introducció a la variació dialectal", la divisió dialectal de la llengua catalana es basa, en un primer nivell, en l'existència de dos blocs dialectals, l'oriental i l'occidental, a l'interior dels quals és possible delimitar dialectes, subdialectes i parlars diversos.

A l'hora d'establir l'estructura d'aquest material didàctic, ens ha semblat bo dedicar un mòdul a cadascun dels dos blocs, ja que això ens permet de remarcar els trets que agermanen els diversos dialectes que en formen part, cadascun dels quals té, és clar, una personalitat pròpia.

En les pàgines següents, trobareu les dades fonamentals sobre els quatre dialectes que formen l'anomenat *català oriental*: el central, el rossellonès, el balear i l'alguerès, amb els principals subdialectes i parlars que els integren.

Per a cada dialecte, donarem dos tipus d'informació. D'una banda, n'oferirem les dades necessàries per a situar-lo des de diferents punts de vista: geogràfic (*delimitació territorial*), històric (*factors històrics*) i sociolingüístic (*factors socials*). Heu de tenir present, però, que aquest material didàctic no és una història de la llengua i que, per tant, ens limitarem a oferir aquelles dades que són rellevants per a comprendre l'evolució del català en un determinat territori.

De l'altra, oferirem la caracterització lingüística de cada dialecte, atenent als trets fonètics, morfosintàctics i lèxics que l'individualitzen enfront de la resta, però sense oblidar les característiques que l'entronquen amb els dialectes del mateix bloc i que donen sentit a la macrodivisió entre català oriental i català occidental.

En els primers apartats dedicats a cada dialecte, doncs, incloem dades com les comarques en què es parla o els esdeveniments històrics que han afavorit que el català hi prengué uns matisos peculiars. En els apartats següents, més extensos, notarem les principals característiques lingüístiques d'aquell dialecte i destacarem, entre altres coses, com s'hi pronuncien les vocals, què peculiaritza la flexió verbal o quins mots desconeguts en altres territoris hi són freqüents.

Objectius

Un cop superat aquest mòdul, heu de poder fer el següent:

- 1.** Situar en el mapa del domini lingüístic català el territori del català oriental, delimitar-hi l'àrea dels diversos dialectes, subdialectes i parlars i donar raó de les isoglosses que s'han pres en consideració per a establir aquestes fronteres.
- 2.** Donar compte dels principals factors històrics i socials que han condicionat la diferenciació dialectal dins del bloc oriental i saber percebre la seva riquesa dialectal com un reflex de la història política i social del territori.
- 3.** Conèixer les principals característiques fonètiques, morfosintàctiques i lèxiques del català oriental, dels dialectes que l'integren (central, rossellonès, balear i alguerès) i dels seus principals subdialectes i parlars.
- 4.** Conèixer el valor que tenen els dialectes orientals més conservadors com a testimonis vivents de les fases evolutives de la llengua històrica.
- 5.** Saber donar compte de la participació dels dialectes orientals en la formació de la llengua estàndard i de llur contribució a l'enriquiment del fons lexical de la llengua, tant en l'àmbit patrimonial com en el creatiu.

1. Català central

Aquest primer apartat de descripció dels dialectes del català oriental és dedicat al central. Com per a tots els altres dialectes, en treballarem quatre aspectes:

- 1) l'extensió territorial,
- 2) els factors històrics rellevants des d'un punt de vista lingüístic,
- 3) la situació sociolingüística i, sobretot,
- 4) la caracterització lingüística.

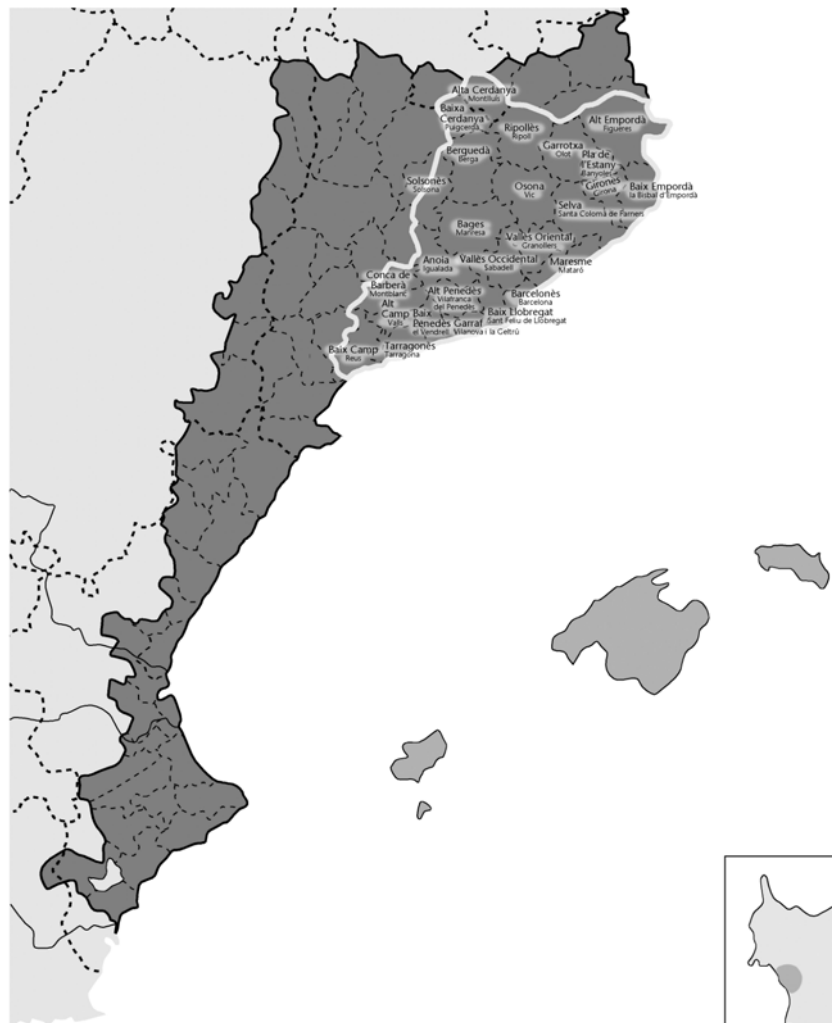
1.1. Delimitació territorial

A l'hora d'establir la delimitació territorial d'un dialecte, ens interessen els quatre aspectes següents:

- 1) l'àrea en què es parla (hauríem de conèixer les comarques que la integren i les principals poblacions que hi ha);
- 2) si hi ha accidents geogràfics que actuïn com a límit i que puguin motivar que s'hagi creat una frontera dialectal;
- 3) la isoglossa o feix d'isoglosses en què s'han basat els dialectòlegs a l'hora d'establir la frontera lingüística;
- 4) l'existència d'àrees de transició cap als diferents dialectes que l'envolten.

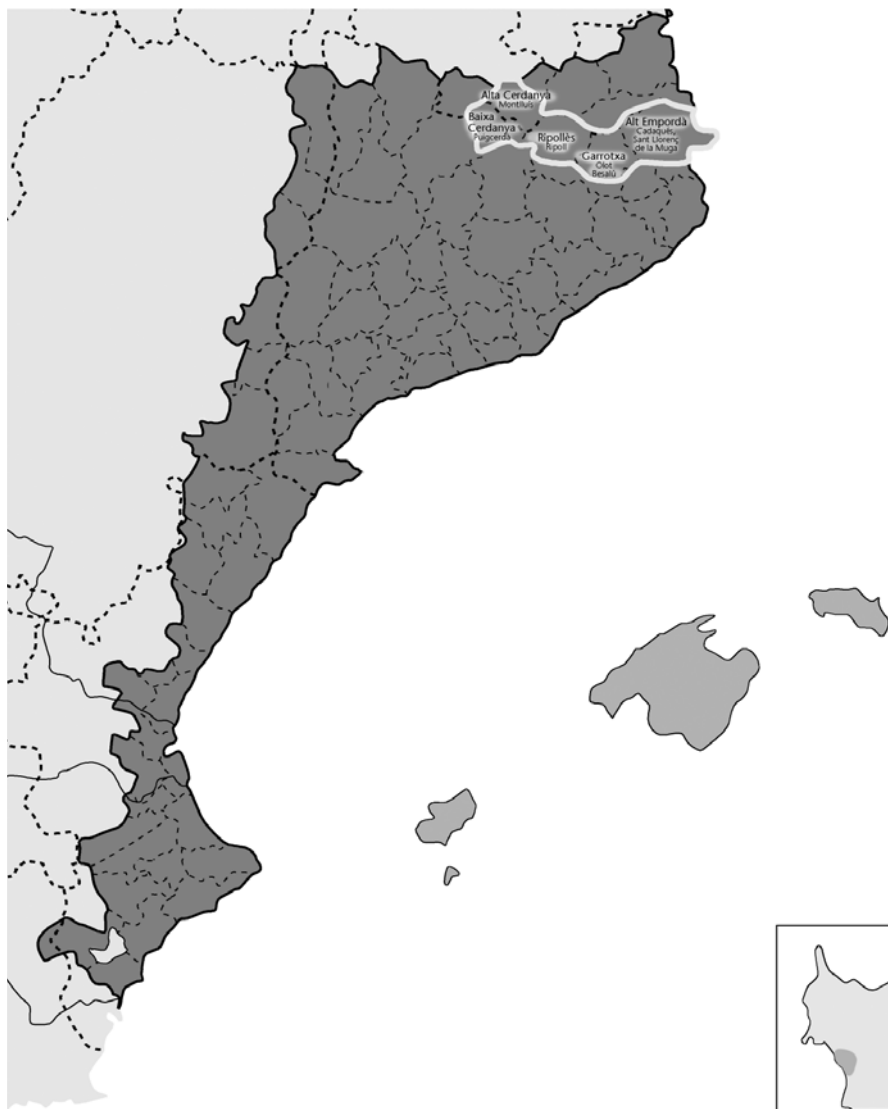
En el cas del català central, les comarques en què es parla aquest dialecte són les que apareixen en el mapa d'aquesta pàgina:

El català central limita, al nord, amb el català septentrional o rossellonès, del qual està separat per una àrea de transició: l'anomenat *català septentrional de transició*, que constitueix un subdialecte del català central, dels trets diferencials del qual ens ocuparem en l'apartat corresponent. Aquest subdialecte va, aproximada-

Territoris on es parla català central

ment, des de la frontera política amb França fins a una línia que arrenca al sud de Cadaqués i acaba a la confluència de la Cerdanya amb l'Alt Urgell, passant per sota de Sant Llorenç de la Muga, Besalú, Olot i Ripoll. Comprèn, doncs, el nord de l'Alt Empordà, de la Garrotxa i del Ripollès i les comarques de l'Alta i la Baixa Cerdanya, la primera de les quals es troba sota administració francesa.

Àrea del català septentrional de transició

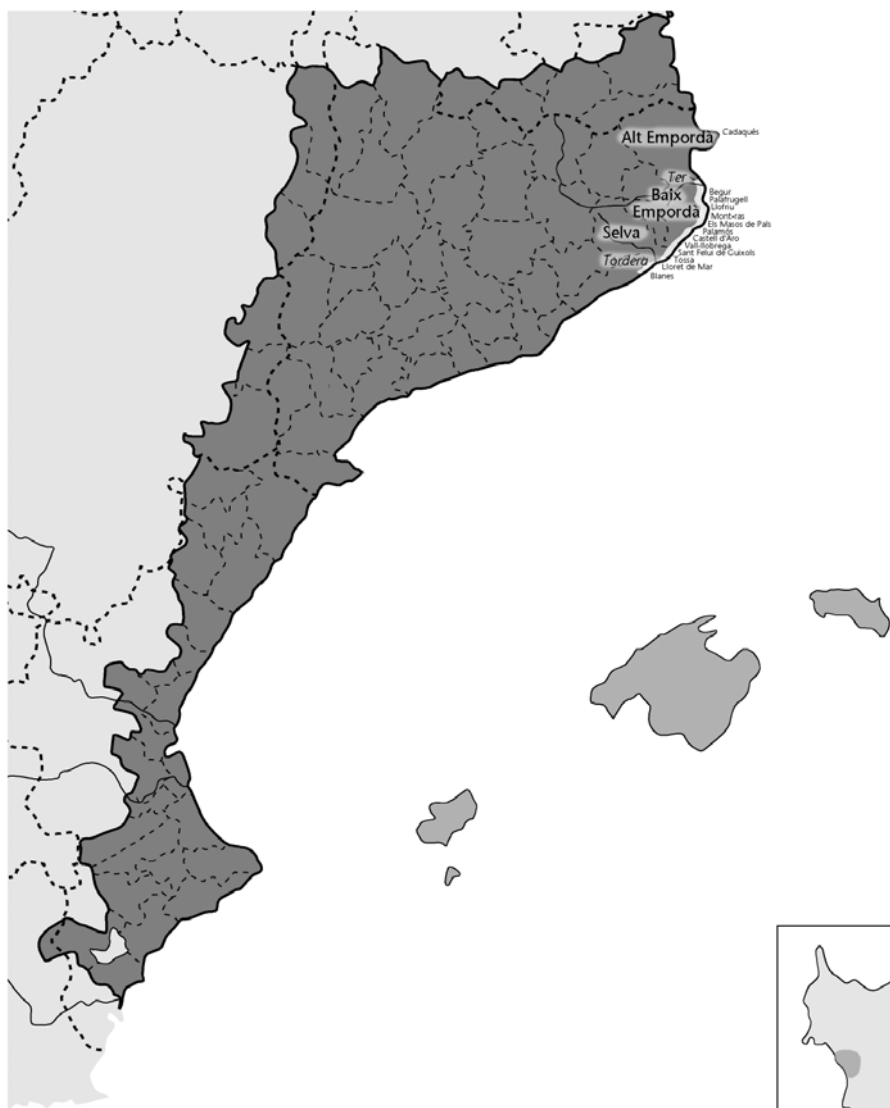
Tradicionalment, la isoglossa que se solia prendre per a establir el límit entre el català septentrional o rossellonès i el català central era el morf de mode-temps de la primera persona del present d'indicatiu: els territoris en què fonològicament era /i/ es consideraven de la zona rossellonesa, mentre que allà on fonològicament era /o/ –realitzada com a [u], [ut] o [uk]– se situava l'inici de la zona central (*ara jo canti*, oposat a *ara jo canto*). Aquesta tria, però, plantejava un inconvenient i és que, a principi del segle XX, el morf /i/ tenia vigència per tota una franja sudfronterera (on ara situem el català septentrional de transició) que no compartia moltes de les altres característiques definidores del dialecte rossellonès. Per aquesta raó, no podem oblidar altres trets en l'establiment de la partió entre tots dos dialectes, especialment el límit del tancament /ó/ > /ú/ (*llop* > *ll[ú]p*, *mosca* > *m[ú]sca*, *cançó* > *canç[ú]*, *torre* > *t[ú]rre*),

En l'apartat "Català septentrional de transició" ens ocuparem dels trets diferencials d'aquest subdialecte.

sobretot si tenim en compte que aquest fenomen va ser el desencadenant d'una sèrie de transformacions en el vocalisme tònic rossellonès úniques a tot el domini lingüístic català. Tanmateix, cal dir que en el darrer segle s'ha produït un procés –actiu encara– d'ascensió de la isoglossa del morf /i/ cap a la frontera política, de manera que a la Catalunya del Sud les formes del tipus *ara jo canti* només es mantenen a la Cerdanya, en convivència amb les formes en /o/, i en una localitat aïllada geogràficament com Cadaqués (on resten vitencs també altres trets ja desapareguts o clarament caducs per a la resta del català central, com l'article salat). Cada cop és més cert, doncs, que la frontera dialectal entre català septentrional i català central es pot traçar per la isoglossa del morf de mode-temps de la primera persona del present d'indicatiu.

Per l'est, el català central està separat del balear i el límit el marca la costa. Cal destacar l'existència, en punts d'aquesta costa, d'un parlar diferenciats, el *parlar salat*, que comprèn Cadaqués i una estreta franja costanera que es troba entre els rius Ter i Tordera, i que inclou poblacions com Begur, Palafrugell, Llofriu, Mont-ras, Els Masos de Pals, Palamós, Castell d'Aro, Vall-llobrega, Sant Feliu de Guíxols, Tossa, Lloret de Mar i Blanes.

Localitats costaneres de parlar salat.

Només una isoglossa separa aquest parlar de la resta del català central: la que correspon a la presència de l'article salat, derivat del llatí IPSU, IPSA, en comptes de l'article literari, originat pel llatí ILLU, ILLA.

A l'oest, el català central limita amb el nord-occidental, que forma part, com indica el seu nom, del bloc dialectal occidental. Entre aquests dos dialectes, no hi ha una línia de separació clara, sinó que trobem una faixa fronterera de transició, on coexisteixen característiques pròpies d'un i altre dialecte. !

Pel que fa al feix d'isoglosses que separen català nord-occidental i català central, recordeu el que ja hem explicat sobre els trets diferencials de català occidental i català oriental en l'apartat "La divisió dialectal del català", dins del mòdul "Introducció a la variació dialectal".

La divisió entre català central i nord-occidental segueix, la majoria de vegades, límits geogràfics naturals, marcats per l'orografia. Així, el català central s'estén per les conques dels rius Fluvià, Ter, Tordera, Besòs, Llobregat, Foix, Gaià, Francolí, Riudoms, Alforja i Riudecanyes. El nord-occidental comprèn les terres regades pel Segre, per l'Ebre i pels afluents d'un i altre. Com que aquests límits geogràfics naturals han condicionat també l'establiment dels límits comarcals, podem dir que la divisió lingüística entre central i nord-occidental segueix la divisió comarcal, amb una única excepció, el Solsonès, tallat de nord a sud pel feix d'isoglosses, que segueix la partió de les conques fluvials del Cardener i el Segre; la segregació d'aquesta comarca (1936) obeïa a raons d'homogeneïtat geogràfica i demogràfica.

Límits entre el català nord-occidental i el central

Català nord-occidental	Català central
Andorra, l'Alt Urgell	La Cerdanya, el Berguedà
Zona occidental del Solsonès	Zona oriental del Solsonès –inclosa Solsona–
La Segarra, l'Urgell, les Garrigues	L'Anoia, la Conca de Barberà
El Priorat, la Ribera d'Ebre	El Baix Camp

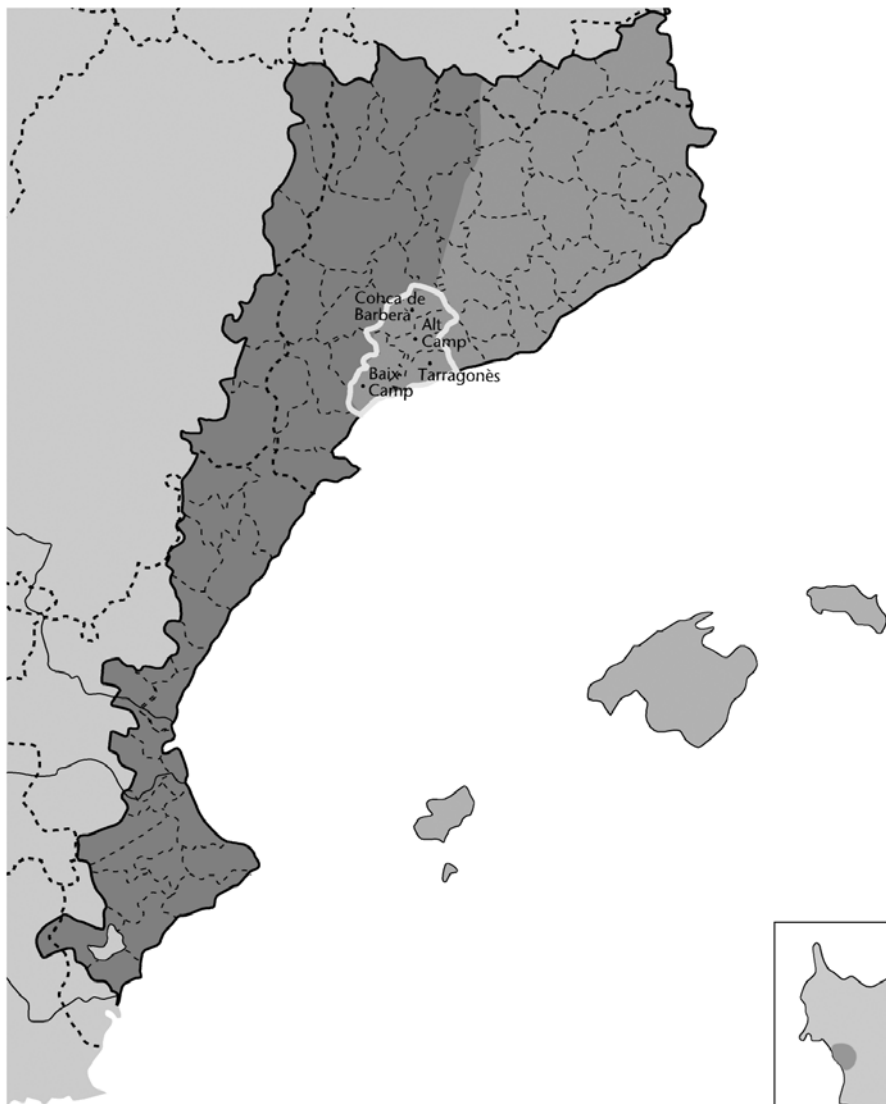
Cal remarcar que entre el català central i el nord-occidental trobem una mena d'envà dialectal discontinu, l'anomenat *parlar xipella*, que baixa des de l'Alt Urgell fins a la Conca de Barberà. Aquest parlar respon a una única isoglossa, avui decadent, que separa aquells territoris en què la *e* final àtona del català preliterari s'ha tancat en [i]. Pertanyen a la franja xipella: Tuixén, les Oluges, Santa Coloma de Queralt, Barberà de la Conca, Solivella i Blancafort.

Localitats de parlar xipella

Al sud, el català central limita novament amb el nord-occidental. A la zona sud, però, la separació respecte del nord-occidental es fa a través d'una àrea de transició, en què es parla el subdialecte tarragoní. Es considera que aquest subdialecte s'estén per les comarques del Tarragonès, l'Alt Camp, el Baix Camp i la Conca de Barberà.

En l'apartat "Tarragoní" ens ocuparem dels trets propis d'aquest subdialecte.

Àrea del subdialecte tarragoní

Pel que hem dit fins ara, doncs, el central toca, al nord, amb el rossellonès i, al sud, amb el nord-occidental, dels quals està separat per àrees de transició (els subdialectes septentrional de transició i tarragoní). A més, inclou uns parlars diferenciats a l'oest (el parlar xipella, que forma un envà dialectal discontinu entre el bloc oriental i l'occidental) i a l'est (el parlar salat, que té en comú amb el balear l'ús de l'article derivat d'IPSU, conegut com a *article salat*).

1.2. Factors històrics

Començarem el nostre breu recorregut per la història dels territoris del català central en el moment mateix de creació de la llengua, pels volts del se-

gle VIII, que coincideix amb la invasió sarraïna: el 711, Catalunya va restar sota domini musulmà. Ja el 785, però, Girona se n'allibera i es posa sota sobirania franca, com també ho farien aviat la Cerdanya i l'Alt Urgell. I, tot just encetat el segle IX, l'any 801, el rei carolingi Lluís el Piadós conquereix Barcelona.

En els territoris del català central, que havien estat fortament romanitzats, la dominació àrab va ser breu i no hi va deixar gaires petges. Aquest fet ha estat utilitzat per Badia i Margarit, en la seva teoria de la romanització, per a justificar la divisió entre català oriental i català occidental.

Recordeu que en el mòdul "Introducció a la variació dialectal" trobareu recollides les diverses teories a partir de les quals s'ha intentat justificar la divisió del català en dos blocs: l'oriental i l'occidental.

Cap el 988, el comte Borrell II trenca el jurament de fidelitat a la monarquia franca, després que, arran d'una ràtzia d'Almansor, aquell no rebés l'ajut esperat. Aquest fet significava *de facto* la independència. Catalunya esdevé una frontissa cultural entre el món cristià i el món musulmà: Ripoll, Cuixà i Vic es converteixen en florents centres culturals, que seran ports d'entrada de la ciència àrab en el món occidental. Quan el segle XI, després del desmembrament del califat de Còrdova en els regnes de taifes, aquests estan afeblits políticament, troben la protecció en els comtes catalans, especialment el de Barcelona, a canvi d'onerosos tributs. Així aquest comtat augmenta la seva riquesa i poder i progressivament s'annexiona els comtats de Besalú, Empúries, Rosselló i Cerdanya. Ja en el segle XII, tindrà lloc la conquesta als musulmans de Tarragona, Tortosa, Lleida, Fraga i Mequinensa. També dins d'aquest segle, el 1137, es produeix la unió federal de Catalunya i Aragó en la Corona catalanoaragonesa.

El segle XIII seguirà la incorporació de les Balears i del País Valencià i, el XIV, de Sardenya, amb una ciutat, l'Alguer, que es mantindrà catalana fins avui. L'origen geogràfic dels repobladors que participen en aquesta expansió territorial és un dels aspectes que s'ha tingut en compte a l'hora de justificar la macrodivisió del català en oriental i occidental, en l'anomenada *teoria de la Reconquesta*, esbossada per Griera i reforçada, de maneres diverses, per Alarcos Llorach, Ferrando i Guinot.

Segons la teoria de la Reconquesta, el català, forjat a la Catalunya Vella, estaria ja en el seu origen dividit en dues modalitats, oriental i occidental, relacionades amb els límits de la Marca Hispànica (català oriental) i dels comtats d'Urgell, Pallars i Ribagorça (català occidental). Durant la Reconquesta, a les comarques del sud-est i a les Balears, s'hi hauria establert població que parlava català oriental, mentre que, a les terres del sud-oest i de València, els repobladors hi haurien transmès el parlar occidental. Aquesta teoria, que ja hem vist

que havia hagut d'afrontar alguns problemes en el cas de València, no presenta dificultats en el cas del balear i l'alguerès. Així, doncs:

La filiació oriental del català balear i alguerès es basa històricament en la colonització d'aquests territoris per parlants procedents majoritàriament de poblacions del català oriental. Per això, els trets lingüístics actuals del balear ens serviran sovint per a il·lustrar estadis evolutius anteriors del català central, ja que el balear, com sol passar en els dialectes de les àrees geogràficament perifèriques, és més conservador.

La unió de la Corona catalanoragonesa amb Castella, el 1412, marca l'inici d'un procés de subordinació de les terres catalanes, que s'accentuarà en gran manera a partir del 1714, arran de la derrota en la Guerra de Successió, la qual comporta la pèrdua de privilegis i la progressiva castellanització en l'àmbit escolar, judicial i eclesiàstic. Catalunya, però, emprendre un procés de recuperació, conegut com a Renaixença, que pren com a data simbòlica d'inici l'any 1833, en què es publica l'oda *La pàtria*, d'Aribau. La Renaixença representa el naixement d'un projecte nacionalista vertebrat en la llengua, que, després de tres segles de decadència del seu conreu en l'alta literatura, es volia recuperar per als usos cultes. Progressivament, al llarg de la Renaixença i amb l'esclat del modernisme i del noucentisme, aniran apareixent grans figures literàries, la gran majoria dins l'àmbit del català central, com és el cas de Santiago Rusiñol, Joan Maragall, Jacint Verdaguer, Àngel Guimerà, Narcís Oller, Eugeni d'Ors, Ramon Casellas, Josep Carner, Carles Riba, Josep Vicent Foix, etc. Tots aquests autors van contribuir a l'establiment d'una llengua literària moderna, sobre la base, és clar, del dialecte que els era propi: el català central.

A finals del segle XIX, quan es van formular les primeres propostes per a normativitzar la llengua, Fabra i el grup de l'*Avenç* es van basar exclusivament en el català central, especialment el barceloní, perquè era el més parlat i el més diferenciat del castellà. El mateix Fabra i la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (fundada el 1911) van corregir aquesta proposta monodialectal a favor d'una de compositiva, respectuosa amb els grans dialectes, encara que les circumstàncies històriques i culturals que hem exposat hagin fet que el català central hi tingués un pes superior.

Entre 1914 i 1928 i novament entre 1932 i 1939 Catalunya coneix períodes d'autogovern amb implantació del català en l'administració, l'ensenyament i els mitjans de comunicació. Després del llarg parèntesi franquista de persecució del català (1939-1975), amb l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de 1979, el català és reconegut com a llengua pròpia de Catalunya i esdevé cooficial amb el castellà. Aquest nou estatus de la llengua ha permès de concloure'n la normativització i difondre'n la varietat estàndard a través de l'ensenyament i

dels mitjans de comunicació de massa, especialment la ràdio i la televisió, fet indubtablement positiu, però que pot incidir de manera directa en el retrocés dels trets dialectals més allunyats de l'estàndard.

1.3. Factors socials

El primer que hem de destacar és la vitalitat del català en els territoris del dialecte central, que contrastarà amb les mancances que en presenten d'altres: el rossellonès, que pateix una notable reducció de parlants a causa de la penetració del francès; el català nord-occidental de la Franja, en què s'ha perdut la consciència de la unitat lingüística; les tendències secessionistes d'alguns sectors valencians, etc.

Els territoris en què es parla català central estan inclosos majoritàriament en la comunitat autònoma de Catalunya, on ja hem dit que el català té el rang de llengua cooficial i és usat en les institucions públiques, l'ensenyament i els mitjans de comunicació (només l'Alta Cerdanya es troba sota administració francesa). En l'àrea del català central trobem la capital del Principat, Barcelona (que concentra el poder polític, econòmic, administratiu i cultural), i també una presència destacada de nuclis urbans (pensem, per exemple, en Girona, Manresa i Tarragona, per esmentar poblacions prou distanciades geogràficament), units entre ells per una gran xarxa de vies de comunicació.

La unió de tots aquests factors (capitalitat, nuclis urbans i xarxa de comunicacions) fan que el català central sigui el dialecte més innovador i evolucionat del català, enfront del català occidental, molt més fidel als orígens de la llengua, i enfront del balear, que conserva molts dels trets que hi van portar els repobladors centrals i que, en els territoris d'origen, ja s'han perdut.

Avui, el català central és el dialecte parlat per un nombre més elevat de catalans. A la seva àrea hi viu més del 80% de la població total del Principat, concentrada sobretot a les comarques del Barcelonès, el Baix Llobregat, el Maresme, el Vallès Oriental i el Vallès Occidental. Cal tenir en compte, però, la gran allau immigratòria que ha afectat aquestes comarques. Ni tots els que hi viuen parlen català, ni tots els que el parlen el tenen com a primera llengua (i en aquest cas les modificacions fonètiques, lèxiques i morfològiques que hi introdueixen solen ser importants).

Aquest predomini demogràfic damunt la resta de dialectes, juntament amb altres raons de tipus polític i cultural, van motivar que el català central, i en especial el subdialecte barceloní, parlat a la capital, es prengués com a base per a l'elaboració de la llengua estàndard, en la qual també han participat, tot i que en menor grau, la resta de dialectes.

Recordeu el que hem explicat en l'apartat "Factors d'anivellament i de diferenciació lingüística en l'actualitat", del mòdul "Introducció a la variació dialectal".

Les propostes de l'Avenç

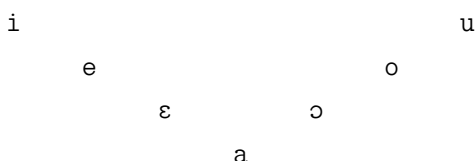
Anteriorment, el grup de l'Avenç havia fet una proposta de codificació monodialectal, basada exclusivament en el català central, per ser el més parlat i el més diferenciat del castellà.

1.4. Fonètica

Amb aquest apartat iniciem la caracterització lingüística del català central. Ara esmentarem només els trets generals. Quan arribem a l'apartat "Subdialectes", ja ens ocuparem de les característiques dels seus subdialectes i parlars.

1.4.1. Vocalisme tònic

El català central actual presenta quatre graus d'obertura i set fonemes vocàlics.

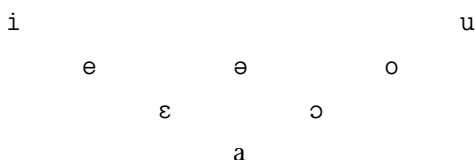

Cal fer una remarca important sobre la formació històrica d'aquest inventari vocàlic: la E tancada del llatí vulgar, procedent de E llarga i i breu del llatí clàssic, ha passat en el català central actual a /ε/, excepte quan aquesta està en contacte amb iod (/j/) o amb una consonant palatal (/ʎ/, /ɲ/), cas en què es manté tancada. Ho veurem en uns exemples: CĒPA > c[é]ba, PĪRA > p[é]ra, però RĒGE > r[ɛ]i, LĪGNA > ll[é]nya, ĪLLU > [ɛ]ll, LĒGE > ll[ɛ]i. Tanmateix, el català septentrional de transició practica l'obertura també en aquests casos, com veurem en l'apartat corresponent: ll[ɛ]i, r[ɛ]i, [ɛ]ll.

El paper tancador de les consonants palatals

Recordem que les consonants palatals tendeixen a tancar les vocals amb les quals entren en contacte.

El que hem descrit fins ara correspon a l'estadi actual del català central. En l'època medieval, però, la situació era diferent. El català central, en els segles XIII i XIV, presentava un vocalisme tònic amb vuit fonemes, els set que té actualment més una vocal neutra tònica, que era el resultat de l'evolució de la E tancada llatinovulgar.

La presència de la vocal neutra tònica és testificada en documents centrals amb grafies com *antra* 'entra' i *prase* 'presa', similars a les que trobarem profusament en mallorquí fins al segle XX, perquè en aquest subdialecte s'ha mantingut la susdita neutra tònica fins l'actualitat. Al final de l'edat mitjana, aquesta vocal neutra tònica va confluïr cap a e oberta. La raó que justifica aquest canvi és de tipus intern: per economia del llenguatge. La vocal neutra tònica era un fonema que presentava pocs parells mínims amb la e oberta; per

formació es va iniciar en posició pretònica ($n[\ə]bot < n[e]bot < NEPOTE$) i es va estendre posteriorment a la posició final ($batl[\ə] < batl[e] < BAIULU$) i, més tard, a la posttònica interior ($pèl[\ə]c < pèl[e]c < PELAGU$). Segons Gulsoy, l'origen d'aquesta neutralització estaria en relació amb l'assimilació de *a* i *e* àtones a la neutra tònica que van conèixer el català central i la resta de dialectes del bloc oriental: $c[\acute{e}]b[a] > c[\acute{e}]b[\ə]$, $r[\acute{e}]br[e] > r[\acute{e}]br[\ə]$. Després la neutra àtona s'hauria estès a altres mots on no hi hauria neutra tònica: *casa*, *dona*, *colze*, etc.

Pel que fa a les neutralitzacions de vocals posteriors, des d'un punt de vista diacrònic, podem dir que *o* i *u* àtones del llatí vulgar conflueixen en [u]. Des d'un punt de vista sincrònic, direm que /ɔ/ i /o/ > [u] en posició àtona.

Per exemple: $r[\acute{c}]ca > r[u]queta$, $g[os] > g[us]set$. En alguns casos provoca confluències homòfones: *pontet* i *puntet*, que sonen tots dos $p[u]ntet$. Aquest canvi és més tardà que el que va afectar les vocals anteriors. Sembla que no va ser sistemàtic en tots els contextos fins a finals del segle XV o inicis del XVI, que és quan trobem documentades confusions de les grafies *o* i *u* en totes les posicions àtones. Aquesta diferència cronològica entre les neutralitzacions del vocalisme anterior i del posterior explica l'arribada de [o] àtona a les Balears, ço que n'ha possibilitat el manteniment en mallorquí (excepte en el parlar solleric) fins als nostres dies. ❗

Ja abans del segle XV, trobem confusions en certs contextos, que és on sembla que va iniciar-se el canvi:

- 1) Quan la *o* àtona és seguida per una *i* o una *u* tòniques: $d[u]rmir$, $c[u]mú$, $c[u]xí$.
- 2) En topònims començats per *Munt*, per influència del context nasal: $M[u]ntserrat$.
- 3) En contacte amb una /b/: $R[u]bert$, $c[u]bert$.
- 4) En hiat amb *a*, *e*: $J[u]an$, $assa[u]nador$, $p[u]agrós$, $c[u]ent$.
- 5) Per influència d'una antiga iod precedent: $j[u]glar$, $J[u]sep$, $J[u]an$; en aquest darrer cas, el hiat també afavoreix el tancament, com acabem de veure.

Tanmateix, tenim indicis del canvi *o* > *u* fora d'aquests contextos (segle XIV: *lu* 'lo', *cluquer* 'cloquer').

Una altra peculiaritat del vocalisme del català central, en retrocés pel fet que no ha tingut entrada en la llengua estàndard, és el tractament dels diftongs finals àtons *-gua* i *-qua*, que tendeixen a monoftongar-se. És només una tendèn-

Vocalisme àton del mallorquí

Us anirà bé retenir la diferència cronològica entre les neutralitzacions del vocalisme anterior i posterior per a comprendre les característiques del vocalisme àton del mallorquí, que estudiarem en l'apartat dedicat a aquest subdialecte balear.

cia, de manera que també en central trobarem les formes [gwə] (o [ɣwə]) i [kwə]: [ájɣə] o [ájɣwə] ‘aigua’, [páskə] o [páskwə] ‘Pasqua’.

També cal assenyalar la tendència a la pèrdua de la vocal neutra pretònica final del segment oclusiva + /ara/, que trobem en mots com [kəɾɣól] ‘caragol’, [kəɾβásə] ‘carabassa’, [kəɾmél] ‘caramel’ i en sintagmes com [pəɾ ʃól] ‘per això’, [pér kí] ‘per aquí’. De la mateixa manera, sol perdre’s la vocal neutra pretònica seguida d’erra: [britát] ‘veritat’, [brəná] ‘berenar’, [trézə] ‘Teresa’, [prɔ] ‘però’, [əsprít] ‘esperit’. Tanmateix la vocal no cau si prové d’una tònica subjacent per un procés derivatiu (*parent*, de *pare*) o compositiu (*paraigua*, de *para* + *aigua*).

Pel que fa a la *o*, notem una tendència al canvi en [ə] en el registre col·loquial, generalment per dissimilació: [ʃəkulátə] ‘xocolata’, [əʃəplúk] ‘aixopluc’, [tələfənu] ‘telèfon’, tendència compartida per altres dialectes orientals.

Finalment, assenyalem el possible reforç dental de la *i* àtona final: [ápi] o [ápit] ‘api’, [kulézi] o [kulézit] ‘col·legi’, [prémi] o [prémit] ‘premi’, fenomen conegut també en altres territoris orientals.

1.4.3. Consonantisme

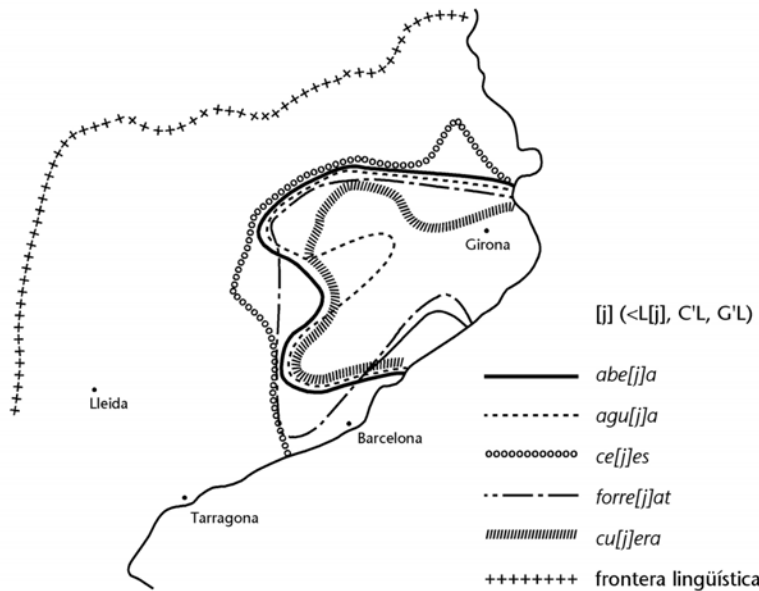
La taula següent reproduïx l’inventari consonàntic del català central. Com ja anirem veient, els fonemes fricatiu i africats són els que concentren les diferències amb la resta de dialectes catalans.

	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Prepalatal	Palatal	Dorsovelar	Labiovelar
Oclusiu (sord/sonor)	p b		t d				k g	
Fricatiu (sord/sonor)		f		s z	ʃ ʒ			
Africat (sord/sonor)				ts dz	tʃ dʒ			
Aproximant						j		w
Lateral				l		ʎ		
Bategant				r				
Vibrant				r				
Nasal	m			n		ɲ		

Ara que ja coneixem els fonemes consonàntics del català central, veurem les diferències que afecten la seva freqüència relativa d’aparició i que solen ser causades per evolucions diferents a partir del llatí vulgar.

El tret més destacat del consonantisme del català central és la iodització (o ieisme històric), tot i que cal precisar que aquesta és territorialment parcial, és a dir, que no afecta tota l’àrea del català central i que, a més, no tots els parlants la practiquen.

Els límits del ieisme són difusos, ja que les isoglosses corresponents a diferents termes no sempre se superposen, però en general es considera que la zona ieista comprèn les comarques del català central excepte, a la zona sud, l’Anoia, el Baix Llobregat, el Barcelonès i les altres comarques situades per sota d’aquestes, i a la zona nord queda exclosa l’Alta i la Baixa Cerdanya i una gran part de l’Alt Empordà.

Àrea ieista del català central
 Font: mapa adaptat de J. Veny (1978). *Estudis de geolingüística catalana* (2a. ed.). Barcelona: Edicions 62, 1984.

El ieisme, que es dona també en balear, és un fenomen pel qual els grups llatins C'L (a voltes procedent de T'L, G'L i L[j]) evolucionen cap a iod. Afecta només aquests grups llatins. Les pronúncies amb iod de mots com *llibre* o *cavall* no tenen res a veure amb el ieisme històric: és un problema idiosincràtic d'articulació que pot donar-se en parlants de qualsevol dialecte. Remarquem, doncs, que la lateral palatal pertany a l'inventari fonemàtic del català central, fruit de l'evolució de L- inicial i -LL- intervocàlica.

Àmbit geogràfic del ieisme

Retrobarem el ieisme quan descriguem el balear. Hem de tenir present que aquest fenomen lingüístic només es dona en aquests dos dialectes.

Compareu aquests dos grups d'exemples:

Ètim amb C'L, G'L, L[j]	Resultat amb [j]	Ètim amb L-, -LL-	Resultat amb [ʎ]
APICULA	[əβéjə]	LINGUA	[ʎéŋgə]
FENUCULU	[funój]	LIBRU	[ʎíβrə]
*MIRACULU	[miráj]	LUPU	[ʎop]
(VETULA >) VEC'LA	[béjə]	CABALLU	[kəβáʎ]
REGULA	[réjə]	GALLINA	[gəʎíne]
PALEA	[pájə]	ILLA	[éʎə]

Formes no documentades

Quan trobeu una forma llatino-vulgar precedida d'un asterisc, aquest signe indica que la forma en qüestió no està documentada, però que hi ha raons que fan pensar que havia d'existir.

Noteu especialment la distinció entre una parella de mots que per als parlants lleistes són homònims:

Ètim amb C'L	Resultat amb [j]	Ètim amb -LL-	Resultat amb [ʎ]
peduculu	[poj] (paràsit)	pullu	[poʎ] (au)

Actualment la iodització és un tret en regressió, que cedeix terreny a la solució lleista –anomenem lleistes les varietats en què els grups llatins C'L, G'L i L[j] evolucionen cap a la lateral palatal (/ʎ/). El model barceloní, la connotació de ruralisme, la llengua escrita i els mitjans de comunicació han contribuït a la recessió progressiva del ieisme. Recordem que ja al segle XV les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* condemnaven les variants amb [j]: “fiyol per fillol” (r. 146), “tayar per tallar, e mil semblants” (r. 147).

Es creu que en l'època medieval la solució ieista tenia un àmbit més ampli, que afectava fins i tot Barcelona, perquè es disposa de documents que confirmen la seva presència en aquesta ciutat; per exemple, en el *Llibre dels mariners*, text barceloní del segle XV, *uylls* ‘ulls’ rima amb *despuys* ‘després’, ço que en suposa la realització ieista [ujɫ]. Sembla, però, que inicialment el català de Barcelona estava dividit, amb relació a aquest tret, en dues capes: una de popular, que preferia la solució ieista, i una de cultivada, que optaria per la solució lleista. Pel prestigi de la població culta, les classes populars de Barcelona haurien anat adoptant la solució lleista. Encara actualment, però, podem sentir en parlants barcelonins alguns mots que conserven la iod, i que són testimoni del que succeïa en èpoques anteriors: [fiól] ‘fillol’, [ʎəntíə] ‘llentilla’, [ujál] ‘ullal’, [sɛjə] ‘cella’, [əsuləját] ‘assoïllat’.

Posteriorment, i també pel prestigi del parlar urbà, el lleisme, que s’havia generalitzat a Barcelona, es va anar difonent als territoris veïns, especialment a les altres ciutats de la zona, com Terrassa, Sabadell, Granollers, Vic, Manresa, Berga o Ripoll. Al seu torn, aquestes ciutats van actuar com a nuclis secundaris de difusió del lleisme. Com a conseqüència del drenatge del ieisme cap als nuclis rurals, aquest adquireix la connotació de parla vulgar, pagesa, poc elegant, i és objecte de burla –humorísticament els ieistes són coneguts com “els de la paia a l’ui”.

Constitueix un altre senyal de la regressió del fenomen la seva distribució generacional en les àrees rurals en què es manté: mentre que la població gran l'utilitza majoritàriament, el seu ús és vacil·lant en els adults i marginal en els joves. En aquest procés de substitució de [j] per [ʎ] s'observa, d'una banda, una major resistència dels mots d'àrea local ([sumájə] ‘somalla (tipus de botifarra)’) o relacionats amb activitats agrícoles ([dájə] ‘dalla’, [rɛjə] ‘rella’, [rustój] ‘rostoll’) i, de l'altra, l'aparició d'alguns cas d'ultracorrecció: [rəʎəntí] ‘reientí’, [rəméʎ] ‘remei’. A més, hi ha una estabilitat major de les variants amb iod a les poblacions distanciades dels centres lleistes, com Olost, Collsuspina o Sant Pere de Torelló respecte de Vic.

En contrast amb aquesta situació regressiva, a les Balears, on el ieisme va arribar amb els colonitzadors del segle XIII, aquest és un tret que es manté amb vivesa i sense connotacions de desestimació social.

Un altre tret del consonantisme del català central és la simplificació dels grups consonàntics finals de nasal o líquida + oclusiva, amb pèrdua de l'oclu-

siva, -MP > [m], -NT > [n], -LT > [l]: [tɛms] ‘temps’, [kan] ‘cant’, [mol] ‘molt’, [məláɫ] ‘malalt’. Aquest canvi es va iniciar el segle XV. Va començar pel plural ([kamps] > [kams]) i en aquells contextos en què el singular anava seguit de consonant ([fɔnt sɛkə] > [fɔn sɛkə]), perquè s’hi creava un grup tri-consonàntic, que va tendir a ser simplificat. Després, les formes sense oclusiva ([kam] ‘camp’, [fɔn] ‘font’) es van generalitzar arreu, tot i que cal fer notar que en certes partícules molt freqüents aquesta consonant emmudida pot sensibilitzar-se davant de mot començat per vocal: [sənt əntóni] ‘sant Antoni’, [sənt órəs] ‘cent hores’.

En contrast amb el fenomen anterior de reducció de grups consonàntics finals, el català central, com la resta de l’oriental peninsular, presenta una tendència al reforç dental de la *r* final: [ɔrt] ‘or’, [kart] ‘car’, [mart] ‘mar’, [kɔrt] ‘cor’, [fəβórt] ‘favor’. Es tracta d’una tendència, i no d’una característica general, que podria explicar-se a partir de les fluctuacions de mots amb *-rt* final ([fɔrt] / [fɔr] ‘fort’, [surt] / [sur] ‘surt’), que haurien arrossegat [kɔr] cap a l’alternança amb [kɔrt], [mar] amb [mart], etc.

Finalment, hem de destacar dues característiques, pel que fa a la realització de les sibilants, que agermanen el català central amb la resta de dialectes orientals i que el separen dels occidentals: la manca de segregació de iod per la /ʃ/ en posició final i intervocàlica (*cala[ʃ]*, *co[ʃ]a*) i la realització fricativa, i no africada, de les sibilants palatals en posició inicial i postconsonàntica (*[ʃ]ocolata*, *pan[ʃ]a*).

Tanmateix, s’ha notat una certa tendència a l’africació de la sibilant prepalatal sorda en posició inicial i postconsonàntica (*[tʃ]ina*, *pan[tʃ]a*), especialment entre els nascuts de 1930 a 1950, estesa més ocasionalment al correlat sonor (*[dʒ]endre*).

Existeix també una certa inclinació a l’ensordiment de l’africada prepalatal sonora, [dʒ], en [tʃ], que depèn dels parlants, de les unitats lèxiques i de la franja d’edat. Hi són sensibles els més ancians i mots com *forma[tʃ]e*, *fe[tʃ]e*, *via[tʃ]e*, *pla[tʃ]a* o *trepitʃ]ar* enfront d’altres (*sutge*, *jutge*) amb escasses incidències.

1.5. Morfosintaxi

En aquest apartat caracteritzarem el català central pel que fa a la morfologia nominal, a la morfologia verbal i a la sintaxi. Començarem per la nominal, i ens fixarem en els trets diferencials de la flexió i en els sistemes de l’article, els possessius, els demostratius i els pronoms personals forts i febles.

1.5.1. Morfologia nominal

Pel que fa a la flexió dels elements nominals, convé destacar que els antics proparoxítons llatins no segreguen *n* en la formació del plural: HOMINES > *homes*, ASINOS > *ases*.

Quant a l'article determinat, s'hi utilitza l'anomenat article literari, derivat del llatí ILLU, ILLOS, ILLA, ILLAS en posició àtona, que ha donat tres tipus de formes per a l'article català:

- 1) Les formes plenes (anomenades també *etimològiques*): *lo, los, la, les*. Són les pròpies de la llengua medieval, i es mantenen encara avui en alguns dialectes, però no en el català central on, en tot cas, es troben fossilitzades en expressions com *tot lo món, tot lo dia*, etc.
- 2) Les formes reduïdes: *l, ls*. Apareixen en contextos vocàlics –quan l'article es troba davant o darrere de vocal– en què es dona l'elisió de la vocal etimològica: *l'avi, l'hora, diu [kəɫ] dia que ve..., sap [kəɫz] nois...*
- 3) Les formes reforçades –només per al masculí, singular o plural–: *el, els*. Van originar-se per una reinterpretació en els casos freqüents en què l'article s'havia reduït per enclisi darrere de la vocal *e*, que passa a considerar-se com si formés part de l'article: *de lo camí > del camí → el camí* (com si *del camí < d(e) el camí*).

En el cas del català central, les formes reforçades de l'article han substituït les etimològiques, que hi eren habituals en la llengua medieval i que encara avui perviuen en dialectes com el nord-occidental i l'alguerès.

El sistema actual de l'article per al català central és aquest:

	Masculí + consonant	Masculí + vocal	Femení + consonant	Femení + vocal
Singular	əl	l	lə	l
Plural	əlz / əls	əlz	ləz / ləs	ləz

Exemples: *el gos, l'home, la dona, l'espatlla, els gossos, els homes, les dones, les espatlles*.

Pel que fa a l'article personal, en català central presenta un sistema mixt entre:

- 1) L'article personal medieval (*en, na, n'*) provinent de DOMINE, DOMINA, usat en el seu origen com a tractament de cortesia.
- 2) L'article determinat, que ha pres les funcions del personal en alguns dialectes del català.

Masculí + consonant	Masculí + vocal	Femení + consonant	Femení + vocal
ən / əl	l	lə	l

Exemples: *en Joan* o *el Joan*, *l'Antoni*, *la Pepa*, *l'Anna*.

Els possessius del català central són els que recull aquesta taula:

		1a. persona	2a. persona	3a. persona
Posseïdor únic	Masculí singular	əl méw	əl téw	əl séw
	Masculí plural	əlz méws	əls téws	əl séws
	Femení singular	lə méβə	lə téβə	lə séβə
	Femení plural	ləz méβəs	ləs téβəs	lə séβəs
Posseïdor divers	Masculí singular	əl nóstre	əl βóstre	əl séw
	Masculí plural	əlz nóstres	əlz βóstres	əl séws
	Femení singular	lə nóstre	lə βóstre	lə séβə
	Femení plural	ləz nóstres	ləz βóstres	lə séβəs

Convivència de *en* i *el*

El parlar col·loquial tendeix a substituir l'article personal *en* per *el*, a causa de l'asimetria del sistema, que ha perdut la forma femenina de l'article, *na* i la forma reduïda davant de nom masculí o femení començat per vocal, *n'*.

Nostre, *vostre*, *nostres* i *vostres* coneixen col·loquialment les variants amb assimilació vocàlica [nóst ru], [bóst ru], [nóst rus] i [bóst rus].

En el català central d'avui, els possessius que indiquen posseïdor únic i els que indiquen posseïdor divers difereixen per a la primera i per a la segona persona, però són idèntics per a la tercera. En la llengua antiga, en canvi, també en aquest cas diferien, perquè *seu* només s'emprava referit a un únic posseïdor, mentre que si els posseïdors eren diversos es feia servir la forma *llur*, avui arraconada al rossellonès.

El català central d'avui presenta només dos graus de dixi, proximitat i llunyania, i no els tres graus propis de la llengua antiga i d'alguns dialectes actuals.

	Masc. sg. (+cons/+voc)	Masc. pl.	Fem. sg.	Fem. pl.	Neutre	Locatiu
Prop	əkét/əkést	əkéts	əkéstə	əkéstəs	əʃó	əkí
Lluny	əkéʎ	əkéʎs	əkéʎə	əkéʎəs	əʎó	əʎá / əʎí

Els pronoms forts són els següents:

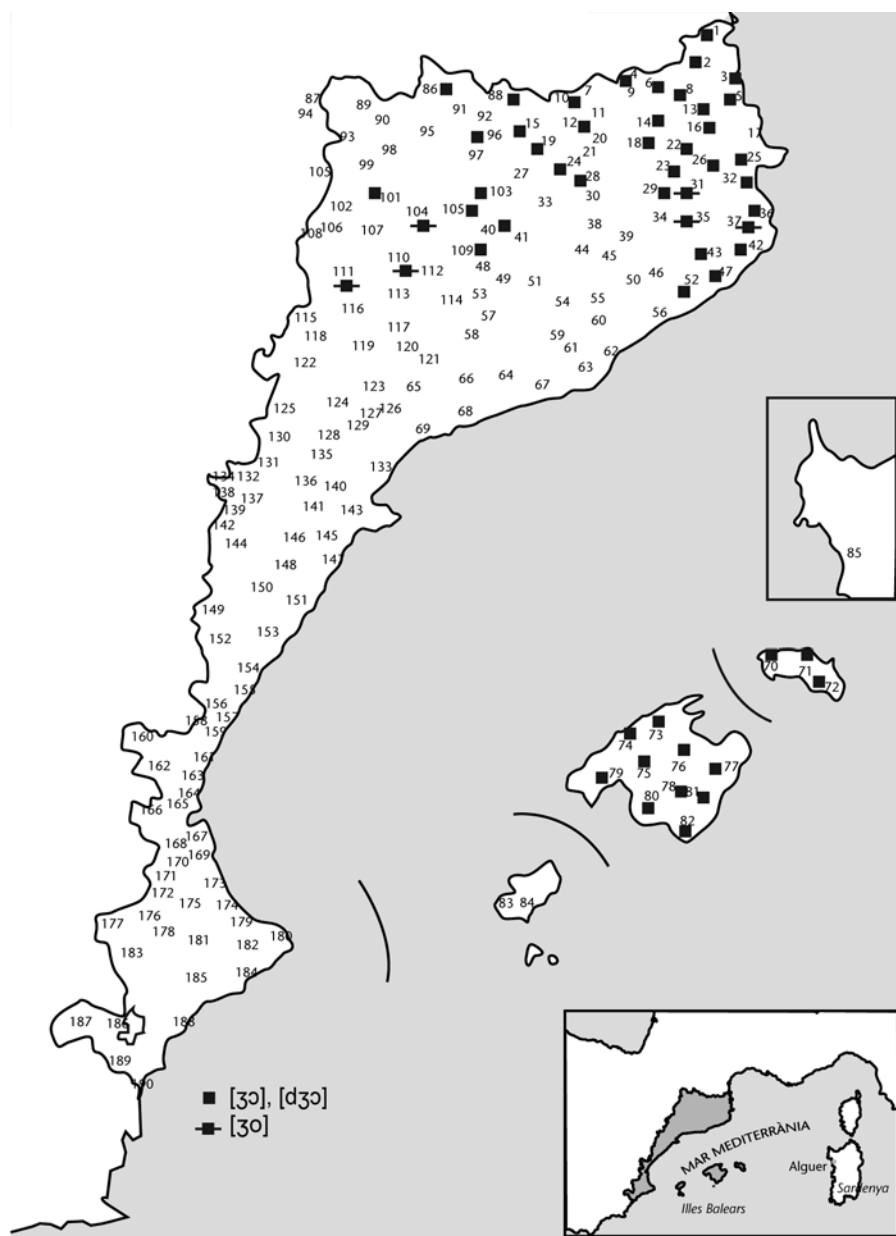
EGO	>	<i>jo</i>	
TU	>	<i>tu</i>	
ILLU	>	<i>ell</i>	(evolució produïda en posició tònica)
ILLA	>	<i>ella</i>	(evolució produïda en posició tònica)
NOS ALTEROS	>	<i>nosaltres</i>	
VOS ALTEROS	>	<i>vosaltres</i>	

ILLOS	> <i>ells</i>	(evolució produïda en posició tònica)
ILLAS	> <i>elles</i>	(evolució produïda en posició tònica)

Fonèticament, coneixen diverses variants de realització. Les principals són les que recollim en la taula següent:

	Singular	Plural
1a. persona	jɔ / ʒɔ	nuzáltres / nuzátres / nuzátrus
2a. persona	tu	buzáltres / buzátres / buzátrus
3a. persona	eʎ éʎə	eʎs / eʎʃ éʎəs

La variant del pronom de primera persona [ʒ]o s'estén més pel nord, inclòs el rossellonès i parlars septentrionals del nord-occidental (vegeu mapa).

Variants del pronom personal jo (ALDC, Q. 2112).

Quant als pronoms febles, tal com s'esdevenia amb l'article, hem de distingir tres tipus de formes, que són les següents:

1) Plenes. Etimològicament són les més properes a les formes llatines. Eren les pròpies de la llengua antiga i ho són encara avui d'alguns dialectes catalans, però no del central –ens referim només en posició proclítica.

2) Reduïdes. S'han format contextualment per contacte amb una vocal anterior o posterior, que ha permès l'elisió de la vocal etimològica del pronom: *m'agrada*, *diu [kət] giris*, *[nonz] entenem*, *s'escriuen*, *n'agafarem*.

3) Reforçades. Són les de formació més recent i s'han originat per una resegmentació de les formes reduïdes darrere de vocal neutra, interpretant que aquesta pertanyia al pronom.

Paral·lelismes entre article i pronoms febles

Fixeu-vos que l'existència de formes plenes, reduïdes i reforçades té una explicació paral·lela en el cas de l'article i en el dels pronoms febles. En el cas dels pronoms de tercera persona, a més, hi ha coincidència d'origen etimològic i de resultat: *lo / el*, *la*, *los / els*, *les*.

Llatí	Forma plena	Forma reduïda	Forma reforçada
ME	<i>me</i>	<i>m</i>	<i>em</i>
TE	<i>te</i>	<i>t</i>	<i>et</i>
SE	<i>se</i>	<i>s</i>	<i>es</i>
INDE	<i>ne</i>	<i>n</i>	<i>en</i>
NOS	<i>nos</i>	<i>ns</i>	<i>ens</i>
VOS	<i>vos</i>	<i>us</i>	-

En el català central, en posició proclítica, les formes reforçades dels pronoms febles han substituït les formes plenes, que eren les pròpies de la llengua antiga i que són emprades encara avui en diversos dialectes catalans.

Fonèticament, el sistema de pronoms febles del català central en posició proclítica és el que recull aquesta taula:

	+ consonant	+ vocal
1a. persona del singular	əm	m
2a. persona del singular	əd / ət	t
Reflexiu	əz / əs	s
Partitiu	ən	n
1a. persona del plural	ənz / əns	ənz
2a. persona del plural	uz / us	uz

1.5.2. Morfologia verbal

En aquest apartat dedicat a la morfologia verbal, ens referirem només a aquells aspectes que presenten variació interna en català. Per a cadascun dels dialectes

que estudiarem en endavant, trobarem l'equivalent de les informacions que ara donarem per al català central.

Aquests són els segments morfològics o morfemes que difereixen d'altres dialectes catalans:

1) El morfema de mode-temps per a la primera persona del present d'indicatiu és /o/, realitzat fonèticament [u] a causa de la reducció del vocalisme posterior en posició àtona (recordeu el que hem exposat en l'apartat "Vocalisme àtona"):

jo cant + /o/ = cant[u];

jo perd + /o/ = perd[u],

jo sent + /o/ = sent[u].

2) El morfema de mode-temps per a la tercera persona del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació i de l'imperfet d'indicatiu i del condicional de totes les conjugacions és /a/, realitzat fonèticament com una vocal neutra:

ell cant[ə] / cantav[ə] / cantari[ə];

ell perdi[ə] / perdri[ə],

ell senti[ə] / sentiri[ə].

3) En català central, el morfema de mode-temps per a l'imperfet d'indicatiu difereix de la primera conjugació a les altres, ja que en el cas de la primera conjugació conté una consonant labial que manca en les altres dues; com veurem més endavant, no tots els dialectes presenten aquesta diferència:

canta[βə], canta[βəs], canta[βə], cantà[βəm], cantà[βəu], canta[βən];

perdi[ə], perdi[əs], perdi[ə], perdi[əm], perdi[əu], perdi[ən];

senti[ə], senti[əs], senti[ə], senti[əm], senti[əu], senti[ən].

4) El morfema de mode-temps per a la primera persona del futur és, com per a la majoria de modalitats del català, [é]:

cantar[é].

5) El morfema de mode-temps per al condicional també coincideix amb el de la majoria de dialectes catalans:

cantar[íə], cantar[íəs], cantar[íə], cantar[íəm], cantar[íəu], cantar[íən].

6) El morfema de mode-temps per al present de subjuntiu (persones 1, 2, 3 i 6) és /i/, a diferència del que s'esdevenia en la llengua antiga i del que succeeix encara avui en els dialectes més conservadors (sobre l'origen d'aquestes desinències, vegeu l'apartat "La divisió dialectal del català"):

cant[i], cant[is], cant[i], cant[in];

perd[i], perd[is], perd[i], perd[in];

sent[i], sent[is], sent[i], sent[in].

7) El morfema de mode-temps per a l'imperfet de subjuntiu és un dels segments que donen més joc en la classificació dialectal, com veurem al llarg d'aquest

Models verbals

En aquest apartat de morfologia verbal, prenem com a model per a la primera conjugació el verb *cantar*, *perdre* per a la segona i per a la tercera fem servir *sentir* o, en el cas dels verbs incoatius, *servir*. Si el morfema estudiat no presenta variacions entre les tres conjugacions en cap dels dialectes catalans, fem servir només el verb *cantar* en les exemplificacions. Pel que fa a la nomenclatura dels temps verbals, utilitzem l'aprovada el 17 de maig de 2002 per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, difosa en el document titulat *Modificació dels noms dels temps verbals*.

Jo cant / jo cante / jo canti / jo canto

Recordeu que el morfema de mode-temps corresponent a la primera persona del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació és el tret en què es basava Alcover en la seva proposta de divisió dialectal, com hem vist en el mòdul "Introducció a la variació dialectal".

Caràcter modern de la flexió verbal central

En el cas del present i de l'imperfet de subjuntiu, les diferències amb altres dialectes com el nord-occidental o el balear es deuen al caràcter més conservador d'aquests, que presenten característiques flexives que el català central havia tingut en altre temps.

mòdul i del següent; en el cas del català central, aquest morf presenta les formes /s/ per a les persones 1 i 3 i /si/ per a la resta:

canté[s], cante[si]s, canté[s], canté[si]m, canté[si]u, cante[si]n.

8) La vocal temàtica dels verbs de la primera conjugació és [é] per als presents d'indicatiu, de subjuntiu i d'imperatiu, mentre que és [é] per a l'imperfet de subjuntiu (totes les persones):

cant[é]m, cant[é]u;

cant[é]s, cant[é]ssis, cant[é]s, cant[é]ssim, cant[é]ssiu, cant[é]ssin.

9) L'increment dels verbs incoatius, que trobem en el present d'indicatiu (persones 1, 2, 3 i 6), en el present de subjuntiu (persones 1, 2, 3 i 6) i en l'imperatiu (persones 2, 3 i 6) és en tots els casos [éʃ]:

serv[éʃ]o, serv[éʃ]es, serv[éʃ], serv[éʃ]en;

serv[éʃ]i, serv[éʃ]is, serv[éʃ]i, serv[éʃ]in;

serv[éʃ], serv[éʃ]i, serv[éʃ]in.

Serveixo / servixo

Recordem que la vocal de l'increment és un dels trets que marca la divisió del domini lingüístic català en un bloc oriental (vocal e) i un d'occidental (vocal i).

10) En català central, a diferència del que s'esdevé en altres dialectes, el passat simple ha desaparegut completament, desplaçat pel passat perifràstic:

[batʃ/báj kəntá], [bás kəntá], [bá kəntá], [bám/bém kəntá], [báw/béw kəntá], [báj kəntá].

11) El present d'indicatiu del verb auxiliar *ésser* presenta aquestes formes:

[sók], [éts], [és]/[és], [sóm], [sów], [són].

12) Finalment, donem el present d'indicatiu del verb auxiliar *haver*. La forma de primera persona del singular pot ser [e]/[ə] o [i] 'he'. Aquesta darrera és una monoftongació de *hai* ([əj] > [i]) en contextos com *diu que hai fet tard*: [kə j fét] > [k i fét] (compareu amb la forma col·loquial *veiam*: [bəjám] > [biám]).

[e] *cantat* / [ə] *cantat* / [i] *cantat*, [as] *cantat* / [əs] *cantat*, [a] *cantat* / [ə] *cantat*, [ɛm] *cantat*, [ɛw] *cantat*, [an] *cantat* / [ən] *cantat*.

1.5.3. Sintaxi

La sintaxi és el nivell del llenguatge que presenta menys variació des d'un punt de vista dialectal.

En aquest àmbit, el tret més destacable del català central és la combinació dels pronoms de tercera persona en funció de complement directe amb el pronom datiu de tercera persona del singular. D'una banda, es produeix la inversió de l'ordre habitual (CI + CD), perquè el complement directe precedeix el directe (CD + CI). De l'altra, el pronom datiu singular passa de tenir la forma *li* (< ILLI, datiu llatí) a tenir la forma *hi* (< IBI, locatiu en el seu origen).

Confronteu les combinacions pronominals del català central d'avui amb les que eren pròpies de la llengua medieval, que encara perduren en el valencià actual:

Combinació de pronoms datius i acusatius de 3a. persona	Català central: CD + CI (<i>hi</i>)	Valencià: CI (<i>li</i>) + CD
<i>el + li</i>	<i>l'hi</i>	<i>li'l</i>
<i>la + li</i>	(<i>la hi</i>) → <i>l'hi</i>	<i>li la</i>
<i>els + li</i>	<i>els hi</i>	<i>li'ls</i>
<i>les + li</i>	(<i>les hi</i>) → <i>els hi</i>	<i>li les</i>

1.6. Lèxic

Des del punt de vista del lèxic, cal destacar un cop més la contribució del català central a la construcció de la llengua culta moderna. El català central, pel paper clau que van tenir Barcelona i els territoris del voltant en la recuperació del català com a llengua literària, ha fornit la major part del cabal lèxic del diccionari general.

Com veurem, la resta de territoris catalans han tingut un paper diferent però també molt important en la recuperació de la riquesa lèxica de la llengua, ja que pel seu caràcter d'àrees isolades (les Balears i l'Alguer) o perifèriques (València, Rosselló) han pogut conservar termes arcaics que havien desaparegut dels territoris centrals de Catalunya.

De fet, quan ens introduïm en l'estudi dels subdialectes del català central, situats a la perifèria del territori on es parla aquest dialecte, detectarem ja la presència de lèxic típicament occidental en parlars fronterers, com el tarragoní i el xipella, o l'existència de rossellonesismes, occitanismes i francesismes en el català septentrional de transició.

I, dins del català central estricte, es detecten varietats lexicals d'àrea més o menys restringida. Així, a la plana de Vic se senten mots com *arremissar-se* 'arromangar-se', *bola* 'betum, llustre', *embolar* 'embetumar, enllustrar', *broca* 'busca, agulla d'un rellotge', *etxavuiro* 'esternut' (en relació amb el valor augural que tenien els esternuts), *torratxa* 'test de flors'.

1.7. Subdialectes

Ara que coneixem les característiques generals del català central, ens introduïrem en la descripció dels seus subdialectes i parlars.

1.7.1. Català septentrional de transició

El català septentrional de transició constitueix un subdialecte del català central que realitza una transició gradual cap al dialecte septentrional o rossellonès.

Com hem avançat en l'apartat "Delimitació territorial", s'estén per una franja que té, com a límit nord, aproximadament, la frontera política amb França i, com a límit sud, una línia que arrenca al sud de Cadaqués i acaba a la confluència de la Cerdanya amb l'Alt Urgell, passant per sota de Sant Llorenç de la Muga, Besalú, Olot i Ripoll. Comprèn, doncs, el nord de l'Alt Empordà, de la Garrotxa i del Ripollès i les comarques de l'Alta i la Baixa Cerdanya.

En aquest apartat, veurem quines són les característiques fonètiques i morfo-sintàctiques que individualitzen aquest subdialecte en el conjunt del català central, i farem una atenció especial als trets que l'aproximen al rossellonès o català septentrional i que ens permeten de dir que es tracta d'una modalitat de transició.

Començant pel vocalisme tònic, el primer tret que podem destacar afecta les vocals mitjanes *e* i *o*.

En català septentrional de transició, la *E* tancada del llatí vulgar evoluciona cap a *e* oberta, com en el català central en general. Però, a diferència d'aquest, el contacte de la *E* amb una consonant palatal no evita la seva obertura. En aquests casos, doncs, el català septentrional de transició presenta [ɛ] quan la resta del català central té [e]. Altres cops, en canvi, la situació és inversa: el català septentrional de transició mostra una [e] quan la resta del català central presenta una [ɛ].

Català central en general	Català septentrional de transició
ll[é]ngua, [e]ll, r[e]i	ll[é]ngua, [ɛ]ll, r[ɛ]i
jos[é]p, b[é]stia, sufix -[é]ncia (paci[é]ncia, consci[é]ncia, interfer[é]ncia)	jos[é]p, b[é]stia, sufix -[é]ncia (paci[é]ncia, consci[é]ncia, interfer[é]ncia)

D'altra banda, la *o* tancada del llatí vulgar sol conservar-se, en català central, amb el mateix tancament. Un bon grup de mots que originàriament tenien *o* tancada, però, han sofert l'obertura d'aquesta vocal: es tracta de monosíl·labs i de polisíl·labs en què la *o* apareix en la síl·laba inicial tònica: NŌMINE > n[ɔ]m, FLŌRE > fl[ɔ]r, SŌLE > s[ɔ]l, RŪ(B)EU > r[ɔ]ig, HŌRA > h[ɔ]ra. Contràriament al que passa en el català central en general, en el català septentrional de transició la *o* tancada del llatí vulgar s'ha mantingut tancada en els monosíl·labs i en síl·laba inicial tònica (a l'Empordà, al Ripollès i a la Garrotxa). Així, i prenent també en consideració el cas del rossellonès, que accentua el tancament i converteix aquesta *o* tancada en [u], com veurem més endavant (cf. 2.4.1), trobem la gradació que es reflecteix a la taula de sota.

Confusió de *e* oberta i *e* tancada en rossellonès

Com veurem aviat, el rossellonès presenta una *e* mitjana en tots els casos, perquè ha neutralitzat els fonemes /ɛ/ i /e/ en /e/.

Ètim	Català central en general	Septentrional de transició	Septentrional o rossellonès
NŌMINE	n[ɔ]m	n[ɔ]m	n[u]m
FLŌRE	fl[ɔ]r	fl[ɔ]r	fl[u]r

Ètim	Català central en general	Septentrional de transició	Septentrional o rossellonès
SÒLE	s[ɔ]l	s[ɔ]l	s[u]l
RÛ(B)EU	r[ɔ]ig	r[ɔ]ig	r[u]ig
HÒRA	h[ɔ]ra	h[ɔ]ra	h[ú]ra

D'altra banda, algunes poblacions, com Banyoles, Roses i Figueres, han neutralitzat l'oposició /o/ ~ /ɔ/. Així, pronuncien igual *sou* (del verb *ésser*) que *sou* 'retribució'.

Un altre tret que dona personalitat a aquest subdialecte és el canvi [o] > [ɛ] en els diftongs *ou* i *oi* que apareixen en alguns mots, aquest darrer per iisme: [tɛw] 'tou', [ʒɛw] 'jou'; [ʒunɛj] 'genoll' (a partir de la variant *jonoll*), [funɛj] 'fonoll', [rustɛj] 'rostoll'. En el cas del diftong *ou*, el canvi s'explica per una dissimilació entre els dos elements velars que el formen. Pel que fa al diftong *oi*, la transformació hauria partit de derivats en què aquest es trobava en posició àtona (com a [əʒunuɟársə] 'agenollar-se'), fet que hauria propiciat la dissimilació de la segona velar àtona respecte de la primera ([əʒunuɟársə] > [əʒunɛjársə]) i, posteriorment, s'hauria produït una extensió analògica cap al primitiu ([əʒunɛjársə] → [ʒunɛj]).

Ja en l'àmbit del consonantisme, el septentrional de transició se separa de la resta del català central pel tractament dels grups romànics o secundaris N'R i L'R, que no reben epèntesi dental: DIE VEN(E)RIS > [diβénrəs] 'divendres', CIN(E)RA > [sénrə] 'cendra', TENERU > [ténrə] 'tendre', MOLERE > [mólɾə] 'mol-dre'. Aquesta característica és compartida pel pallarès i també pel rossellonès, dialecte en què, a més, s'ha produït la pèrdua de la dental en mots en què hi era etimològicament (PRENDERE > *prendre* > *pendre* > *penre*, VENDERE > *vendre* > *venre*). Observeu la gradació:

	Central	Septentrional de transició	Rossellonès
Grups N'R i L'R	<i>tendre, moldre</i>	<i>tenre, molre</i>	<i>tenre, molre</i>
Grup -ND'R-	<i>pendre</i>	<i>pendre</i>	<i>penre</i>

Pel que fa a la morfologia nominal, hi ha diverses dades destacables. Així, els mots acabats en l'africada [tʃ] (com [bɔtʃ] 'boig', [urmétʃ] 'ormeig') fan el plural en [jts] ([bɔjtʃ] 'boigs', [urméjts] 'ormeigs'), com devia ser general antigament. A més, les formes possessives *meu*, *teu* i *seu* poden aparèixer davant de noms femenins: *la meu mare*, possiblement per la reinterpretació de contextos del tipus *la meua amiga*, en què el possessiu femení *meua* precedeix un nom començat per *a-*, com si fos *la meu amiga*.

Afegim-hi encara el gènere femení de *fred* (*Quina fred!*).

Quant als sufixos, remarquem el valor diminutiu (sovint pejoratiu) de *-ot* (*ca-sota* 'casa petita i lletja'), la freqüència d'ús del sufix diminutiu *-ic* (*un quartic*

Tancament general de O en [u] en rossellonès

En rossellonès, com veurem més endavant, totes les o tancades del llatí vulgar van patir un procés de tancament cap a [u]. Aquest fenomen va ser el desencadenant d'una sèrie de transformacions en el vocalisme tònic rossellonès, úniques en tot el domini lingüístic català.

Trets dialectals exclusius

Convé fer atenció a les característiques exclusives d'un sol dialecte, subdialecte o parlar, perquè poden donar la clau per a l'adscripció d'un parlant o d'un text a un àmbit dialectal determinat.

‘un quartet [d’hora]’) i les probables restes de l’antic sufix *-ín* (evolucionat a *-í* en la llengua general) amb reforç velar (*reveixinc* ‘formiga vermella i petita’, *esquellinc* ‘esquella petita’, *rosinc* ‘nadiu de Roses’).

En darrer lloc, convé destacar l’ús, en contextos consonàntics, de les formes plenes dels pronoms febles singulars de primera i segona persona i del reflexiu (*me, te, se*), en contrast amb les formes reforçades de la resta de pronoms (*ens, us, el(s), en*): *me mira, ens mira*. No cal dir que, en contextos vocàlics, les formes presents en tots dos casos són les reduïdes: *t’espera, diu que [n] portis més*.

Pel que fa a la morfologia verbal, hem de referir-nos en primer lloc al morf de mode-temps per a la primera persona del present d’indicatiu. A principi de segle, en català septentrional de transició aquest era /i/ ([pénsi] ‘penso’), coincidint amb el rossellonès, si bé amb dues diferències respecte d’aquest. D’una banda, la coexistència, en el cas del septentrional de transició, amb formes en /o/, realitzada [u], com és general en català central, o bé realitzada [ut] o [uk] ([pénsu] / [pénsut] / [pénsuk] ‘penso’). De l’altra, l’existència en rossellonès de formes analògiques per a la primera persona de l’imperfet d’indicatiu i del condicional ([pənsáβi] ‘(jo) pensava’, [pənsəríi] ‘(jo) pensaria’), desconegudes en el català septentrional de transició. En l’actualitat, el morf /i/ ha reculat cap a la frontera política i només es manté, sempre en coexistència amb /o/, a la Cerdanya i en una localitat aïllada com Cadaqués (que conserva trets ja desapareguts o residuals en els altres territoris del català central, com l’article salat, cf. 1.7.3). Per a la resta de comarques del català septentrional de transició, el morf de mode-temps per a la primera persona del present d’indicatiu ha passat a ser /o/, que fonèticament sol rebre una dental o una velar de reforç a la Garrotxa i a l’Empordà i en una àrea que s’estén cap al Pla de l’Estany, el Gironès i part de la Selva: [pénsut] o [pénsuk] ‘penso’, [kántut] o [kántuk] ‘canto’, [əstímut] o [əstímuk] ‘estimo’.

El present d’indicatiu del verb *ésser* presenta les formes: *som, ets, és* ([ɛs]), *soms, sous, són*. Les variants *soms* i *sous*, amb una *-s* que apareix probablement per a marcar la idea de pluralitat –i en el cas de *soms* per a diferenciar-se del singular *som–*, són exclusives del català septentrional de transició.

Confronteu-les amb les formes del català central i del rossellonès:

Català central	Català septentrional de transició	Rossellonès
sok	som	sum / sun
ets	ets	ɛts
es / ɛs	ɛs	ɛs
som	soms	səm
sow	sows	səu
son	son	sun

A més d'aquestes diferències de forma, en septentrional de transició el verb *ésser* té un ús com a auxiliar més ampli que en la resta del català central, perquè també es fa servir amb els temps de perfet dels verbs inacusatius, com en la llengua antiga (*som vingut* 'he vingut') i, esporàdicament, amb altres tipus de verbs (*on ets llegit això?* 'on has llegit això?'). Observeu la gradació següent, en què es veu com el rossellonès amplia encara més els usos d'*ésser* com a auxiliar:

	Central	Septentrional de transició	Rossellonès
Verbs inacusatius	<i>he vingut</i>	<i>som vingut</i>	<i>som vingut</i>
Altres verbs intransitius i transitius	<i>he vist</i>	<i>he vist</i>	<i>som vist</i>

El futur d'*anar* és *iré, iràs, irà, irem, ireu, iran*, i el condicional, *iria, iries, iria, iríem, iríeu, irien*, com ho era en català antic i com és encara avui en rossellonès.

Un tret exclusiu d'aquest subdialecte és la forma que prenen les persones quarta i cinquena del present d'indicatiu i totes les de l'imperfet d'indicatiu de verbs de la segona conjugació com [kréwrə] 'creure' o [séwrə] 'seure', en què la [w] del radical esdevé [β]: [krəβém] 'creiem', [krəβéw] 'creieu', [krəβíə] '(jo) creia', [krəβíəs] 'creies', [krəβíə] '(ell) creia', [krəβíəm] 'crèiem', [krəβíəw] 'crèieu', [krəβíən] 'creien', [səβém] 'seiem', [səβéw] 'seieu', [səβíə] '(jo) seia', [səβíəs] 'seies', [səβíə] '(ell) seia', [səβíəm] 'sèiem', [səβíəw] 'sèieu', [səβíən] 'seien'. Confronteu-les amb les formes generals d'altres verbs en [wrə], com *deure* o *escriure*: *deven, deveu, devia, devies, devia, devíem, devíeu, devien, escrivim, escriviu, escrivia, escrivies, escrivia, escrivíem, escrivíeu, escrivien; crevia, sevia*, etc. s'han format a partir del present *crevem, sevem*, etc. (< *creuem, *seuem), potser també amb l'analogia de formes com *devia* o *escrivia*, que tenien una *v* etimològica.

Els infinitius que a la resta del català central acaben en les terminacions àtones [ʃə] o [sə] (gràficament *-xer, -cer*), amb emmudiment regular de la ròtica final, en septentrional de transició i en territoris veïns (si fa o no fa, al bisbat de Girona) adopten formes en [ʃ^ərə] o [s^ərə]: [kunéʃ^ərə] 'conèixer', [kréʃ^ərə] 'créixer', [béns^ərə] 'vèncer', amb manteniment fonètic de la bategant d'infinitiu gràcies a la realització de la vocal posterior i, sovint, a la inserció d'una d'anterior menys audible; aquestes variants provenen possiblement de reforçar, amb l'epètesi interior d'una neutra relaxada, formes arcaiques d'infinitiu en sibilant + *re* (VINC(Ē)RE > *vençre* > *vèncere*), documentades en textos del segle XIV.

Finalment, la sintaxi proporciona un altre tret ben característic d'aquest subdialecte:

En el català septentrional de transició, existeix una construcció emfàtica de la negació, emprada per a negar un pressupòsit, que es fa amb *poc que* (fonèticament [pɔk] davant de vocal i [pókə] davant de consonant) o amb *pla que* (en aquest cas, seguit de futur): [pók us krək pás] 'no us crec', [pɔk u sé] 'no ho sé', [pókə lj e did rɛ zó] 'no li he dit res', [pla kə βinré] 'no vindré'.

Siguem, sigueu

A la part occidental del català septentrional de transició (la Cerdanya), les persones 4a. i 5a. del present d'indicatiu d'*ésser* són *siguem, sigueu*.

Sons relaxats

En la transcripció fonètica, els sons que apareixen com a superíndexs són sons relaxats, és a dir, pronunciats breument i amb poca tensió articulatòria, de manera que resulten poc perceptibles. És el cas de la vocal posttònica dels infinitius com [kunéʃ^ərə] o [kréʃ^ərə], propis del català septentrional de transició.

Observem aquesta gradació, en què es veu la pèrdua del valor emfàtic de *pas* en septentrional de transició i, sobretot, en rossellonès, en què *pas* és la partícula emprada habitualment per a la negació:

	Català central	Català septentrional de transició	Rossellonès
Negació habitual	<i>No ho crec</i>	<i>No ho crec (pas)</i>	<i>Ho crec pas</i>
Negació emfàtica	<i>No ho crec pas</i>	<i>Poc que ho crec (pas)</i>	-

Com a cloenda d'aquest apartat, doncs, podem dir que en molts casos el català septentrional de transició presenta unes solucions a mig camí entre les del català central i les del català septentrional. !

Pel que fa al lèxic i a les variants fonètiques que l'afecten, no manquen occitanismes: *jaupar* 'bordar', *tabé* 'també', (*a*)*userda* 'alfals' (< occ. *lusèrna*), *rega* 'solc'; francesismes: *carrota* 'pastanaga'; rossellonesismes: *frixa* 'freixura', *tacons* 'galteres', *cel de la boca* 'paladar', o afinitats amb el rossellonès: *pessigoles* 'pessigolles', *panxegar* 'gemegar', *singlut* 'singlot', *llentilles* 'pigues', *quec(o)* 'tartamut', *pirlots* 'dolor a les puntes dels dits causat pel fred'; i mots o semantemes propis: *tòria* 'sarmen', *vessana* 'tipus de mesura agrària', *esquerp* 'llest', *cap-rodo* 'rodament de cap', *botit* 'inflat', *al cim de* 'sobre', *al pic* 'al moment culminant', *pruna* 'rovell d'ou', *pàmpol* 'pantalla de llum', *nereta* 'oreneta', *caireta* 'guixa'.

Hem vist com la Cerdanya se separava a voltes de la resta del català septentrional de transició (*siguem* 'som', *sigueu* 'sou'). Efectivament, s'hi troben variants fonètiques (*ganyiva* 'geniva', per atracció de *ganya*), variants semàntiques (*orc* 'tossut', *gord* 'dur', per exemple, *pa gord*) o arcaïsmes (*altre* 'altra cosa', *bren* 'segó', *barbejar* 'afaitar'), elements relacionats sovint amb els parlars nord-occidentals. Però les diferències afecten sobretot la Cerdanya septentrional, amb més trets rossellonesos (*sabes* 'saps'), formes tradicionals (*mancar*, *cambra*) i un esplet de francesismes (*arduasa* 'llosa', *drapeu* 'bandera', *cré* 'guix') que són en nombre més limitat a la Cerdanya meridional, políticament espanyola (*gormand* 'golut', *feniant* 'malfeiner', *ficela* 'cordill').

1.7.2. Tarragoní

A la zona sud del territori del català central, la separació respecte del català nord-occidental es fa a través d'una àrea de transició, el subdialecte tarragoní, que incloem en el català central. Aquest subdialecte s'estén per les comarques del Tarragonès, l'Alt Camp, el Baix Camp i la Conca de Barberà, com hem avançat en l'apartat "Delimitació territorial".

En la caracterització d'aquest subdialecte dins del català central, distingirem dos tipus de trets. D'una banda, peculiaritats que són exclusives del tarragoní en el conjunt del domini lingüístic català i que contribueixen a singularitzar-lo. De l'altra, trets que comparteix amb el bloc occidental, i que en justifiquen la consideració com a modalitat lingüística de transició.

Característiques exclusives

En primer lloc, cal destacar que el tarragoní afegeix a l'inventari de fonemes consonàntics del català central el fonema fricatiu labiodental sonor, /v/, que era comú a la llengua antiga i que encara perviu a l'Alt i el Baix Camp i a la perifèria del Tarragonès. La resta del Tarragonès és betacista –el betacisme s'expandeix des de la ciutat de Tarragona i altres nuclis grans de població cap a centres menors, començant per les generacions més joves. Aquesta labiodental –que retrobarem també en el valencià no apitxat, en el balear i en l'alguerès– procedia de v inicial o intervocàlica i de B i PH (= [f]) intervocàliques: VACCA > *vaca*, CAVARE > *cavar*, FABÀ > *fava*, COPHINU > *cove*.

El tarragoní, a més, té la singularitat de presentar, en alguns mots, una labiodental sonora procedent de P llatina, en comptes de donar el resultat habitual, que seria una bilabial sonora. Són casos en què, en un mateix mot, es troben dues bilabials i la transformació s'explica per dissimilació.

En són exemples: PAUPERE > [próvə] 'pobre', PIPERE més el sufix *-ot* o *-ina* > [prəvót] 'pebrot', [prəvíne] 'pebrina', PUPILLU > [pυvíʎ] 'pubill'.

Un altre tret idiosincràtic del tarragoní en l'àmbit de la fonètica és la geminació de la nasal palatal i de la lateral palatal en posició intervocàlica: *ca[ɲɲ]a*, *re[ʎʎ]a*.

Ja en el terreny de la morfologia, el fenomen més conegut del tarragoní és la creació de formes analògiques de femení per al demostratiu de proximitat. Per influència de les formes masculines *aquest*, *aquests*, que s'articulen emmudint la sibilant de l'arrel, [əkét], [əkéts], es creen els femenins analògics [əkétə] i [əkétəs]: [əkétə kázə] 'aquesta casa', [əkétəz nójəs] 'aquestes noies'.

Com a darrer tret exclusiu, podem assenyalar que el verb *deixar* coneix un imperatiu i un present d'indicatiu apocopat. La forma apocopada *deix* (< *deixa*) pot tenir el seu origen en l'analogia amb formes dels verbs de la segona conjugació acabats en *-éixer* –tipus *creix*, *neix*– o dels verbs incoatius de la tercera –tipus *pateix*, *serveix*.

Coincidències del tarragoní amb el català nord-occidental

El tarragoní, com a dialecte de transició cap al català occidental, presenta una sèrie de característiques comunes amb el nord-occidental, tant fonètiques com morfològiques.

El terme *betacisme*

Rep el nom de *betacisme* el fenomen fonètic consistent a confondre el so [v] amb [β], inicialment, i amb [b] després, fet que té com a conseqüència final la desaparició de /v/ de l'inventari fonemàtic.

Casos de metàtesi

Noteu, a més, la metàtesi que s'ha produït en els tres primers mots, en què la bategant de la segona síl·laba s'ha desplaçat a la primera.

Apòcope

Si consulteu el glossari veureu que l'apòcope consisteix en la pèrdua d'un so o una síl·laba finals.

Pel que fa al vocalisme, destaca el manteniment del diftong /wa/ àton precedit de consonant velar: *aig[wə]*, *lleng[wə]*.

Quant al consonantisme, presenta la realització africada de les prepalatals sorda i sonora en posició inicial i postconsonàntica: *[tʃ]ocolata*, *[tʃ]op*, *gan[tʃ]o*, *mar[tʃ]ar*, *[dʒ]uan*, *[dʒ]endre*, *diumen[dʒ]e*. En el cas de la sonora en posició inicial, l'africació no sempre és sistemàtica, sinó que sovint va lligada a l'èmfasi amb què es pronuncii el mot.

Igualment, comparteix amb el nord-occidental la segregació de iod per les fricatives prepalatals sorda i sonora en posició final o intervocàlica: *ca[jʃ]a*, *co[jʃ]*, *bo[jʒ]a*, *afe[jʒ]ir*.

Com a darrer tret fonètic, és destacable la palatalització de *n* per una iod precedent: *cu[jn]a* > *cu[n]a* 'cuina', *fe[jn]a* > *fe[n]a* 'feina', *beca[jn]a* > *beca[n]a* 'becaina', *samfa[jn]a* > *samfa[n]a* 'samfaina'.

En la morfologia nominal, són diversos els trets que contrasten amb la caracterització general del català central. En primer lloc podem assenyalar el manteniment de la nasal en els plurals dels antics proparoxítons llatins: *jóvens*, *còvens*, *hòmens*, *ràvens*, *àsens*, *térmens*.

D'altra banda, les formes etimològiques i les reforçades de l'article conviuen per nivells generacionals. Els vells són fidels a les formes etimològiques –pròpies del català nord-occidental– (*lo*, *los*) i els joves prefereixen les reforçades –pròpies del central i també del valencià– (*el*, *els*).

Els sistemes que conviuen en el tarragoní són, per tant:

Tarragoní	Masculí + consonant	Masculí + vocal	Femení + consonant	Femení + vocal
Singular	lu / əl	l	lə	l
Plural	luz / əlz lus / əls	luz / əlz	ləz ləs	ləz

En són exemples: *lo gos / el gos*, *l'home*, *la dona*, *l'espatlla*, *los gossos / els gossos*, *los hòmens / els hòmens*, *les dones*, *les espatlles*.

També en l'article personal hi ha convivència entre la forma masculina moderna *el* i la forma masculina arcaica *lo*: *el Joan*, *lo Joan*.

També en el cas dels pronoms febles el tarragoní comparteix amb el nord-occidental l'ús de les formes plenes o etimològiques davant de verb començat per consonant: *me*, *te*, *se*, *ne*, *mos*, *vos* (o *us*). En el cas dels pronoms de tercera persona, la forma coincideix amb la de l'article determinat: *lo / el*, segons la generació.

Trets occidentals del tarragoní

Les característiques esmentades en aquest subapartat reapareixeran quan ens introduïm en el català nord-occidental.

Pronúncia de les formes etimològiques de l'article

No cal dir que les formes *lo*, *los*, que el tarragoní comparteix amb el català nord-occidental, es pronuncien segons el vocalisme àton propi de cadascuna d'aquestes dues varietats dialectals: [lɔ]/[lɔs] en nord-occidental i [lu]/[lus] en tarragoní.

En lèxic, alguns mots són compartits amb el nord-occidental: *m(o)ixó* 'ocell', *camí* 'vegada', *amprar* 'manllevar', *àstec* 'aspre', *farnaca* 'llebre jove'; presenten diferències de significat *dejuni* 'vigília', *asclar* 'cansar, rebentar', *murri* 'taciturn, esquerp', *somicar* 'traspuar'. Són característics d'aquest subdialecte: *enxaneta*, *romesco*, *xorc* 'brut', *cadagang* (i *gadagang*, *catacranc*) 'escamarlà', *llòtic* 'brut, llord', *enxorxit* 'ensopit', *gutxa* 'truja' i *gutxo* 'porc', *és prou* 'és rar', i formes creatives com *gallets* 'crispetes', *pera* 'bombeta elèctrica', *pistonar* 'funcionar'.

1.7.3. Salat

El salat comprèn la vila de Cadaqués (Alt Empordà) i una estreta franja costanera que es troba entre els rius Ter i Tordera i que inclou poblacions del Baix Empordà (Begur, Palafrugell, Llofriu, Mont-ras, els Masos de Pals, Palamós, Castell d'Aro, Vall-llobrega, Sant Feliu de Guíxols) i de la Selva (Tossa de Mar, Lloret de Mar i Blanes).

Vegeu el mapa de l'apartat "Delimitació territorial".

Només una isoglossa separa aquests parlars de la resta del català central: la que correspon a la presència de l'article salat –derivat del llatí IPSU, IPSA– en comptes de l'article literari –originat pel llatí ILLU, ILLA.

Les formes actuals de l'article en el parlar salat són aquestes:

Salat	Masculí + consonant	Masculí + vocal	Femení + consonant	Femení + vocal
Singular	əs əz	s	sə	s
Plural	əs əz	səz	səs səz	səz

Per exemple: *es carro*, *es carros*, *s'arbre*, *ses arbres*, *sa cartera*, *ses carteres*, *s'oliva*, *ses olives*.

Quan estudiem les altres varietats catalanes que utilitzen l'article salat –el dialecte balear i el mallorquí de Tàrbena i la Vall de Gallinera– veurem que les formes utilitzades en uns i altres territoris no són ben bé les mateixes. Així, si comparem aquest quadre amb el de l'article balear, veurem que en el salat no són conegudes les variants *ets* (*ets al·lots*) ni *so* (*amb so carro*), que sí que són presents a les Illes.

Restes de l'article salat en el català peninsular

Com anirem veient, l'article salat, molt viu a les Balears, només es troba en dues petites àrees del català peninsular i per raons diverses: en el cas del parlar salat, és una romanella de la llengua medieval; en el cas del mallorquí de Tàrbena i la Vall de Gallinera, és conseqüència de la colonització illenca del segle XVII, que el va reintroduir.

Balear	Masculí + consonant	Masculí + vocal	Femení + consonant	Femení + vocal
Singular	əs / əz (amb) so	s	sə	s
Plural	əs / əz (amb) sos / soz	ədz, əz	səs / səz	səz

L'article salat és usat en aquesta zona del català central només en qualitat de règim intern: els parlants el substitueixen de seguida per l'article literari quan s'adrecen a algú de fora del poble. Excepte a Cadaqués, és un fenomen caduc, refugiat en la generació més vella o en grups socials com els mariners o els pagesos.

L'article salat va tenir molta difusió a l'edat mitjana en el català central, com es reflecteix en els documents escrits i en la toponímia: *Sant Joan Despí*, *Sant Just Desvern*, *Sant Climent Sescebes*, *Solius*, *Sant Joan Sesrovires*, *Sant Pere Sallavinera*, *Sant Jordi Desvalls*. Al segle XIII aquest havia de ser usual no solament a la costa empordanesa i selvatana, sinó per un territori més ampli del català central, ja que els repobladors que van anar a les Balears l'hi van transferir.

1.7.4. Xipella

A la franja que separa català central i català nord-occidental, trobem una mena d'envà dialectal, discontinu, que baixa des de l'Alt Urgell (Tuixén), passa per la Segarra (les Oluges) i arriba a la Conca de Barberà (Santa Coloma de Queralt, Barberà de la Conca, Solivella, Blancafort, l'Espluga de Francolí).

Vegeu el mapa de l'apartat "Delimitació territorial".

Aquest parlar respon a una única isoglossa que separa aquells territoris en què la *e* final àtona del català preliterari, en posició lliure o travada, s'ha tancat en [i]: *formatg[i]*, *quinz[i]*, *beur[i]*, *par[i]s*, *ros[i]s*, *l[i]s vaqu[i]s*, *ell don[i]*, *ell donav[i]*, *ell donari[i]*, *ells cant[i]n*, *càn[i]m*, *hòm[i]ns*.

Fixeu-vos que aquesta característica afecta elements molt freqüents de la llengua:

- 1) Els femenins plurals: *les*, *aquelles*, *aquestes*, *nosaltres*, *roses*.
- 2) Les desinències verbals que presenten una *e* àtona: infinitius en *-re* (*creure*, *beure*, *treure*); present d'indicatiu (*cantes*, *canta*, *canten*); imperfet d'indicatiu (*cantaves*, *cantava*, *cantàvem*, *cantàveu*, *cantaven*); condicional (*cantaries*, *cantaria*, *cantaríem*, *cantaríeu*, *cantarien*).

Les terceres persones

Cal remarcar que el tancament de [e] en [i] afecta la tercera persona del singular del present d'indicatiu, de l'imperfet i del condicional. Això es deu al fet que aquesta vocal, grafiada *a*, es pronuncia [e] en el català nord-occidental que està en contacte amb el parlar xipella, i és a partir d'aquesta forma que es va produir el tancament.

El parlar xipella es troba en regressió, especialment entre els joves. Aquesta [i] tendeix a ser substituïda per una vocal neutra.

El lèxic presenta variants arcaiques (*oubi* < ALVEU 'cóm') i formes occidentals (*abadia* 'rectoria', *birbar* 'eixarcolar', *corder* 'xai'), a vegades convivents amb les orientals (*padrí* / *avi*, *abadejo* / *bacallà*).

1.7.5. Barceloní

Barcelona i el seu parlar requereixen una atenció especial per diversos factors:

- pel gran pes demogràfic d'aquesta ciutat,
- per la seva importància com a centre cultural i universitari,
- per la seva potencialitat econòmica,
- perquè Barcelona és un centre receptor de població procedent d'altres indrets de Catalunya,
- perquè, com a capital que és, centralitza òrgans de poder, de gestió i de serveis als quals ha de recórrer gent d'arreu del Principat.

Tots aquests factors converteixen aquesta ciutat en un centre difusor de característiques lingüístiques.

El parlar de Barcelona, però, és molt divers: cal considerar-ne la variació horitzontal per barris i la variació vertical per nivells socials. De fet, l'estudi de la parla de Barcelona depassa l'àmbit de la dialectologia tradicional i entra de ple en el terreny d'una disciplina germana, la sociolingüística, en la seva branca de la dialectologia social.

Tanmateix, assajarem de destacar-ne algunes peculiaritats.

En l'àmbit del vocalisme, crida l'atenció que en alguns casos el timbre de la *e* i de la *o* oscil·len entre tancat i obert –tant se sent *ll[é]ngua* com *ll[ê]ngua*, *n[é]rvi* com *n[ê]rvi*, *tr[ɔ]t* com *tr[o]t*, *tis[ó]res* com *tis[ò]res*. Hi ha una forta tendència, però, a decantar-se pel timbre obert: *b[ó]rla*, *b[ò]des*, *d[ɔ]*, *m[ó]ra*, *f[ó]rmula*, *z[ó]na*.

Badia i Margarit justifica aquesta tendència a l'obertura com una compensació per la forta pèrdua de sonoritat i de perceptibilitat experimentada pel sistema vocàlic àton del català central, ja que en posició àtona /a/, /ɛ/ i /e/ esdevenen [ə] i /ɔ/ i /o/ conflueixen en [u].

Pel que fa al consonantisme, Barcelona és actualment lleista, però conserva restes del parlar ieista de les classes populars del segle XIV –que van adoptar progressivament la solució lleista de la població més culta. Mantenen encara avui el resultat ieista mots com: [fiól] 'fillol', [lɛntíə] 'lentilla', [ujál] 'ullal', [sɛjə] 'cella', [əsuləját] 'assolellat'.

Introduint-nos ja en la morfologia nominal, hem de fer referència als demostratius i als numerals. En el parlar de Barcelona s'observa la manca de sensibilització de la sibilant del demostratiu *aquest* davant de vocal: [əkɛt ómə] 'aquest home'. D'altra banda, el femení del numeral *dos* presenta una doble solució:

1) o bé manté una forma femenina diferenciada del masculí, però amb la inserció d'una velar antihàtica: *dugues*;

2) o bé la forma femenina ha estat reemplaçada per la masculina *dos* (possiblement per una interferència amb el castellà, que ha dut a una hipodiferenciació d'unitats).

Finalment, hem de dir que hi ha algunes característiques que han guanyat difusió en el parlar actual de Barcelona, especialment fonètiques, que són imputables al contacte amb la llengua dels immigrants de parla castellana.

Hipodiferenciació d'unitats

Recordeu que la hipodiferenciació d'unitats és un tipus concret d'interferència lingüística, del qual hem parlat en el mòdul "Introducció a la variació dialectal".

La més evident és l'articulació molt oberta de la vocal neutra, quasi com si fos [a]. Popularment es coneix aquesta peculiaritat amb la denominació de *parlar xava*.

2. Rossellonès

Iniciem l'estudi del català septentrional o rossellonès. Seguirem el mateix patró que per al català central. Així, doncs, la descripció del dialecte comprendrà quatre apartats: la delimitació territorial, unes pinzellades breus sobre els esdeveniments històrics i les circumstàncies sociolingüístiques que han ajudat a configurar el dialecte; i la caracterització lingüística, que és l'aspecte que ens ocuparà més extensament.

2.1. Delimitació territorial

El català septentrional, conegut també com *rossellonès*, es parla a les comarques del Rosselló, el Vallespir, el Conflent i el Capcir, que, juntament amb l'Alta Cerdanya, formen l'anomenada *Catalunya del Nord*, és a dir, els territoris de parla catalana que administrativament pertanyen a França.

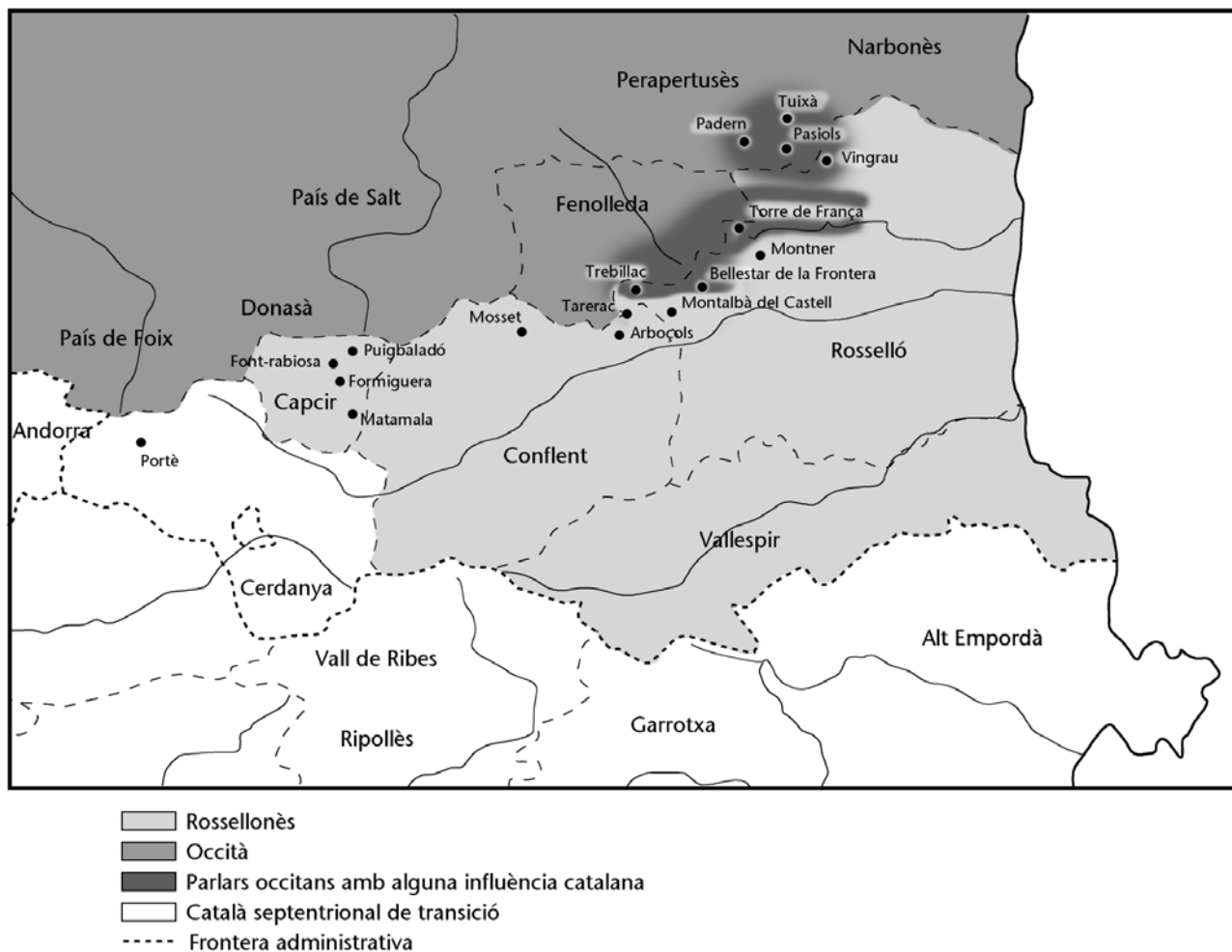
Aquest territori limita, pel nord, amb terres de llengua occitana. Entre el català (el rossellonès) i l'occità corre una frontera força clara, formada per tot un feix d'isoglosses (cat. *tu* / occ. *tü*, cat. *raó* / occ. *rasó*, cat. *guardar* / occ. *gardar*, cat. *bena* / occ. *benda*). Les isoglosses, però, s'interfereixen a l'àrea capcinesa, reblerta d'elements occitans.

Pel sud, el territori del rossellonès limita amb les comarques en què es parla el català septentrional de transició, subdialecte que hem caracteritzat en l'apartat anterior i que hem vist que s'estenia per l'Alta i la Baixa Cerdanya i pel nord del Ripollès, de la Garrotxa i de l'Alt Empordà.

Com hem vist, sovint és possible establir una gradació entre les solucions lingüístiques que trobem en rossellonès, en septentrional de transició i en la resta del català central. Recordeu, per exemple, l'evolució de la *o* tancada llatino-vulgar, el tractament dels grups secundaris *N'R* i *L'R*, l'ús d'*ésser* com a auxiliar i la construcció de la negació.

Recordeu que hem estudiat el concepte d'*isoglossa* en l'apartat "Delimitació en l'espai de les varietats lingüístiques" del mòdul "Introducció a la variació dialectal".

Podeu revisar tots aquests trets en l'apartat "Català septentrional de transició".

Àrea del català septentrional o rossellonès
 Font: mapa adaptat de J. Veny (1978). *Els parlars catalans* (12a. ed.). Mallorca: Moll, 1998.

2.2. Factors històrics

Des del punt de vista de la dialectologia, hi ha tres dades històriques fonamentals que cal tenir presents sobre el rossellonès. En primer lloc, cal saber que el rossellonès, com el català central, és, en principi, un dialecte constitutiu del català. És a dir, el rossellonès és el resultat de l'evolució del llatí, des de l'arribada dels romans fins ara, en els territoris on actualment es parla aquest dialecte, o sigui, el Rosselló, el Vallespir, el Conflent i el Capcir.

Tanmateix, el veïnatge amb Occitània, a més de fornir una base de llatí vulgar afí, va configurar de bon principi una modalitat catalana força acostada a l'occità. Esmentarem, només com a exemple, la coincidència en el tancament de *o* tancada tònica en *u* i l'existència de nombrós lèxic compartit. Aquesta proximitat entre l'occità i el rossellonès s'ha reforçat, al llarg de la història, per successives onades immigratòries procedents de més enllà de les Corberes.

Català occitanitzat o occità catalanitzat?

Alguns estudiosos pensen, fins i tot, que entre els segles VIII i XII en aquests territoris hi devia haver un estadi lingüístic predominantment occità, semblant al que presenta avui el capcinès, que, com veurem, és un subdialecte molt occitanitzat del rossellonès. Aquest

estadi lingüístic inicial s'hauria anat catalanitzant progressivament per la instal·lació, en terres rosselloneses, de gent cispirenaica que fugia de la pressió musulmana (Schädel) o que era atreta cap al nord arran de l'annexió del comtat del Rosselló pel de Barcelona (Morf).

La segona dada històrica que convé tenir present és l'estreta relació que, durant un període de la nostra història, hi va haver entre els territoris de la Catalunya Nord i les Illes Balears. En morir Jaume I el Conqueridor, el 1276, el seu regne es va veure dividit entre els seus dos fills: Jaume i Pere. Jaume va rebre els comtats del Rosselló i la Cerdanya, les Illes Balears (excepte Menorca, que encara era sarraïna) i Montpeller. Al seu torn, Pere va rebre el Principat (de l'Albera cap al sud), el País Valencià i Aragó.

Pere, conegut com Pere II el Gran, va mantenir el títol del seu pare, comte-rei de la confederació catalanoaragonesa, mentre que Jaume va esdevenir rei de Mallorca. Aquesta divisió en dos regnes va durar de 1276 fins a 1349, data en què el Regne de Mallorca es va tornar a unir a la resta de territoris catalans sota el poder de Pere III el Cerimoniós.

L'estreta relació que hi va haver durant prop d'un segle entre Mallorca i els comtats del Rosselló i la Cerdanya podria explicar algunes de les coincidències entre el rossellonès i el mallorquí, com la tendència compartida a l'antiesdrúixolisme, que es reflecteix en la pèrdua de la vocal final dels esdrúixols acabats en *-ia* ([gáβi] 'gàbia', [istóri] 'història') o l'accentuació del pronom i no del verb en llurs combinacions (*torna-l[í]*). ❗

Finalment, el tercer factor històric de gran rellevància per als territoris de la Catalunya del Nord, que ha marcat indiscutiblement l'evolució lingüística i la vitalitat social de la nostra llengua en aquestes comarques, és la seva cessió a França. El 1659, per la signatura del Tractat dels Pirineus, el rei de Castella, Felip IV, va cedir a la Corona francesa el Rosselló, el Conflent, el Vallespir, el Capcir i la meitat septentrional de la Cerdanya (tret de l'enclavament de Llivia). A partir de llavors va començar un procés de francesització en aquests territoris, que es va realitzar a través de mesures i fets com són ara:

1662. Instal·lació d'un col·legi de jesuïtes que practica l'ensenyament en francès.

1673. Prohibició als rossellonesos de cursar estudis al Principat.

1700. Imposició del francès als actes públics i judicials.

1794. Instal·lació d'un mestre de francès a cada municipi.

1846. Publicació del diari *L'Indépendant*.

1858. Arribada del tren a Perpinyà, que facilita el proveïment de vins, fruites i hortalisses a París com a conseqüència de la substitució de l'economia autàrquica per la de mercat, molt florent al Rosselló.

1875. Fundació d'una Escola Normal de mestres.

1881-86. Lleis de Jules Ferry: escola primària obligatòria.

Després de la segona guerra mundial, el flux migratori cap a París, ciutats del nord i colònies –que fa necessari l'ús del francès– i l'afluència de jubilats del nord – “retratats” (fr. *retraités*)– provoquen un progressiu i alarmant descens de catalanoparlants, que desembocarà en un fet molt negatiu: el català deixarà de ser llengua materna per a molts rossellonesos.

Tanmateix, alguns fets han contribuït –o contribueixen– a una visió un xic optimista: la llei Deixonne (1951), que tolera l'ensenyament de les llengües anomenades “regionals”, la fundació del Grup Rossellonès d'Estudis Catalans (GREC) (1960) i de revistes com *Sant Joan i Barres* (1961), l'impacte de la Nova Cançó, l'actuació de companyies de teatre, la constitució de La Bressola (1976), que avui compta amb vuit escoles on s'ensenyava en català, el funcionament d'emissores com *Ràdio Arrels* (1981), la difusió del setmanari *El Punt* (1987), etc.

2.3. Factors socials

Com acabem d'indicar, el 1659 marca el punt de partida d'un eficaç procés de minorització de la nostra llengua en els territoris transpirinencs, que l'ha dut a la situació actual, caracteritzable per tres aspectes:

- 1) la no oficialitat de la llengua i la manca de qualsevol reconeixement o suport institucional;
- 2) la seva reclusió a l'àmbit familiar, amb la consegüent dialectalització i pèrdua dels registres cultes;
- 3) el manteniment –feble– en àmbits rurals, en població vella i marginal, com els gitanos, i la quasi desaparició com a llengua de la ciutat i de la població jove, perquè sovint la transmissió familiar intergeneracional s'ha vist interrompuda.

2.4. Fonètica

2.4.1. Vocalisme tònic

El vocalisme tònic del rossellonès és el més reduït de tots els dialectes catalans. Presenta cinc fonemes repartits en tres graus d'obertura:

i		u
	e	o
	a	

Aquesta reducció del vocalisme tònic rossellonès respecte del vocalisme tònic general es deu a la successió de tres canvis fonètics encadenats:

- 1) Sistemàticament /o/ va passar a /u/: *canç[ú], ag[ú]st, m[ú]sca*.
- 2) En absència de /o/, /ɔ/ va esdevenir una *o* mitjana: /ɔ̞/.
- 3) Per reequilibrar el sistema, /ɛ/ i /e/ van confluïr en una *e* mitjana: /e̞/.

Vegem-ho amb més detall. Abans del segle XVII el vocalisme tònic del rossellonès comptava amb quatre graus d'obertura, que incloïen la distinció entre *e* oberta i *e* tancada i entre *o* oberta i *o* tancada, com a la resta del català. Per una llei fonètica regular, el fonema *o* tancada es va perdre, ja que va evolucionar cap a *u*.

Com a conseqüència d'aquest primer canvi, es va produir un fenomen de tancament de la *o* oberta, que va passar a realitzar-se com una *o* mitjana, ja que havia desaparegut la necessitat de diferenciar-se de la *o* tancada. Per tant, el rossellonès va passar a tenir un vocalisme tònic amb quatre graus d'obertura per a les vocals anteriors i només tres per a les posteriors.

Per la tendència a reequilibrar-se que té tot sistema, el vocalisme anterior va patir una neutralització de la *e* oberta i la *e* tancada en una *e* mitjana. D'aquesta manera, el rossellonès tornava a disposar d'un sistema vocàlic tònic amb el mateix nombre de graus d'obertura per a les vocals anteriors i per a les posteriors.

Per tant, *Déu* i *deu* (numeral cardinal i forma del verb *deure*) es confonen fonèticament en [dɛw]; d'altra banda, augmenten les ocurrencies de [u], que sobten els parlants sudpirinencs en frases com “La miny[u]na va a la f[u]nt amb la d[u]rca i el bid[u]n” (La noia va a la font amb el càntir i la galleda). El canvi deu ser anterior al pas de *vou* (< VOCE) a *veu*, perquè altrament tindríem **v[u]* o **v[u]*, com *jou* ha donat *j[u]*; probablement es va produir paral·lelament a l'occità, cap al segle XIV, tot i que els documents inequívocs són del segle XVI en toponímia (*La Cupa* < *La Copa*) i del segle XVII en mots comuns (*gussos* ‘gossos’, *supes* ‘sopes’, *buta* ‘bóta’, etc., amb ultracorreccions ben significatives com *llegoms* ‘llegums’).

L'esquema següent recull els tres estadis del canvi:

Estadi 1	Estadi 2	Estadi 3
i	i	i
e	e	e̞
ɛ	ɛ	ɛ̞
o	ɔ̞	ɔ̞
a	a	a
u	u	u

Camins diferents

Cal destacar que, malgrat la coincidència entre el vocalisme tònic del castellà i del rossellonès, la formació històrica d'un i altre va anar per vies ben diferents i no hi ha cap raó per a parlar d'interferència del castellà en l'evolució peculiar del rossellonès.

Per a tancar aquest apartat dedicat al vocalisme tònic, podem assenyalar que el diftong /wá/ precedit de consonant velar (/k/ o /g/), després de passar per la fase *[wó], monoftonga en [ó]: [kótɾə] ‘quatre’, [siŋkóntə] ‘cinquanta’, [gópu] ‘guapo’, [əŋgón] ‘enguany’. Aquesta monoftongació també es donava en català central ([wá] > *[wó] > [ó], [gó]ta ‘guaita’), tot i que en l’actualitat ha esdevingut un tret en recessió. En rossellonès, en canvi, la manca de pressió d’un model lingüístic culte ha mantingut la vitalitat del fenomen. ❗

2.4.2. Vocalisme àton

El vocalisme àton del rossellonès coincideix amb el del català oriental en general. Així, en posició àtona el rossellonès coneix només tres vocals, [i], [u] i [ə], ja que es produeixen les reduccions següents sobre el vocalisme tònic:

- 1) /a/ i /ɛ/ conflueixen en [ə] en posició àtona,
- 2) /ɔ/ passa a [u] en posició àtona, i coincideix amb la realització de /u/.

En rossellonès, la vocal neutra pot veure’s afectada per diversos fenòmens de pèrdua o d’assimilació, quan es donen els contextos favorables.

Potser el més vistós és un tret que retrobarem en el mallorquí: la pèrdua de la vocal neutra final en els mots esdrúixols acabats en *-ia* (*gàbia* > *gabi*, *família* > *famili*). Podem relacionar aquest fet amb l’antiesdrúixolisme del rossellonès.

Així, en rossellonès no hi ha mots esdrúixols (com en occità i en francès), perquè aquests s’eviten per procediments diversos:

- 1) la majoria d’esdrúixols esdevenen plans per desplaçament de l’accent: [butəníkə] *botànica*, [siláβə] *síl·laba*, [pərəβóɫə] *paràbola*, [muzíkə] *música*;
- 2) altres són objecte de substitució lèxica: *ànima* → *animeta* (generalització del diminutiu) o *aima* (occitanisme), *pàgina* → *page* (francesisme);
- 3) i, com hem vist adés, els acabats en *-ia* pateixen l’apòcope de la vocal neutra final: *prudència* > *prudenci*; a banda d’altres processos no sistemàtics de pèrdua de vocals àtones: *àguila* (o *àliga*) > [áɣɫə] (o [álɣə]), per síncope de la *i* posttònica.

També hi ha altres contextos en què, en rossellonès, és habitual la pèrdua de la vocal neutra: quan aquesta es troba en posició pretònica seguida per

r (*parell* > [pɾɛɫ], *verema* > [brɛmə], *paret* > [pɾɛt]), quan forma part del segment *cara-* (*caragol* > [kəɾɣɔɫ]) i quan està en hiat (*raïm* > [rim]).

A més, la vocal neutra pot patir assimilacions. Així, en contacte amb una consonant palatal, la vocal neutra es tanca en [i]: *Rosselló* > *Ross[i]lló*, *el Castellet* > *el Cast[i]llet*, *genoll* > *g[i]noll*, *deixar* > *d[i]xar*. També pot tancar-se en [i] per assimilació vocàlica: *petit* > *p[i]tit*. I, encara que no es dóna tan freqüentment, la vocal neutra pot passar a [u] per assimilació a una vocal tònica velar ([ɔ] o [u]): *esternut* > *est[u]rnut*, *berruga* > *b[u]rruga*.

Tal com passa en català central, en rossellonès els diftongs àtons *-qua* i *-gua* solen reduir-se per monoftongació en [kə] i [gə]/[ʎə]: [páskə] ‘Pasqua’, [ʎéŋgə] ‘llengua’, [ájʎə] ‘aigua’.

Com a darrer tret destacat del vocalisme àton podem assenyalar una característica que, amb més vitalitat o menys, es dóna per tot el català oriental: el reforç dental de la *i* àtona final (*api* > [ápit], *col·legi* > [kuléʒit]).

2.4.3. Consonantisme

Començarem per remarcar un tret que només trobarem en rossellonès (i en una part de parlants de Sóller, cf. “Balear”): la confusió, en els parlants més influïts pel francès, dels dos fonemes ròtics de la resta del català en un de sol. Així, la vibrant, /r/, i la bategant, /ɾ/, es confonen en una erra uvular, /ʀ/. Per exemple, *pare* i *parra* ([páɾə] i [párə], respectivament, en català central), conflueixen en [páʀə].

Hi ha altres fenòmens que afecten les ròtiques, però aquests són compartits amb altres dialectes. Així, podem assenyalar el reforçament de la erra final amb una dental: [ɔɾt] ‘or’, [pɾt] ‘pur’, [kɾt] ‘car’, [sə mɔɾt] ‘es mor’, [dɾt] ‘dur’, [lɾt] ‘pesat’ (del francès *lourd*, fonèticament [luʀ]). En català septentrional aquest fenomen és més sistemàtic que en català central, en què el reforç és una simple tendència; sobre l’origen d’aquest reforç, vegeu 1.4.3.

Un tret que ja havíem assenyalat en el consonantisme del català septentrional de transició, i que retrobem en el rossellonès (i en pallarès i al nord del riborçà, en una continuïtat d’àrea pirinenca), és el manteniment dels grups romànics N’R i L’R sense la inserció de *d* epentètica: TEN(E)RU > *tenre* ‘tendre’, MOL(E)RE > *molre* ‘moldre’. En rossellonès, a més, per analogia amb el tractament de N’R, es perd la D etimològica del grup romànic -ND’R-: VEND(E)RE > *venre* ‘vendre’, PREND(E)RE > *penre* ‘prendre’.

Suma de factors

A vegades en un mateix mot poden confluïr diversos factors afavoridors del tancament: *llegir* > *ll[i]gir*.

També cal assenyalar la diversitat d'evolució del grup llatí TR. Així, si bé es dona el resultat *r* o *dr*, com en la resta del català (en què PATRINU > *padrí* mentre que PATER > *pare*), en el cas del rossellonès és possible una solució diftongada, com en occità, en alguns mots com *pairastre* 'padrastrer', *peïrer* (< PETRARIU) 'paleta'. També per influència occitana, el sufix llatí -ATOR es resol en -aire: PISCATOR > *pescaire*, *CAPTIATOR > *caçaire*, *festejaire* (derivat de *festejar* amb el sufix procedent del llatí -ATOR), de manera que aquest sufix resulta molt més productiu en rossellonès que en la resta del català (*pescador*, *caçador*, *festejador*).

En l'àmbit de les palatals, hi ha diversos aspectes que cal remarcar. En primer lloc, el fet que el rossellonès queda fora de l'àrea ieista, tot i que la inexistència de la lateral palatal en francès ha ajudat, en els parlants més influïts per la fonètica d'aquesta llengua, a la substitució de /ʎ/ per /j/ en tots els contextos (*ca[j]ar* 'callar').

Pel que fa a la nasal palatal, ocorre en mots que en la resta del català presenten una nasal alveolar. Han patit aquesta palatalització paraules com *sovint* > [suβíjŋ] o *granota* > [grənótə].

Un altre tret molt remarcable és el tractament de la fricativa prepalatal sorda, /ʃ/, en posició final, que es redueix a iod: *peix* > [pɛj], *calaix* > [kəláj], *greix* > [grɛj], *feix* > [fɛj]. En el plural reapareix la palatal (*peixos*, *calaixos*) i són més aviat residuals les formes amb addició de -s al singular, com en la llengua antiga (*peis*, *calais*). Aquests plurals, al costat de variants contextuals en [j] (com [pɛj ð aβríj] 'peix d'abril'), podrien ser l'origen d'aquest canvi: pl. *peis* → sg. *pei*, per analogia del model majoritari de formació del plural (pl. = sg. + s); *pei(x)* + consonant, per simplificació del grup consonàntic format per fonètica sintàctica, acaba generant l'expansió de *pei* arreu (sol o + vocal).

Quant a l'africada palatal sorda, /tʃ/, cal assenyalar la seva tendència a la sonorització, al revés del que passa en el català central i especialment en el barceloní, que tendeix a l'ensordiment de l'africada palatal sonora. Així, mentre que en català central conviuen variants com *pla[dʒ]a* i *pla[tʃ]a* 'platja', en rossellonès trobem alternances com *borra[tʃ]o* i *borra[dʒ]o* 'borratxo', *ma[tʃ]o* i *ma[dʒ]o* 'mul' (del castellà *macho*).

Una característica molt destacada del consonantisme rossellonès són les assimilacions i les simplificacions que es produeixen en els contactes consonàntics.

Així, la *l* agrupada amb consonants dentoalveolars, precedida de vocal velar, es perd, després d’haver-se vocalitzat en [w]. Fixem-nos en la simplificació del grup *-lt-* de mots com *moltó* o *escoltar*, pronunciats [mutú] i [əskutá]. En el cas del grup *-lz-*, en què el segon element és una sibilant alveolar sonora, /z/, la lateral abans de desaparèixer pot provocar-ne l’africació, com es veu en les realitzacions [əstədzí] ‘estalzí’ i [kɔdzə] ‘colze’ (aquesta darrera coneguda també en català central).

D’altra banda, els grups d’oclusives la segona de les quals és dental (*t* o *d*) tenen tendència a assimilar la consonant inicial al punt d’articulació de la segona, de manera que es genera una consonant geminada, que sempre es realitza sonora: *dd*. Així: *dissabte* > [disáddə], *dubte* > [dúddə], *rector* > [rəddú]. Compareu amb el mallorquí *dissa*[t t]e, *du*[t t]e, *re*[t t]or, en què es produeix una assimilació consonàntica similar però amb resultat geminat sord.

Assimilacions consonàntiques

Retrobarem el fenomen de les assimilacions consonàntiques quan tractem el mallorquí. En el mallorquí, però, el resultat d’aquesta assimilació és una geminada sorda i no pas sonora: *dissabte* > *dissa*[t t]e, *dubte* > *du*[t t]e, *rector* > *re*[t t]or.

2.5. Morfosintaxi

2.5.1. Morfologia nominal

Començarem per dir que en rossellonès s’observen canvis de gènere respecte a l’estàndard. Així, són masculins *el pols* (‘partícules diminutes de terra’) i *el sang*, mentre que són femenins *la fred* (com en català septentrional de transició) i *la dolor*.

Pel que fa a la flexió de nombre, cal destacar que moltes paraules agudes que en llatí presentaven *N* a la síl·laba final (com *MANU*), i que a la major part del català l’han perduda en el singular (*mà*) però la mantenen en el plural (*mans*), es comporten de manera diferent en rossellonès, perquè la perden fins i tot en el plural (excepte al Vallespir): *mans* > *mas*. Igualment, *cantons* > *cantós*, *pans* > *pas*, *camins* > *camís*; en tenim testimonis ja al segle XIII.

Plurals de mots aguts amb N a la síl·laba final

Convé que, dins els mots llatins amb *N* a la síl·laba final, distingui entre els paroxítons (plans) i els proparoxítons (esdrúixols). En el cas dels paroxítons, com *PÁNES*, la pèrdua de la *N* del plural és un tret exclusiu del rossellonès: *pas*. En canvi, en els proparoxítons, com *HÓMINES*, la forma de plural clàssica, *hòmens*, ha quedat reduïda al català occidental, mentre que la forma sense nasal, *homes*, és habitual no solament en rossellonès sinó a quasi tot el català oriental.

L’article determinat pren, a la major part del territori rossellonès, les formes reforçades: *el* i *els*. Cal remarcar que la forma de masculí plural es manté davant de vocal, *els arbres*, però davant de consonant pot presentar les variants [əɫ] i [əs]/[əz], per simplificació del grup consonàntic: [əɫ pəws] o [əs pəws] ‘els peus’. En alguns punts del Rosselló i de la Cerdanya (aquesta ja en l’àrea del septentrional de transició), es mantenen les formes etimològiques de l’article masculí: *lo* i *los*.

Reducció de *els* a *es*

Una pronúncia rossellonesa del tipus [əs pəws] no té res a veure amb l’article salat *es*, sinó que respon a una variant de l’article literari *els*, produïda per fonosintaxi.

En rossellonès, el sistema de l’article personal és mixt: s’utilitza *en* (< *DOMINE*) davant dels noms masculins començats per consonant; en la resta de casos, és a dir, davant dels noms masculins començats per vocal i davant de noms femenins, les formes de l’article personal han estat substituïdes per les de l’article literari, *la*, *l’*.

El català septentrional destaca pel fet que és l'únic dialecte que manté en l'ús col·loquial el possessiu *llur* ('d'ells o d'elles'), esdevingut una forma culta i arcaïtzant en la resta de dialectes, on ha estat substituït per *seu* (originàriament, 'd'ell o d'ella' i, per extensió, ara també 'd'ells o d'elles'). Potser el manteniment de *llur* a la Catalunya Nord s'ha vist reforçat pel fet que en francès existeixi un possessiu paral·lel, *leur*.

Distinció entre *seu* i *llur*

Fixeu-vos que *llur* no substitueix *seu*: *seu* s'utilitza quan hi ha un sol posseïdor (*el seu llibre* vol dir 'el llibre d'ell o d'ella'), mentre que *llur* es fa servir quan hi ha diversos posseïdors (*llur llibre* vol dir 'el llibre d'ells o d'elles').

Així, el sistema complet dels possessius rossellonesos és aquest:

Posseïdor únic	Masc. sg.	Fem. sg.	Masc. pl.	Fem. pl.
1a. persona	<i>meu</i>	<i>meu(a)</i>	<i>meus</i>	<i>meues</i>
2a. persona	<i>teu</i>	<i>teu(a)</i>	<i>teus</i>	<i>teues</i>
3a. persona	<i>seu</i>	<i>seu(a)</i>	<i>seus</i>	<i>seues</i>

Posseïdor divers	Masc. sg.	Fem. sg.	Masc. pl.	Fem. pl.
1a. persona	<i>nostre</i>	<i>nostra</i>	<i>nostres</i>	<i>nostres</i>
2a. persona	<i>vostre</i>	<i>vostra</i>	<i>vostres</i>	<i>vostres</i>
3a. persona	<i>llur</i>	<i>llura</i>	<i>llurs</i>	<i>llures</i>

Fixeu-vos en aquests aspectes:

- 1) Tot i l'existència dels possessius femenins *meua*, *teua* i *seua*, també *meu*, *teu* i *seu* poden acompanyar noms femenins (especialment noms de parentiu), com vam veure que passava també en català septentrional de transició: *la meu mare*.
- 2) El possessiu *llur*, a més de tenir flexió de nombre, com en català medieval, en rossellonès pot tenir flexió de gènere, perquè ha desenvolupat formes femenines analògiques: *llura* i *llures* (*la llur casa* al costat de *la llura fe*).
- 3) Com passa amb tots els monosíl·labs acabats amb *erra*, *llur* pot rebre un reforçament dental: [ʎurt], com [ɔrt] 'or', [purt] 'pur' o [kart] 'car'.

El rossellonès només distingeix dos graus en els demostratius, el que indica proximitat i el que indica llunyania. El de llunyania presenta les formes *aquell*, *aquella*, *aquello*, *aquelles*. El de proximitat, *aqueix* [akɛj], *aqueixa*, *aqueixos* (o *aqueis*) i *aqueixes*. Tot i això, en rossellonès també és possible sentir el demostratiu *aquest*. El seu ús, però, és equivalent al d'*aqueix* i no implica la distinció d'un tercer grau.

Pel que fa als clítics o pronoms febles, trobem novament un sistema mixt. Així, davant de consonant s'utilitzen les formes plenes per als pronoms singulars de primera i segona persona i per al reflexiu, *me*, *te* i *se*, però es recorre a les reforçades per a la resta de pronoms: *en*, *el*, *els*, *ens*, *us*.

Aqueix

No confongueu la forma [əkɛj] amb una realització ieïsta d'*aquell*: [əkɛj] correspon a la pronúncia rossellonesa d'*aqueix*, amb reducció a iod de la sibilant palatal final, de la mateixa manera que *peix* es pronúncia [pɛj]. Tal com hem descrit adés, el plural té dues possibilitats: [əkɛjɛs] o [əkɛʎus], semblantment a *peis* o *peixos*. Justament el plural *aqueixos* explicaria l'aparició d'*aquello*, per analogia i sense cap influència del castellà, com també ha passat amb *quinos* 'quins', *quantos* 'quants' i *unos* (alternant amb *uns*).

2.5.2. Morfologia verbal

L'àmbit de la morfologia verbal proporciona un nombre considerable de trets distintius del rossellonès.

El més destacat és l'ús de la desinència /i/ per a la primera persona del present d'indicatiu (*jo canti*), que ha ocasionat formes analògiques per a l'imperfet d'indicatiu (*jo cantavi*) i per al condicional (*jo cantariï*), i que continua l'expansió cap a altres temps (*jo cantessi*).

També són remarcables les mutacions en les desinències personals a les persones 4 i 5 de l'imperfet d'indicatiu i de subjuntiu: *cantàve[n]* 'cantàvem' i *cantésse[n]* 'cantéssem', en què s'observa la deslabialització de la nasal final per influència occitana, i *cantàv[u]* 'cantàveu' i *cantéss[u]* 'cantésseu', en què el diftong [əw] monoftonga en [u].

Els infinitius monosil·làbics reben una vocal neutra paragògica final: *dir* > *dir[ə]*, *dur* > *dur[ə]*, *ser* > *ser[ə]* (que conviu amb *estre*).

Pel que fa a aquest darrer verb, *ser* (*ser[ə]*, en rossellonès), el present d'indicatiu es conjuga amb aquestes formes: [sum] o [sun], [ɛts], [ɛs], [sɛm], [sɛw], [sun].

Finalment assenyalem el futur i el condicional del verb *anar*, que mantenen les formes del català medieval: *iré, iràs, irà, irem, ireu, iran; iria, iries, iria, iríem, iríeu, irien*. Són formes que també s'utilitzen en el català septentrional de transició.

2.5.3. Sintaxi

El tret més perceptible, en l'àmbit de la sintaxi, és la construcció de la negació sense la partícula *no*, només amb la presència de *pas* posposat al verb: *veig pas ningú, marxaven pas, sem pas francesos, vindrà pas, l'aiga és pas clara, ho sap pas*. Partint d'un estadi anterior en què les negacions es construïen sempre amb dues partícules, *no* anteposat al verb i *pas* posposat a aquest, el rossellonès hauria eliminat, per redundant, la marca de negació més feble: *no passis pas, que te negaries* > *passis pas, que te negaries*.

Un altre tret sintàctic destacable és l'ordenació dels pronoms febles respecte del verb. Així, els clítics s'anteposen a l'infinitiu (*te passi pas pel cap de te casar*) i al gerundi (*l'abraçant*). D'altra banda, les combinacions de verb seguit de pronom feble, que sempre són del tipus imperatiu + clíctic, es realitzen agudes: *convida-ló, aixeca-té, guarda-mé, ves-hí*.

Posposició de pronoms

Fixeu-vos que tots els exemples que hem donat de combinacions amb posposició del pronom feble corresponen a l'imperatiu, i no hi ha casos d'infinitiu ni de gerundi. Això és així perquè tant amb el gerundi com amb l'infinitiu el pronom va anteposat.

El verb *ser*, del qual ja hem parlat en referir-nos a la morfologia verbal per les formes que prenia, mereix també una menció en l'apartat de sintaxi, perquè en rossellonès es fa servir com a auxiliar de verbs inacusatius, com en la llengua antiga, i també de verbs transitius i d'altres intransitius, amb la peculiaritat que només s'empra en la 1a i la 2a persones del singular i del plural: *sum vist el caçaire, ets menjat quelcom, sem anats a Cotlliure, seu menjat poc*.

2.6. Lèxic

En l'apartat de lèxic, convé destacar la presència de quatre tipus de mots:

1) Mots que en altres punts del domini són arcaïsmes, però que aquí es mantenen, perquè les àrees perifèriques solen ser més conservadores: *oir* 'sentir', *quelcom* 'alguna cosa', *guarir* 'curar', *urçol* 'mussol (granet a l'ull)', *qualcú* 'algú', *cambra* 'habitació', *estela* 'estrella', *cercar* 'buscar', *ca* 'gos'.

2) Mots propis: *salious* 'salpàs', *oliu* 'olivera', *pallago* 'noi', *llipoter* 'arboç'; alguns coincidents formalment amb significants del català general, però amb contingut semàntic diferent: *s'enyorar* 'avorrir-se', *vigíli(a)* 'dejuni', *poal* 'càn-tir', *espiar* 'mirar'.

3) Occitanismes, pel veïnatge amb aquesta llengua: *nalt* 'alt', *belleu* 'potser', *atudar* 'apagar', *brutx* 'soroll', *punyet* 'canell', *esquerrot* 'esquerrà', *gingiva* 'geniva', *peirer* '[mestre de] paleta', *feda* 'ovella', *cel de la boca* 'paladar', *destetar* 'desmamar', *demet* (< *demest*) 'entre'.

4) Gal·licismes, a causa de la francesització progressiva ocasionada per la incorporació d'aquests territoris a la corona francesa: *roba* 'vestit', *mere* 'batlle', *casqueta* 'gorra', *buata* 'capsa', *forxeta* 'forquilla', *manxe* 'mànc', *muleta* 'truita', *mala* 'bagul', *tament* 'tan', *d'abord* 'primerament', *depí* (< *depuis*) 'd'ençà de', etc.; no manquen els calcs semàntics: *preu* 'preu' i 'premi' (< *prix*), *reflectir* 'reflectir' i 'reflexionar' (< *réfléchir*).

5) Castellanismes, uns d'antics, que ja s'havien introduït en els territoris rossellonesos abans de la seva cessió a França pel tractat dels Pirineus, el 1659: *menos* 'menys', *vano* 'ventall', *amo*, *antes* 'abans', *borratxo* 'embriac', *burro*, *-a*, *candeler* 'candeler', *ciego* 'cec', *matxo* 'mul', *(es)tropessar* 'ensopegar'; altres de documentats posteriorment: *curandero*, *guapo* (amb la variant *gopo*), *hasta* 'fins, àdhuc', *tanto* 'cop, bufetada', *trago*.

2.7. La varietat rossellonesa dels gitanos de Perpinyà

Atesa la importància demogràfica dels gitanos de Perpinyà (més de 7.000) i la seva fidelitat a la catalanitat lingüística, dediquem aquest apartat, basant-nos en Escudero (2004), a les característiques del seu parlar, un xic diferents de la resta del rossellonès. Els gitanos es van assentar a Perpinyà bàsicament a finals del segle XVIII, procedents de Figueres i Barcelona, i actualment estan establerts sobretot als barris de Vernet i Sant Jaume.

En fonètica, mantenen sovint els esdrúixols ([mɛ̃nʒə lə] ‘menja-la’, [dɛ̃ʒə lu] ‘deixa-l’), no tanquen les /o/ tòniques ([ʎop] ‘llop’, [bókə] ‘boca’, [móskə] ‘mosca’), fan distinció fonemàtica entre /ɔ/ i /o/ ([pɔrk] ‘porc’, [flɔ] ‘flor’) i entre /ɛ/ i /e/ ([dɛw] ‘deu’, [dew] ‘Déu’). Tot i que generalment practiquen el lleisme, els joves tendeixen al ieisme de tipus francès, amb [j] procedent tant dels grups -C’L-, -G’L-, -L[j]- ([pələ́jəs] ‘pelalles’) com de la geminada -LL- ([kɔj] ‘coll’, [gaj] ‘gall’). Mantenen la [ʒ] en posició final ([kələ́ʒ] ‘calaix’, [pɛʒ] ‘peix’), amb alguna ultracorrecció ([sərβéʒ] ‘servei’). Practiquen la metàtesi en mots dotats del sufix *-aire* < -ATOR ([kəntárjə] ‘cantaire’, [əskumbrárjə] ‘escombriaire’).

En morfologia, fluctuen en la realització de la nasal en el plural de mots que la tenien subjacent (*pas* ‘pans’, *capellàs* ‘capellans’, però *germans*, *catalans*) i han perdut el possessiu de diversos posseïdors *llur*.

En el lèxic, s’inclinen a voltes per les solucions sudcatalanes (*apagar* i no *atudar*, *nen* i no *nin*, *sortir* i no *sàller*) i esquitxen el seu parlar d’alguns mot caló (*latx* ‘vergonya’, *piló* ‘embriac’) i de castellanismes comuns al rossellonès (*burro* ‘ase’, *embustero* ‘mentider’, *menos* ‘menys’, etc.), alguns amb importació o adaptació del fonema fricatiu velar sord /x/, que no hem d’oblidar que també forma part de l’inventari consonàntic del caló ([tráxə], [trákə] ‘vestit’, [lɛxíə], [lɛkíə] ‘lleixiu’) i que també es troba en altres mots per ultracorrecció ([məráxəs] ‘maraques’). Tanmateix, entre els joves es registra una tendència a substituir aquestes unitats per gal·licismes (*gandul* → *feniant* < fr. *fainéant*, *acera* → *trotuart* < fr. *trottoir*).

En suma, una parcial integració a la varietat rossellonesa amb un notable manteniment de trets procedents del català d’origen (català central de finals del segle XVIII), afavorit pel caràcter de gueto de les comunitats catalanes de Perpinyà.

2.8. Subdialectes: el capcinès

El capcinès és un subdialecte del rossellonès, ja molt occitanitzat, parlat al Capcir. Algunes de les característiques més destacades d’aquest subdialecte pertanyen a l’àmbit de la fonètica.

Així, tota U llarga del llatí clàssic és articulada amb la vocal /œ/, e labialitzada, desconeguda a la resta del domini lingüístic: [fœm] ‘fum’, [mœt] ‘mut’, [pœrðœt] ‘perdut’, [tœ] ‘tu’. Alguns mots conserven el diftong [áw] tònic (*taure* ‘toro’); es manté la sibilant sonora [z] procedent de -T[j]-, -C^e·i, -D-, en casos com [rəzú] ‘raó’ (< RATIOŅE), [puzú] ‘poll’ (< PEDŪCŪLU), [krézə] ‘crua’ (< CRŪDA), i s’hi dona de manera sistemàtica la vocalització en [w] de /l/ seguida de consonant, que desapareix absorbida per la vocal precedent si aquesta és velar: [áwt.rə] ‘altre’, [fáws] ‘falç’, [káws] ‘calç’, [kuté] ‘coltell’.

Vocalització de /

La vocalització de /l/, sobretot en posició implosiva, és un fenomen que podem trobar, de manera més esporàdica o menys, a tots els dialectes catalans. En capcinès, aquesta tendència ha esdevingut sistemàtica.

Pel que fa a la morfologia nominal, cal dir que conserva la forma etimològica per a l'article masculí, *lo, los* (com hem vist que passava també en punts del Rosselló i la Cerdanya); que té plurals en -is ([pɛ́zis] 'pesos', [rúsis] 'rossos', [batɛ́zis] 'bateigs'), i que utilitza unes formes diferenciades per als possessius de posseïdor únic: *miu, miva, tiu, tiva* i *siu, siva*.

En morfologia verbal, noteu el passat simple dels verbs *venir, espisar* i *guanyar*, de factura occitana: *vengueri* 'vaig venir', *espieri* 'vaig mirar', *ganyeri* 'vaig guanyar'.

També en el lèxic retrobem la influència occitana: *pots* 'llavis', *tet* 'teulada', *cannilla* 'oruga', *llösset* 'llampec', *tampar* 'tancar', *e* 'i', *araire* 'arada'.

Malgrat el notable tribut a l'occità, la catalanitat del capcinès ressalta contínuament: *pobre* (i no *pau(b)re*), *peu* (i no *pè*), *cadira* (i no *cadièra*), *fira* (i no *fièira*), *cavall* (i no *chaval*), *clau* (i no *clavèl*), *dona* (i no *femna*), *ferrer* (i no *faure*), *groc* (i no *jaune*), *serra* (i no *ressèga*), etc.

3. Balear

Encarem en aquest apartat la descripció del balear, segons l'esquema habitual: extensió territorial, factors històrics rellevants des d'un punt de vista lingüístic, situació sociolingüística i caracterització lingüística, que és l'aspecte que ens interessa més específicament, tant del balear en general com dels seus subdialectes –mallorquí, menorquí i eivissenc-formenterer– i parlars singulars.

3.1. Delimitació territorial

Podríem pensar que aquest apartat, en el cas del balear, no té sentit, ja que la seva delimitació territorial és evident i la dels seus subdialectes també: el mallorquí es parla a Mallorca, el menorquí a Menorca i l'eivissenc-formenterer a Eivissa i Formentera. En canvi, és necessari, per a comprendre les característiques d'aquest dialecte, que reflexionem breument sobre el tipus d'àrea que són les Balears.

Les Illes Balears presenten una riquesa dialectal singular.
Font: mapa adaptat de J. Veny (1978). *Els parlars catalans* (12a. ed.). Mallorca: Moll, 1998.

Les Balears són illes i es troben en un extrem del domini lingüístic català. Constitueixen, doncs, una àrea isolada i lateral. Segons l'anomenada *teoria de les àrees* (confegida per Bartoli), les àrees laterals i isolades són les que més mantenen els trets antics de la llengua. És a dir, són àrees arcaiques.

Aquest caràcter d'àrea lingüísticament conservadora es reflectirà tant en l'ús de mots que constitueixen arcaïsmes lèxics a la resta del domini, com en la presència de variants morfològiques antigues o de trets fonètics desapareguts d'altres contrades, com veurem en els apartats de descripció lingüística.

3.2. Factors històrics

Des del punt de vista dels estudis dialectals, el primer factor històric interessant d'assenyalar és que el balear és un dialecte consecutiu, és a dir, que no deriva de l'evolució del llatí a les Balears, sinó del trasplantament, per conquesta, del romanç que s'havia forjat a la Catalunya oriental.

La conquesta de les Balears va produir-se en tres fases: Jaume I va conquerir Mallorca el 1229 i Eivissa el 1235, i Alfons III va sotmetre Menorca mig segle més tard, el 1287. Les Balears són, doncs, el que Bartoli anomena *una àrea tardana o posterior*, circumstància que també afavoreix la presència de trets arcaics. En la conquesta de Mallorca van participar occitans (amb un terç de les naus invasores), els quals també van rebre cases i terres. Potser alguns trets propis del mallorquí són atribuïbles a la seva presència a l'illa.

La conquesta va produir-se després d'uns tres-cents anys de dominació àrab de les Illes. Naturalment, aquesta dominació va deixar unes petges lingüístiques importants. De la mateixa manera també han quedat algunes restes del mossàrab que parlava la població romànica primitiva que convivia amb els àrabs, la qual després va integrar-se lingüísticament al romanç català.

La naturalesa d'aquest català traslladat a les Illes és el que justifica la filiació del balear al català oriental, ja que entre els repobladors predominava la població procedent de l'est del Principat, fet que es palesa pel gran nombre de llinatges balears que corresponen a noms de ciutats i viles d'aquest àmbit geogràfic (*Mataró, Blanes, Terrassa, Begur, Manresa*, etc.).

Un altre factor històric que convé recordar, i que ja hem esmentat en referir-nos al dialecte rossellonès, és la constitució del Regne de Mallorca l'any 1276, a la mort de Jaume I. Des d'aquesta data (Menorca, des de 1287) i fins al 1349, el Regne de Mallorca uneix sota un mateix monarca les Illes Balears i els comtats del Rosselló i la Cerdanya, a més de la senyoria de Montpeller. Aquesta circumstància podria justificar algunes semblances entre el català septentrional i el balear.

Un darrer aspecte que no podem oblidar per les repercussions lingüístiques que va tenir és el fet que, pel Tractat d'Utrecht, Menorca va restar sota dominació anglesa durant el segle XVIII, de 1713 a 1802, amb dos breus intervals de dominació francesa i espanyola.

Aquesta etapa de dependència política britànica va facilitar la penetració d'un nombre considerable d'anglicismes en el menorquí, especialment a l'àrea de Maó, alguns dels quals encara es conserven avui.

Oficialitat del català

Durant el període de dominació anglesa, Menorca va mantenir l'oficialitat de la llengua catalana. El 1802, però, en incorporar-se definitivament a la monarquia espanyola, va perdre aquest privilegi.

La successió d'estrats lingüístics a les Illes fins arribar a la colonització catalana va ser:

Segles	Llengua
... – II aC	Fenici (púnic) (Eivissa) Parlars preromans
II aC – VII	Llatí
VII – IX	Romanç
X – XIII	Àrab / romanç (= mossàrab)
XIII – ...	Català

3.3. Factors socials

L'aspecte més destacable, des d'un punt de vista dialectal, és el fet que els parlars balears, per la seva mateixa condició illenca, s'han pogut mantenir resguardats d'influències lingüístiques castellanes que eren molt més presents en els territoris continentals, especialment al País Valencià, que és on la castellanització ha estat més intensa.

Aquest fet ha permès que el dialecte balear conservés trets lingüístics, i especialment mots, que en el català continental havien estat substituïts per la interferència castellana. Per això, en el procés de normativització de la llengua, alguns d'aquests termes mantinguts en balear han estat un bon recurs per a donar una alternativa a formes castellanes que havien esborrat el mot genuí als territoris del Principat i de València. Pensem, per exemple, en la introducció en el diccionari normatiu del terme balear *escopinyes de gallet* davant de la manca d'un mot general per a designar els populars "berberetxos" (després, com a mot normatiu, s'hi ha afegit *catxel*, propi dels mariscadors tortosins).

Cercar / buscar

Cercar és un mot viu en el parlar popular de les Illes, mentre que a la major part del català ha estat desplaçat pel castellanisme antic *buscar*.

Hem dit que el català de les Balears s'havia mantingut refractari a la pressió del castellà malgrat el Decret de Nova Planta (1715) i la Real Cédula de Aranjuez (1768), que donava caràcter coercitiu a l'ús del castellà en l'administració, l'ensenyament, la justícia i la Cúria. La llengua del poble era el català, mentre que el castellà, privilegi d'una elit de polítics i erudits, era considerat "foraster". És després de 1940 que s'inicia un contacte de llengües, amb una immigració de funcionaris, obrers i tècnics de turisme, ajudant-hi la burgesia que recorria al castellà com a mitjà de diferenciació social. L'adveniment de la democràcia (1976), que fa possible una escolarització i uns mitjans de comunicació en català, farà prendre consciència de la necessitat de conèixer la llengua pròpia. Tanmateix, l'afluència massiva de gent forana, de l'estat i de fora (una enquesta recent donava la xifra de 28% de nascuts fora de les Illes), dibuixa una situació alarmant a Palma, Calvià i Eivissa, mentre que es mostren resistents els pobles de l'interior.

Des d'un punt de vista diastràtic, cal recordar l'existència a Mallorca de dos grups socials importants pel caràcter endogàmic mantingut durant temps: el dels *xuetes*, descendents dels jueus conversos, sense deixalles lingüístiques diferenciadores, i el dels *botifarres*, botiflers, descendents de l'antiga noblesa insular, que han mantingut fins avui unes característiques, especialment lèxiques, diferents del mallorquí comú; i així, diuen *cuixot* (i no **[x]amon*), *mantega* (i no **mantequilla*), *senyor avi* (i no *padrí*), etc.

Iniciarem ara la caracterització fonètica, morfosintàctica i lèxica del català balear. Com veurem, molts dels trets lingüístics que estudiarem no són d'abast general, sinó que difereixen segons les illes o fins i tot dins de la mateixa illa.

3.4. Fonètica

3.4.1. Vocalisme tònic

Hem de parlar de l'alternança entre dos sistemes vocàlics tònic en diferents territoris de les Illes. Els dos sistemes són aquests:

Sistema balear tònic 1	Sistema balear tònic 2
i	i
u	u
e	e
ə	o
o	o
ɛ	ɛ
ɔ	ɔ
a	a

La presència d'un sistema o altre depèn del tractament de la E tancada del llatí vulgar. Ho explicarem en forma de variants territorials (vegeu també el mapa de l'apartat 3.1):

Variable: Tractament de la E tancada del llatí vulgar, procedent de E llarga i i breu del llatí clàssic		
Sistema	1	2
Variants	Manteniment, en posició tònica, de la /ə/ que en català medieval era pròpia de tot el català oriental	Obertura de la vocal neutra tònica en /ɛ/ i desaparició de /ə/ de l'inventari vocàlic tònic
Exemples	PIRA > [péɾə] 'pera' CĒPA > [sɛ́βə] 'ceba'	PIRA > [péɾə] 'pera' CĒPA > [sɛ́βə] 'ceba'
Distribució territorial	A gran part del territori balear: – Quasi a tot Mallorca – A la meitat occidental de Menorca (Ciutadella, Ferreries i voltants) – A gran part d'Eivissa – A Formentera	– A les poblacions mallorquines de Binissalem, Alaró i Lloseta – A la meitat oriental de Menorca (Maó, Alaior i rodalies) – A l'extrem occidental d'Eivissa (amb les viles de Sant Josep i Sant Antoni)

Vocalisme tònic balear

El manteniment en una gran part de les Balears del sistema vocàlic tònic 1, que en època medieval era general a tot el català oriental, és un reflex de l'arcaisme d'aquesta zona lateral i aïllada del domini lingüístic català.

Fixeu-vos que els territoris en què es manté aquesta neutra tònica procedent de E tancada llatinovulgar disposen d'un vocalisme tònic de vuit fonemes, mentre que els altres el tenen de set, com la resta del català –excloent el rossellonès–, ja que la neutra tònica apareix només com a resultat de la E tancada del llatí vulgar.

Un altre tret que cal destacar del vocalisme tònic balear és la possibilitat que les vocals extremes /i/ i /u/ formin diftongs, respectivament, amb iod i wau, fenomen ben poc freqüent a la resta del domini lingüístic: [fiɨ] 'fill', [nuw] 'nus'.

3.4.2. Vocalisme àton

També en el cas del vocalisme àton conviuen dos sistemes en diferents territoris de les Balears.

Sistema balear àton 1	Sistema balear àton 2
i	i
u	u
o	
ə	ə

La presència d'un sistema o altre depèn de les neutralitzacions que pateixin les vocals tòniques posteriors, perquè el vocalisme anterior rep el mateix tractament en tots dos casos: /a/, /ɛ/, /e/ > [ə], com succeeix també en català central.

Novament, la convivència dels dos sistemes l'explicarem en forma de variants territorials:

Variable: Reducció del sistema vocàlic tònic posterior en posició àtona		
Sistema	1	2
Variants	/ɔ/, /o/ > [o] /u/ > [u]	/ɔ/, /o/, /u/ > [u]
Exemples	[pozá] 'posar' [koráɫ] 'corral'	[puzá] 'posar' [kuráɫ] 'corral'
Distribució territorial	Mallorquí, excepte solleric	Menorquí Eivissenc - formenter Solleric (parlar de la vila mallorquina de Sóller)

El manteniment de la distinció entre [o] i [u] àtones és un altre tret arcaic del mallorquí: [doná] 'donar', [koló] 'color'. En el cas que la [o] vagi seguida per una /i/ o una /u/ tònica, però, aquella es tanca en [u] en una gran part de Mallorca (que no inclou poblacions com Palma, Manacor, Inca ni Sa Pobla): [durmí] 'dormir', [kuzí] 'cosí', [kumú] 'comú', [kustúra] 'costura'.

El diftong [íj]

La iod del diftong [íj] que tanca mots com *fill* o *conill* és el resultat de l'evolució ieista dels grups [iɨ], [iɥ] o [iɯ] (FILIUM, CUNICULUM), com veurem amb més deteniment en l'apartat 3.4.3.

[e] àtona en mallorquí

En mallorquí, esporàdicament, es dona una [e] en posició àtona:

- 1) la [e] apareix en formes verbals arrizotòniques per analogia amb les rizotòniques: [deʃá] 'deixar' (← [dɛʃə] 'deixa'), [pezá] 'pesar' (← [pɛzə] 'pesa'), [nevá] 'nevar' (← [nɛvə] 'neva'), [pevá] 'pegar' (← [pɛva] 'pega');
- 2) en alguns cultismes: [peká] 'pecar', [meditá] 'meditar', [ɛspesiáɫ] 'especial';
- 3) en algunes posicions finals: [mánɛk] 'màneg', [báte] 'bac, caiguda'.

Una altra característica del vocalisme àton balear és la monoftongació dels diftongs àtons finals /kwa/ i /gwa/, amb l'excepció només de la vila d'Eivissa, que manté el diftong. Com hem vist anteriorment, en català central i en rossellonès aquests diftongs solen reduir-se en [kə] i [gə]/[ɣə] ([páskə] 'Pasqua', [lɛ́ŋgə] 'llengua', [ájɣə] 'aigua'). En el cas del balear, també es dona la monoftongació, però amb un resultat diferent:

- 1) [ko] i [go]/[ɣo], allí on es distingeixen [o] i [u] àtones,
- 2) [ku] i [gu]/[ɣu], allí on [o] i [u] àtones es confonen en [u].

Així, doncs, a Mallorca –llevat de Sóller– sentirem [pásko] i [ájɣo]. I a Sóller, Menorca i Eivissa –llevat de Vila–, [pásku] i [ájɣu].

En el balear retrobem una característica que ja havíem descrit per al rossellonès: la pèrdua de la vocal final en els esdrúixols acabats en /ia/, com [fəmíli] 'família', [ráβi] / [rábí] 'ràbia', [gáβi] / [gábí] 'gàbia', [istóri] 'història'. Aquesta pèrdua és pròpia de quasi tot Mallorca –excepte Felanitx, Artà, Capdepera– i d'Eivissa –excepte Vila. No succeeix, però, a Menorca. El canvi no sembla anterior, a Mallorca, al segle XVII, a la fi del qual s'atesten rimes de *pacienci* 'paciència' amb *silenci*, de *justici* 'justícia' amb *ofici* (1691).

Com a darrer tret d'aquest apartat, assenyalarem la tendència al manteniment, arreu del balear, de la vocal neutra pretònica final del segment /kara/, que trobem en mots com [kərəɣól] 'caragol', [kərəβásə] 'carabassa' o [kərəméllo] 'caramel'. De la mateixa manera, sol conservar-se la vocal neutra pretònica seguida de bategant: [vəritát] 'veritat', [bərəná] 'berenar'. És una tendència conservadora de la qual s'aparten el català central i el septentrional, com ja hem vist.

3.4.3. Consonantisme

L'inventari consonàntic del balear coincideix amb el que vam veure per al català central, però inclou la fricativa labiodental sonora, /v/, que ja vam esmentar en la descripció del tarragoní (i que retrobarem en alguerès i en valencià no apitxat): [vi] 'vi', [vákə] 'vaca'. Justament per això, el balear tendeix a articular oclusiva (i no aproximant) la bilabial intervocàlica, fet freqüent en les àrees no betacistes.

Vila d'Eivissa

Cal remarcar a la vila d'Eivissa no trobarem certs trets dialectals que són habituals dels pobles de l'illa, com els dos que acabem de descriure: la monoftongació de *-qua* i *-gua* àtons i la pèrdua de la neutra final dels esdrúixols en *-ia*. Podem parlar, doncs, d'una diferenciació entre unes formes urbanes i unes altres de rurals.

El manteniment de la labiodental té molta vitalitat, a diferència del que hem explicat en el cas del tarragoní, en què dèiem que el fenomen es troba en recessió, especialment entre la població jove i urbana.

Aquesta diferència en la vitalitat del manteniment d'un tret dialectal compartit pel balear i pel central, que acabem d'esmentar a propòsit de la labiodental, la trobem també en el fenomen del ieisme històric o iodització.

El balear és un dialecte ieista, com una part del català central. Però a diferència del que succeeix en el català peninsular, el ieisme no té connotacions de parla rural i es manté amb total vitalitat. Recordem que el ieisme és un fenomen pel qual els grups consonàntics romànics C'L, G'L i L[j] evolucionen cap a iod, [j].

Podem assenyalar, també, una altra diferència entre el ieisme balear i el central. En el cas del català central, la iod resultant de l'evolució de C'L, G'L i L[j] es manté sempre. En el balear, en canvi, la iod es pot perdre en certs contextos. Concretament la iod tendeix al grau zero en aquests casos:

1) En posició intervocàlica, la iod es perd sistemàticament si entra en contacte amb una vocal palatal tònica anterior ([véə] < [véjə] 'vella') o posterior ([kuérə] < [kujérə] 'cullera').

2) La iod intervocàlica també pot perdre's en contacte amb una vocal tònica central ([páə] < [pájə] 'palla', [təát] < [təját] 'tallat') o, fins i tot, velar [fúə] < [fújə] 'fulla'), fenomen que es dona especialment en menorquí, i també en algunes localitats mallorquines.

3) En posició final precedida per una /i/, aquesta vocal tendeix a absorbir la iod: [kuní] < [kuníj] 'conill', [fis] < [fij] 'fills'. En canvi, no es perd mai en posició final precedida d'una altra vocal: [uj] 'ull'.

En la taula següent recollim els exemples de cadascun dels contextos esmentats:

Resultat	Context	Ètim	Forma balear	Significat
Pèrdua	Intervocàlica en contacte amb vocal tònica palatal	*VEC'LA	[véə]	'vella'
		COCHLEARIA	[kuérə]	'cullera'
Manteniment o pèrdua	Intervocàlica en contacte amb vocal tònica no palatal	PALEA	[pájə] o [páə]	'agulla'
		TALEATU	[təját] o [təát] (o [teát])	'tallat'
		FOLIA	[fújə] o [fúə]	'fulla'
	Final precedida per <i>i</i>	FILIU	[fij] o [fi]	'fill'
		FILIOS	[fij] o [fis]	'fills'
		CUNIC'LU	[kuníj] o [kuní]	'conill'
Manteniment	Final precedida per vocal diferent de <i>i</i>	OC'LU	[uj]	'ull'

A més del ieisme, un altre tret característic del consonantisme del balear, especialment del menorquí i, encara més, del mallorquí, és la seva forta tendència a l'assimilació consonàntica.

Noteu especialment aquests tres fenòmens, ordenats segons el grau d'implantació:

1) Quan una consonant oclusiva entra en contacte amb una altra oclusiva (*p, t, k, b, d, g*) o una fricativa (*f, v*) posterior, sigui a interior de mot o per fonètica sintàctica, l'oclusiva inicial té tendència a prendre el punt d'articulació de la segona consonant, fent l'efecte de la desaparició de l'oclusiva inicial i de la geminació de la segona consonant: [pɔp pá] 'poc pa', [sab búj t] 'sac buit', [disát tə] 'dissabte', [kav vért] 'cap vert'. Noteu com en tots els casos preval la sonoritat o la manca de sonoritat de la segona consonant.

2) En mallorquí i menorquí, si entren en contacte una oclusiva o una sibilant alveolar amb una sibilant posterior, es produeix l'africació de la segona sibilant i la desaparició de la consonant inicial: [pɔts] 'pocs', [kát sə] 'capsa', [kadʒóvə] 'cap jove', [dɔnətsórðəs] 'dones sordes'.

3) En mallorquí, és freqüent el fenomen del rotacisme, pel qual *s* implosiva seguida de consonant sonora passa a [r]: [fəntármə] 'fantasma', [bírbə] 'bisbe', [kórmə] 'Cosme', [ər ðít] 'el dit', [ər móʃ] 'el moix' (= el gat) (cf. l'apartat 3.5.1 pel que fa a l'article en balear).

D'altra banda, a Mallorca i a Menorca, i en menor grau a Eivissa, hi ha tendència a perdre la /z/ intervocàlica: *acu(s)ar, cami(s)a, fu(s)ell, filo(s)a, ro(s)ada, llo(s)a*.

Un altre tret consonàntic destacable, que concorda també amb el caràcter conservador del balear, és el tractament dels grups consonàntics romànics T'L, D'L i J'L, que no s'han palatalitzat i es mantenen fidels a la forma del català antic, amb una lateral alveolar geminada, [ll], representada gràficament per *-tl-*: SPAT(U)LA > [əspállə] (*espatla*) 'espatlla', MOD(U)LU > [móllə] (*motlo*) 'mottle', BAJ(U)LU > [bállə] (*batle*) 'batlle'.

Igualment trobem un tret conservador en el tractament dels grups romànics N'R i L'R, que no presenten dental epentètica en mallorquí (tot i que recentment la solució [lr] alterna amb [ldr]): CIN(E)RE > [sénrə] 'cendra', MOL(E)RE > [mólrə] / [móldrə] 'moldre'. En menorquí i eivissenc, en canvi, aquests grups s'han resolt finalment amb la inserció de *d* ([séndrə] 'cendra', [móldrə] 'moldre'), tot i que les formes arcaïques també hi eren usades fins no fa gaire: [zénrə] 'gendre' (< GEN(E)RU), [ténrə] 'tendre' (< TEN(E)RU).

Assimilacions en rossellonès

Recordeu que en el català septentrional vam esmentar l'existència d'un cas d'assimilació consonàntica: el que es produeix en entrar en contacte una consonant oclusiva qualsevol amb una consonant oclusiva dental, /t/ o /d/, amb la particularitat que el resultat d'aquesta assimilació sempre és una geminada sonora: [disáddə] 'dissabte' [raddú] 'rector'.

Un altre tret conservador el trobem en els grups finals de nasal o líquida més oclusiva, que es mantenen en mallorquí i menorquí, però perden l'oclusiva final en eivissenc.

	Mallorquí i menorquí	Eivissenc
<i>font</i>	[font]	[fɔn]
<i>pont</i>	[pɔnt]	[pɔn]
<i>malalt</i>	[məɫáɫt]	[məɫáɫ]
<i>molt</i>	[mɔɫt]	[mɔɫ]

En el tractament de les consonants finals, també destaca que la *erra* és emmudida fins i tot en els monosíl·labs en mallorquí i, menys sistemàticament, en eivissenc, on predomina la realització bategant, però no en menorquí, que sol presentar en aquests casos una *erra* vibrant final:

	Mallorquí	Eivissenc	Menorquí
<i>cor</i>	[kɔ]	[kɔɾ] o [kɔ]	[kɔɾ]

3.5. Morfosintaxi

3.5.1. Morfologia nominal

El primer tret destacat el trobem en la formació dels plurals. Així, els mots que en singular acaben en sibilant alveolar més oclusiva, /sk/, /st/, com *bosc* i *trist*, formen el plural sense recórrer a una vocal epentètica (*boscós*, *tristos*) i resolen la dificultat fonètica d'articular el grup triconsonàntic final (*boscós*, *tristos*) amb la pèrdua de la sibilant del radical. El resultat final és l'africada [tʃ], tant en el cas dels mots en /st/ ([tʃɪstʃ] 'trists') com en el cas dels mots en /sk/ ([bɔtʃ] 'boscs'), ja que s'hi produeix una assimilació consonàntica, com les que hem descrit en tractar el consonantisme balear.

També cal fer esment que en eivissenc, com passa en català occidental, es manté la /n/ etimològica dels plurals dels antics esdrúixols llatins: *hòmens*, *àsens*, a diferència del que passa en mallorquí i en menorquí. Cal remarcar que ja havíem esmentat aquest fenomen en dos altres territoris orientals amb característiques compartides amb l'occidental: el tarragoní i el xipella.

Concomitàncies entre eivissenc i occidental

Com ja anirem veient, l'eivissenc té punts de contacte fonètics, morfosintàctics i lèxics amb el català occidental, justificables per la proximitat de l'illa a la costa valenciana i pels contactes entre les poblacions de tots dos territoris.

Però la característica morfològica més coneguda del balear és l'ús de l'article salat, procedent del llatí IPSU, -A. A diferència del que succeeix a la Costa Brava, l'article salat manté a les Balears tota la vitalitat d'ús.

El paradigma utilitzat no coincideix plenament a les tres illes. Les principals diferències són les següents:

1) En eivissenc i en mallorquí no palmèsà, es conserva l'ús de la forma plena per al masculí (*so, sos*) darrere de la preposició *amb* (*es va ferir amb so ganivet*). En canvi, en el parlar de Palma i en menorquí, s'utilitza arreu la forma reforçada (*es*), també darrere de la preposició *amb*.

	Mallorquí (excepte palmèsà) i eivissenc	Palmèsà i menorquí
<i>amb el càvec</i>	<i>amb so càvec</i>	<i>amb es càvec</i>
<i>amb els cavalls</i>	<i>amb sos cavalls</i>	<i>amb es cavalls</i>

Pollencí

Com veurem més endavant, hi ha una única localitat balear, Pollença, a Mallorca, on s'utilitza l'article literari en comptes del salat.

2) En mallorquí i menorquí, les formes de l'article acabades en *-s* poden patir assimilacions si, per fonosintaxi, aquesta entra en contacte amb una altra sibilant: [ətsáns] 'els sants', [ədʒóvəs] 'els joves', [sət.səβátəs] 'les sabates'.

3) En mallorquí i menorquí, la forma de l'article masculí plural pren la variant *ets* davant de vocal, [ədʒómos]/[ədʒómus] 'els homes', fet que no s'esdevé en eivissenc, en què es manté la forma *es*, [əzóməns] 'els homes'. Possiblement aquesta diferència està relacionada amb les assimilacions consonàntiques a què ens hem referit en el paràgraf anterior: partint de pronúncies com [ətsáns] 'els sants', que trobem en mallorquí i menorquí (però no en eivissenc), els parlants podien interpretar el segment inicial, *ets*, com si fos l'article i expandir-ne l'ús als contextos prevocàlics. !

4) En mallorquí, a més, les formes de l'article acabades en *-s* poden patir rotacisme si, per coarticulació, la sibilant entra en contacte amb una consonant sonora: [ər móʃ] 'el moix' (= el gat), [ər náns] 'el nas', [ər ðít] 'el dit', [sər ɣáβis] / [sər ɣábis] 'les gàbies'.

En la taula següent resumim les diverses formes que pot prendre l'article salat a les Balears.

	Masculí + consonant	Masculí + vocal	Femení + consonant	Femení + vocal
Singular	əs/əz <i>es carro</i>	s <i>s'homo / s'home</i>	sə <i>sa casa</i>	s <i>s'olla</i>
amb...	əs/əz (palmèsà, menorquí) <i>amb es carro</i> so (mallorquí) su (eivissenc) <i>amb so carro</i>	s <i>amb s'homo / amb s'home</i>	sə <i>amb sa casa</i>	s <i>amb s'olla</i>
Plural	əs/əz <i>es carros</i>	əz (eivissenc) <i>es hòmens</i> ədʒ (mallorquí, menorquí) <i>ets homos</i>	səs/səz <i>ses cases</i>	səz <i>ses olles</i>
amb...	əs/əz (palmèsà, menorquí) <i>amb es carros</i> sos/soz (mallorquí) sus/suz (eivissenc) <i>amb sos carros</i>	ədʒ (palmèsà, menorquí) <i>amb ets homos</i> soz (mallorquí) suz (eivissenc) <i>amb sos homos / amb sos hòmens</i>	səs/səz <i>amb ses cases</i>	səz <i>amb ses olles</i>

Tot i l'ús habitual de l'article salat a les Balears, cal dir que l'article literari, derivat d'ILLU, ILLA, es conserva davant d'algunes paraules que es volen individualitzar, en locucions adverbials i en frases fetes, com es veu en aquests exemples:

- 1) davant de mots eclesiàstics: *el bisbe, la Seu, el Papa*;
- 2) davant del nom de les hores: *la una, les tres, les deu*;
- 3) per a determinar éssers únics: *el món, l'infern, la Mare de Déu, el dimoni, el cel, la mar*;
- 4) a l'interior de frases fetes: *estar a les fosques, posar fil a l'agulla, seure a la fresca*;
- 5) en alguns topònims: *el Toro* (Menorca), *la Mola* (Formentera), *la Fossa* (Mallorca).

L'article literari a les Balears

Cal recordar que en la llengua literària i en registres formals, com pot ser la predicació o les oracions del catecisme, és tradicional l'ús de l'article literari.

L'article personal conserva les formes del català medieval. Recordem que, en el cas de la forma masculina davant de consonant (*en*), també es manté en el sistema híbrid del català central i del septentrional, que han perdut, en canvi, la forma femenina i l'apostrofa (*na, n'*). En la resta de dialectes, l'article personal ha desaparegut del tot, a vegades substituït per les formes de l'article literari.

Masculí + consonant	Masculí + vocal	Femení + consonant	Femení + vocal
<i>en</i> <i>en Josep</i>	<i>n</i> <i>n'Andreu</i>	<i>nə</i> <i>na Maria</i>	<i>n</i> <i>n'Aina</i>

Tancarem aquest apartat dedicat a la morfologia nominal, destacant la conservació de les formes plenes dels pronoms (*me, te, se, mos, vos, ne*), que es fan servir davant de verb començat en consonant; tanmateix, *me, te* i *ne* poden alternar amb les variants reforçades *em, et* i *en*: *me diu / em diu, te veig / et veig, ne tenc* (poc usat) / *en tenc*. La forma clàssica del pronom de primera persona del plural, *nos*, ha donat lloc a la variant actual, *mos*, possiblement per un procés d'analogia amb la bilabial inicial de la primera persona del singular (*me*), ajudat de l'equivalència acústica [n] = [m].

3.5.2. Morfologia verbal

En la morfologia verbal del balear destaca la conservació de formes del català antic que ja han desaparegut en altres dialectes.

El tret més perceptible és la manca de desinència per a la primera persona del present d'indicatiu de totes les conjugacions (*jo cant, jo sent*), fins i tot en aquells casos en què queda en posició final un grup consonàntic complex que viola l'escala de sonicitat (*jo parl, jo obr, jo compr*). Es tracta d'un arcaisme que també conserva l'alguerès (i el valencià per a les conjugacions segona i tercera, però no per a la primera).

Trobem un altre tret conservador en les persones quarta i cinquena del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació, que mantenen com en català antic la vocal temàtica /á/: *noltros cantam, voltros cantau*. En mallorquí i eivissenc, també l'imperfet de subjuntiu dels verbs de la primera conjugació manté la vocal temàtica /á/: *que jo cantàs*.

En el present i l'imperfet de subjuntiu, tant trobem les desinències modernes, amb la vocal [i], com les desinències antigues, amb la vocal [ə] (o sense vocal, segons els models conjugacionals). Així, el present de subjuntiu, entre parlants d'edat o en funció de certs verbs, conserva la desinència zero a la primera conjugació (*que jo cant, que tu cants, que ell cant, que ells canten*) i la desinència [ə] a la segona i la tercera (*que jo faça, que tu faces, que ell faça, que ells facen*). Els parlants joves, però, prefereixen la desinència /i/. En l'imperfet de subjuntiu, el mallorquí i l'eivissenc alternen les desinències [sə] i [si], i en menorquí ja només es troba [si]: *cantasses / cantassis* (eivissenc, mallorquí), *cantessis* (menorquí).

Pel que hem dit, doncs, podem establir aquesta taula comparativa de formes verbals balears:

Temps	Conjugació	Formes balears		Valor
Present d'indicatiu	1a., 2a. i 3a.	cant		'canto'
		cantes		'cantes'
Present de subjuntiu	1a.	canta		'canta'
		cantam		'cantem'
Present de subjuntiu	1a.	cantau		'canteu'
		canten		'canten'
Present de subjuntiu	2a. i 3a.	cant / canti		'canti'
		cants / cantis		'cantis'
Present de subjuntiu	2a. i 3a.	cant / canti		'canti'
		cantem		'cantem'
Present de subjuntiu	2a. i 3a.	canteu		'canteu'
		canten / cantin		'cantin'
Imperfet de subjuntiu	1a., 2a. i 3a.	dorma / dormi		'dormi'
		dormes / dormis		'dormis'
Imperfet de subjuntiu	1a., 2a. i 3a.	dorma / dormi		'dormi'
		dormiguem		'dormim'
Imperfet de subjuntiu	1a., 2a. i 3a.	dormigueu		'dormiu'
		dormen / dormin		'dormin'
Imperfet de subjuntiu	1a., 2a. i 3a.	cantàs		'cantés'
		cantasses / cantassis		'cantessis'
Imperfet de subjuntiu	1a., 2a. i 3a.	cantàs		'cantés'
		cantàssem / cantàssim		'cantéssim'
Imperfet de subjuntiu	1a., 2a. i 3a.	cantàsseu / cantàssi		'cantéssiu'
		cantassen / cantassin		'cantessin'
Temps	Conjugació	Mallorquí i eivissenc	Menorquí	Valor

Pel que fa als verbs incoatius, tal com és general en català oriental, aquests presenten *e* com a vocal de l'increment, realitzada [é] o [ê] segons les zones (cf. 3.4.1). Destaca el manteniment de l'increment arcaic en *sc* a la primera perso-

Distinció per la vocal temàtica

El manteniment de la vocal temàtica etimològica del present d'indicatiu permet de distingir entre les formes d'aquest i les del present de subjuntiu, la vocal temàtica del qual és /á/ (/é/ en aquelles localitats en què s'ha perdut la vocal neutra tònica): *cantam perquè volen que cantem*.

Variants velaritzades

A Mallorca i a Eivissa han aparegut unes variants velaritzades del present de subjuntiu (*cântiga, vûlguiga, dòrmiga*), que no afecten els verbs incoatius.

na del present d'indicatiu, al present de subjuntiu (persones 1, 2, 3 i 6) i a l'imperatiu (persones 3 i 6): *jo servesc, que servesqui / que servesca*, en contrast amb les formes en *e(i)x* de les persones 2, 3 i 6 del present d'indicatiu i 2 de l'imperatiu: *tu serveixes, serveix!* A la resta del català oriental, l'increment *e(i)x* s'ha expandit a totes les formes verbals fins a substituir *esc* completament.

Per acabar, podem dir que en eivissenc es manté viu el passat simple, que només trobem en un altre dialecte: el valencià apitxat, perquè a la resta del domini lingüístic ha estat substituït pel passat perifràstic. La primera persona, tanmateix, no s'utilitza: *vaig cantar, cantares, cantà, cantàrem, cantàreu, cantaren*. També se senten, però, les formes *vares cantar, va cantar, vàrem cantar, vàreu cantar i varen cantar*.

3.5.3. Sintaxi

La cliticització és un àmbit en què s'apleguen diversos aspectes remarcables per a la caracterització sintàctica del balear. El tret més singular és que, en les combinacions de verb + pronom feble, l'accent recau sobre el pronom enclític: *cercar-té, aixecau-vós, escoltau-mós, anar-hí*. Aquest és un altre dels fenòmens que comparteixen el balear i el rossellonès.

També cal esmentar que en les formes d'imperatiu de tercera persona (per tant, en el tractament de vostè) el pronom feble es col·loca davant del verb: *m'escolti 'escolti'm', se cobresca 'cobreixi's', se rentin 'rentin-se'*. I en la combinació de dos pronoms febles, un de complement directe i un de complement indirecte, el mallorquí manté l'ordre del català medieval, és a dir, anteposa el pronom acusatiu al datiu: *el te don 'te'l dono', la te duré 'te la duré'*. Aquest tret el trobem exclusivament en mallorquí, mentre que el menorquí i l'eivissenc presenten el mateix ordre que la resta de varietats del català.

En mallorquí i menorquí, perviu encara l'ús d'*ésser* com a auxiliar (*som vengut 'he vingut', som anats 'hem anat', s'és moguda 's'ha mogut'*), si bé és una construcció amb connotacions de rusticitat i, per això mateix, en clar retrocés. Ja no se sent en eivissenc, tot i que hi era emprada segons sabem per documentació dels segles XVI i XVII; potser la forta vinculació amb el valencià –que desconeix *ser* com a auxiliar– n'ha afavorit la desaparició.

3.6. Lèxic

Pel que fa al lèxic balear, convé destacar-ne les coincidències amb el català occidental (*torcar 'eixugar', soll 'cort de porcs', arena 'sorra', somera 'burra'*), explicables pel seu aïllament geogràfic, que afavoreix el manteniment d'elements lingüístics conservadors. Aquestes concomitàncies són més nombroses en el cas d'Eivissa, per la seva proximitat a la costa de València, d'on

arribaven a l'illa funcionaris, menestrals, militars, religiosos, pescadors, etc. Una setantena de mots són l'actual testimoni d'aquesta influència: *aliacrà* 'icterícia' (mall. *fel sofregida*), *gord* 'gras', *dacsa* 'blat de moro' (mall. *blat de les Índies*), *paloma* 'papallona', *amprar* 'manllevar', *gitar* 'vomitar', *tarquim* 'solatge', etc. Més exemples d'arcaisme, aquests no compartits per l'occidental: *capell* 'barret', *ver* 'cert', *talent* 'gana', *cercar* 'buscar'.

Amb relació a la història externa (cf. 3.2), cal dir que l'únic substrat conegut és el púnic d'Eivissa, que només ha deixat restes toponímiques (*Tagomago*, *Eivissa* < IBUSIM), mentre que el de Mallorca i Menorca roman sense identificar: *Búger*, *Cúber*, *Garonda* en serien el record lingüístic. Els musulmans, després d'una dominació de més de tres segles, hi van deixar vocables com *tafona* 'molí d'oli', *estormia* 'mena de puç', *ramadam* 'gatzara', *a betzef* 'a baldor, en abundància', *biduí* 'beneit', etc. i sobretot un bon nombre de topònims (*sa Ràpita*, *Biniali*) i d'antropònims (*Mesquida*, *Binimelis*).

D'altra banda, cal destacar les conseqüències lèxiques que la dominació britànica va tenir per a l'illa de Menorca: *xoc* 'guix (d'escriure a la pissarra)' (de l'anglès *chalk*), *boínder* 'balcó tancat per vidrieres' (angl. *bow window*), *pinxa* 'arengada' (angl. *pilchard*), *mòguin* 'caoba' (angl. *mahogany*), *mèrvels* 'bales, boles (en el joc d'infants)' (angl. *marbles*). També les relacions comercials amb França, amb els corresponents desplaçaments de mallorquins, van albergar a s'Arracó i Sóller un cert nombre de gal·licismes: *recolta* 'collita' (del francès *récolte*), *carrota* 'pastanaga' (fr. *carotte*), *peixe* 'préssec' (fr. *pêche*), *retreta* 'pensió de jubilat' (fr. *retraite*).

3.7. El menorquí de Florida: la frustració d'una colònia de parla catalana a Amèrica

El metge escocès Andrew Turnbull, arran del domini britànic a Florida el segle XVIII, va projectar la fundació d'una colònia agrícola a Nova Esmirna, al sud de Sant Agustí (Saint-Augustine), antiga capital espanyola de Florida, per tal d'explotar els més de 100.000 acres de terra, rebuts del govern anglès, amb una plantació de cotó, anyil, blat de moro, etc. A tal fi va reclutar els futurs treballadors d'Itàlia, de Grècia, de Còrsega i, sobretot, de Menorca. Durant el viatge (1768), es van registrar moltes morts, a les quals s'afegirien en anys successius les nombroses víctimes a causa d'un treball duríssim, de les pèssimes condicions de vida i del tracte dels capatassos. Després del fracàs de l'empresa (1777), els menorquins es van instal·lar a Sant Agustí, on van mantenir la seva varietat dialectal fins a finals del segle XIX. Encara fins avui o, si més no, fins les primeres dècades del segle XX, se n'han conservat residus, inserits en la parla anglesa, dels quals donem unes mostres a partir dels estudis de Philip Rasico: *babaua* 'ximple', *bruixa* 'persona amb molts cabells', *què és ixau?* 'què és això?', *besada* 'petó', *caguets* 'diarrea', *clenxes* 'home que es torna calb', *fi[é]t* 'home; noi', *golasia* 'golosia', *mouna* 'mona', *n[ɛ]s tx[é]ta* 'persona amb el nas pla', *p[ə]t* 'em-

briaguesa', *pixarada* 'acte d'orinar', *estar grossa* 'estar embarassada', *és ver* 'és veritat', etc.

Tenint en compte que la permanència dels menorquins va coincidir amb la segona època de domini espanyol a Florida (1784-1821), els mots castellans apareixen sovint mesclats amb els menorquins (*txopa* 'oblada (tipus de peix)', *coucina* 'cuina', *deidou* 'dit', *óiei* 'escolta', etc.).

3.8. Subdialectes

En els apartats anteriors dedicats a la descripció del dialecte balear, ens hem centrat especialment en aquelles característiques lingüístiques que són comunes a totes tres illes o bé que, no essent generals arreu, gaudeixen de força extensió.

Ara, en les pàgines que falten sobre el balear, ens centrarem en trets més específics, alguns propis només d'algunes localitats. Un cop hàgim descrit aquestes singularitats d'alguns parlars illencs, recollirem també les principals diferències que separen mallorquí, menorquí i eivissenc, algunes de les quals ja hem esmentat en fer la caracterització general del dialecte.

3.8.1. Parlars campanar de Mallorca

Es coneixen com a *parlars campanar*, els parlars d'aquelles poblacions que, per les seves singularitats, es diferencien dels parlars veïns.

Parlar de Sóller o solleric

Sóller és l'única localitat de Mallorca amb un vocalisme àton de tres elements, coincident amb el menorquí i l'eivissenc, ja que /o/ i /o/ conflueixen en [u] en posició àtona:

i	u
	e

D'altra banda, com hem exemplificat en l'apartat 3.6, Sóller presenta alguns gal·licismes lèxics que recorden les freqüents relacions comercials mantingudes amb França, les quals també han provocat una deixalla fonètica en una part de parlants de la població: la confusió dels dos fonemes ròtics, bategant (/r/) i vibrant (/r/), en un de sol, la erra uvular (/R/).

Parlar de Felanitx o felanitxer

Felanitx destaca per les transformacions que s'hi han donat en el vocalisme tònic. Són les següents:

- 1) la vocal *a* s'ha palatalitzat (/a/ > [æ]) i en certs casos arriba a esdevenir una *e* oberta (/a/ > [ɛ]): [sɛl] 'sal';
- 2) al seu torn, la *e* oberta ha esdevingut una *e* tancada (/ɛ/ > /e/): [səl] 'cel';
- 3) com a conseqüència d'aquests canvis, la *o* oberta pot articular-se encara més oberta (/ɔ/ > [ɒ]), perquè no hi ha perill que interfereixi amb la *a*, que tendeix a palatal.

El vocalisme tònic resultant, doncs, és aquest:

i		u
e (< e, ɛ)	ə	o
ɛ / æ (< a)		ɒ (< ɔ)

Quant al vocalisme àton, destaca el manteniment de la vocal neutra final dels esdrúixols en *-ia*, *família*, *gàbia*, com a Artà i Capdepera, quan en mallorquí és habitual la seva pèrdua.

Pel que fa al consonantisme, cal dir que a Felanitx sovint l'articulació de la *l* és alveolar sense ressonància velar, a diferència del que sol esdevenir-se en la resta del català; aquesta pronúncia es recull tant en mots amb *l* simple (*cel*) com geminada, gràficament *tl* (*motlo* 'motlle', *metla* 'ametlla', cf. 3.4.3).

Un altre tret molt destacat del felanitxer és l'existència d'uns al·lòfons palatals, [ç] i [j], dels fonemes velars /k/ i /g/: [kuc] 'cuc', [çi ʃæɫ] 'queixal', [jɛɫ] 'gall'. Remarquem que, a més de Felanitx, hi ha altres localitats mallorquines en què es dona aquesta realització palatal, entre les quals podem citar Palma, Valldemossa, Pollença, Son Servera, Algaida, Manacor i Andratx; les variants [ç] i [j], però, no les trobarem fora d'aquesta illa. A totes les localitats esmentades, els al·lòfons palatals dels fonemes velars /k/ i /g/ ocorren en els contextos següents:

- 1) a final de mot: [kræç] 'crec', [pac] 'pago',
- 2) davant de les vocals palatals (/i/, /e/, /ɛ/) i de les centrals (/a/, /ə/): [ca] 'car', [bócə] 'boca', [əscérə] 'esquerra', [əscénə] 'esquena', [jáltə] 'galta', [píjə] 'piga', [çi jétəs] 'diarrea'.

Parlar de Sineu

Sineu és una altra localitat mallorquina en què s'han produït canvis en el vocalisme tònic. En aquest cas, la transformació afecta la /á/, que per assi-

milació passa a realitzar-se com una *e* oberta si es troba darrere d'un so palatal o d'un so que ho hagi estat anteriorment, com és el cas de les realitzacions palatals dels fonemes velars /k/ i /g/, que avui trobem en altres indrets de Mallorca, com hem esmentat anteriorment: [əɫɛ́] 'allà', [kɛ́p] (<[cɛ́p]) 'cap', [gɛ́ɫ] (<[jɛ́ɫ]) 'gall'. A través de la malnominació (Guell 'Gall') podem situar el canvi al segle XVII.

També en posició àtona trobem un fenomen d'assimilació del tret de palatalitat, ja que la vocal neutra passa a [e] darrere de /i/, darrere de iod (que pot haver desaparegut) o darrere d'una consonant palatal, incloses novament les antigues realitzacions palatals dels fonemes velars /k/ i /g/: [mɛrɪ́e] 'Maria', [fúe] (< [fúje]) 'fulla', [kətəlɪ́nə] (< [cətəlɪ́nə]) 'Catalina'.

Parlar de Pollença o pollencí

Pollença destaca per ser l'única localitat balear en què s'utilitza l'article literari, derivat d'ILLU, en comptes de l'article salat, procedent d'IPSU.

Cal remarcar-ne l'existència d'unes formes peculiars per al masculí, que exemplifiquem en la taula de sota, segurament produïdes a partir de la semivocalització de la lateral ([əɫ] > [əw] > [u] 'el', [əɫs] > [əws] > [us] (> [u]) 'els'), i el manteniment de la variant contextual arcaica *lo* darrere de *amb*.

	Masculí + consonant	Masculí + vocal	Femení + consonant	Femení + vocal
Singular	u <i>el carro</i> [u cáro]	ɫ <i>l'home</i> [ɫ ómo]	lə <i>la cama</i> [lə cámə]	ɫ <i>l'espata</i> [ɫ ɛspállə]
amb...	u / lo <i>amb el carro</i> [əmb u cáro] [ən lo cáro]			
Plural	u <i>els carros</i> [u cáros]	uz <i>els homes</i> [uz ómos]	ləs / ləz <i>les comes</i> [ləs cáməs]	ləz <i>les espates</i> [ləz ɛspálləs]
amb...	u / los / loz <i>amb els carros</i> [əmb u cáros] [ən los cáros]			

3.8.2. Trets diferencials entre mallorquí, menorquí i eivissenc

En fer la descripció de les característiques del balear, hem anat esmentant algunes de les diferències entre totes tres illes. Ara procurarem donar-ne una visió comparada.

Vocalisme tònic

Tret	Mallorquí	Menorquí	Eivissenc
Resultat de la E tancada llatinovulgar	/é/ Quasi arreu <i>c[é]ba</i>	/é/ Meitat occidental (Ciutadella, Ferreries) <i>c[é]ba</i>	/é/ Part oriental (Vila d'Eivissa) <i>c[é]ba</i>
	/é/ Algunes localitats (Binissalem, Alaró, Lloseta) <i>c[é]ba</i>	/é/ Meitat oriental (Maó, Alaior, Es Mercadal) <i>c[é]ba</i>	/é/ Terç occidental (Sant Antoni, Sant Josep) <i>c[é]ba</i>

Vocalisme àton

Tret	Mallorquí	Menorquí	Eivissenc
Vocalisme àton posterior (distinció o confusió de <i>o</i> i <i>u</i> àtones)	/o, o/ > [o], /u/ > [u] <i>p[os]sar</i> Però a Sóller: /o, o, u/ > [u] <i>p[us]sar</i>	/o, o, u/ > [u] <i>p[us]sar</i>	/o, o, u/ > [u] <i>p[us]sar</i>
Realització dels diftongs /kwa/, /gwa/ àtons	[ko], [go]/[yo] [ájyo] 'aigua' Però a Sóller: [ku], [gu]/[yu] [ájyu] 'aigua'	[ku], [gu]/[yu] [ájyu] 'aigua'	[ku], [gu]/[yu] [ájyu] 'aigua' Però a Vila: [kwə], [gwə]/[ywə] [ájywə] 'aigua'
Esdrúixols en <i>-ia</i>	[i] <i>famili</i> Però a Felanitx, Artà, Capdepera: [iə] <i>família</i>	[iə] <i>família</i>	[i] <i>famili</i> Però a Vila: [iə] <i>família</i>

Consonantisme

Tret	Mallorquí	Menorquí	Eivissenc
Palatalitzacions de /k/ i /g/ en posició final i davant de /a, ε, ə, e, i/	A Felanitx, Palma, Valldemossa, Pollença, Son Servera, Algaida, Manacor, Andratx, etc. <i>[c]ap, [ɟ]all</i>	Inexistent: <i>[k]ap, [g]all</i>	Inexistent: <i>[k]ap, [g]all</i>
Resultat del contacte: oclusiva + sibilant sibilant + sibilant	Africació [kátse] 'capsa' [sətsəbátəs] 'ses sabates'	Africació [kátse] 'capsa' [sətsəbátəs] 'ses sabates'	Manca d'africació [kápsə] 'capsa' [səsəbátəs] 'ses sabates'
Resultat del contacte: <i>s</i> + consonant sonora	Rotacisme <i>fanta[r]ma</i>	Manca de rotacisme <i>fanta[z]ma</i>	Manca de rotacisme <i>fanta[z]ma</i>
Realització dels grups finals: nasal + oclusiva líquida + oclusiva	Manteniment de l'oclusiva <i>po[nt]</i> <i>mo[l t]</i>	Manteniment de l'oclusiva <i>po[nt]</i> <i>mo[l t]</i>	Emmudiment de l'oclusiva <i>po[n]</i> <i>mo[l]</i>
Realització d'erra final en els monosíl·labs	Pèrdua [kɔ] 'cor'	Realització vibrant [kɔr] 'cor'	Realització bategant [kɔr] 'cor' (o pèrdua: [kɔ])
Resultat dels grups: N'R i L'R	Sense <i>d</i> epentètica [nr], [lr] (també [ldr]) <i>ce[nr]ja, mo[lr]e / mo[ldr]e</i>	Amb <i>d</i> epentètica [ndr], [ldr] <i>ce[ndr]ja, mo[ldr]e</i>	Amb <i>d</i> epentètica [ndr], [ldr] <i>ce[ndr]ja, mo[ldr]e</i>

Morfosintaxi

Tret	Mallorquí	Menorquí	Eivissenc
Plurals dels antics proparoxítons llatins acabats en -N'	Pèrdua de la nasal [ázəs] 'ases'	Pèrdua de la nasal [ázəs] 'ases'	Manteniment de la nasal [ázəns] 'ases'
Forma de l'article salat masculí darrere <i>amb</i>	<i>amb so / sos</i> <i>amb so carro</i> però, a Palma: <i>amb es</i> <i>amb es carro</i>	<i>amb es</i> <i>amb es carro</i>	<i>amb so / sos</i> <i>amb so carro</i>
Forma de l'article salat masculí davant de vocal	<i>ets</i> <i>ets homos</i>	<i>ets</i> <i>ets homos</i>	<i>es</i> <i>es hòmens</i>
Desinència temporal de l'imperfet de subjuntiu (pers. 2, 4, 5, 6)	[sə] / [si] <i>que sentisses / sentissis</i>	[si] <i>que sentissis</i>	[sə] / [si] <i>que sentisses / sentissis</i>
Vocal temàtica de la primera conjugació (imperfet de subjuntiu)	[á] <i>que cantasses / cantassis</i>	[é] <i>que cantassis</i>	[á] <i>que cantasses / cantassis</i>
Passat	Perifràstic: <i>vares cantar</i>	Perifràstic: <i>vas cantar</i>	Simple (també perifràstic): <i>cantares / vares cantar</i>
Ordre en les combinacions pronominals	CD + CI <i>el te don</i>	CI + CD <i>te'l don</i>	CI + CD <i>te'l don</i>

4. Algerès

Encetem l'estudi del darrer dels dialectes del bloc oriental: l'alguerès. Després d'una breu introducció sobre la situació geogràfica, històrica i sociolingüística de l'Alguer, descriurem les principals característiques del català que es parla en aquesta ciutat.

4.1. Delimitació territorial

L'alguerès es parla a la ciutat de l'Alguer, situada a la costa nord-occidental de l'illa de Sardenya. Es troba, doncs, en una àrea lateral i isolada i, com veurem tot seguit, tardana, perquè és un dialecte consecutiu del català. Políticament pertany a l'Estat italià.

Anomenem *alguerès* el català parlat a la ciutat sarda de l'Alguer.
Font: mapa adaptat de J. Veny (1978). *Els parlars catalans* (12a. ed.). Mallorca: Moll, 1998.

4.2. Factors històrics

Durant el segle XIII Sardenya es trobava sota domini genovès. El 1295, però, el Papa Bonifaci VIII la va concedir en feu a Jaume II. A inicis del segle XIV, la corona catalanoaragonesa i Gènova van lluitar per la possessió de Sardenya. Finalment, el 1323, els catalans comandats per l'infant Alfons hi van desembarcar per prendre'n possessió. Assolida la conquesta de l'illa, aquesta va quedar sota domini català i s'hi van establir força pobladors catalans.

La població sarda de la vila de l'Alguer, però, es va revoltar diverses vegades contra la dominació catalana. A mitjan segle XIV hi va haver una rebel·lió que va provocar que el rei Pere III assetgés la ciutat de l'Alguer, que es va rendir el 1354. La població sarda, però, continuava revoltant-se, de manera que el 1372 Pere III va expulsar tota la població autòctona i l'Alguer va ser repoblat íntegrament per catalans, que es creu que procedien sobretot del Penedès i del Camp de Tarragona (de territoris del català central, fet, per tant, que justificaria la filiació oriental de l'alguerès).

El català, llengua oficial de Sardenya

A partir del primer quart del segle XIV i fins a les darreries del XVII, el català va ser la llengua oficial de Sardenya. A partir del segle XVII, s'acaba el domini català a Sardenya. El 1643 el castellà s'hi imposa com a llengua oficial. El 1764 és substituït per l'italià.

4.3. Factors socials

És un fet que un bon nombre d'elements sards en el català de l'Alguer confeixen a aquesta varietat la seva fesomia diferenciada dels altres dialectes catalans. Si bé l'Alguer constituïa una ciutat fortificada, a partir de finals del segle XVI, a conseqüència dels buits demogràfics provocats per tres epidèmies de pesta que es van succeir en un espai de cent anys (1582-1583, 1652 i 1681), aquesta ciutat va obrir les portes a una immigració sarda substancial, formada sobretot per agricultors i ramaders. Aquest fet va provocar una notable sardització del català col·loquial, de la qual trobem reflexos en la llengua escrita (*cirera* → *cariasa*, *nespla* → *nèspula*). Mentrestant, els nobles i els comerciants, que detentaven el poder, mantenien un català menys contaminat, que trobem reflectit en la documentació, ja que fins al 1643 el català va ser la llengua de l'administració. Després d'un període d'oficialitat del castellà, el 1764 aquest va ser substituït per l'italià, que també deixarà la seva petja en la varietat algueresa. Les relacions entre Catalunya i l'Alguer van reprendre's a mitjan segle XIX, quan la població algueresa havia perdut del tot la consciència de la seva filiació lingüística.

El català a les universitats sardes

La universitat de Càller i la de Sàsser compten amb ensenyaments de llengua i literatura catalanes.

L'Alguer, únic reducte on es parla català a Sardenya, és avui una ciutat d'uns 40.000 habitants, prop de la meitat dels quals manté el català. Aquest conviu amb el sard, llengua de l'illa, i amb l'italià, llengua oficial –llengua, per tant, de l'ensenyament, dels mitjans de comunicació, de l'administració, de la justícia i, també, de l'activitat laboral. Segons les dades de l'enquesta de Maria Grossmann, publicades el 1980, un 60% dels joves coneixien l'alguerès, però no el parlaven, perquè a partir de la segona meitat del segle XX la transmissió familiar de la llengua es va afeblir notablement en favor de l'italià. I avui, el català de l'Alguer viu una situació de diglòssia que l'encamina a la substitució.

Lectura complementària

Podeu consultar la referència següent:

Maria Grossmann (1980). "Anàlisi sociolingüística de la població escolar de l'Alguer". *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (pàg. 511-533). PAM.

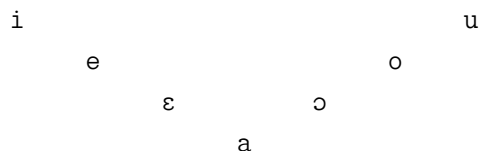
Malgrat tot, en els darrers temps s'han creat diversos instruments que poden ajudar al manteniment de l'alguerès. D'una banda, el 1997 i el 1999 es van aprovar dues lleis de protecció de llengües a Sardenya i a Itàlia, respectivament (la llei sarda núm. 26 del 15 d'octubre: *Promozione e valorizzazione della cultura e della lingua della Sardegna* i la llei italiana núm. 482 del 15 de desembre: *Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche*). D'altra banda, l'any 2002 la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans va avalar el treball *Mo-*

del d'àmbit restringit de l'alguerès, presentat pel Centre de Recursos Pedagògics Maria Montessori, de l'Alguer, i publicat per l'IEC el 2003 amb el títol *El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit*. Aquests dos fets poden facilitar l'expansió de l'ensenyament del català a tots els nivells educatius –avui té presència a l'escola primària de l'Alguer, i també les universitats de Sàsser i de Càller compten amb ensenyaments de llengua i literatura catalanes– i poden permetre igualment la incorporació del català als mitjans de comunicació locals.

4.4. Fonètica

4.4.1. Vocalisme tònic

El vocalisme tònic de l'alguerès consta de set fonemes repartits en quatre graus d'obertura, que és el sistema majoritari en català.

No hi trobem, doncs, la vocal neutra tònica, procedent de la E tancada llatinovulgar, que havia estat general en el català oriental antic i que encara es manté en balear. Possiblement per influència del sard, que no disposa del fonema /ə/, aquest va desaparèixer en alguerès, substituït per /e/.

En l'actualitat, doncs, l'alguerès coincideix amb el català occidental i, a diferència de la resta de l'oriental, té una *e* tancada com a resultat final de l'evolució de E llarga i i breu: [péɾa] 'pera', [frét] 'fred'.

Una altra peculiaritat remarcable del vocalisme alguerès, la trobem en la manera com es resol el contacte entre dues vocals altes, que dóna un diftong creixent, i no pas decreixent, que és la solució territorialment més estesa:

- 1) el contacte entre una *u* i una *i* es resol amb el diftong creixent [wí]: [kwína] 'cuina',
- 2) el contacte entre una *i* i una *u* es resol amb el diftong creixent [jú]: [vjúra] 'viuda'.

4.4.2. Vocalisme àton

El vocalisme àton alguerès històricament coincidia amb el del català oriental, ja que es basava en aquestes dues reduccions:

3) /l/ > [r] / C + _

Agrupada amb consonant, *l* es realitza com una ròtica bategant: [úŋgra] ‘ungla’, [pɾow] ‘plou’.

No cal dir que aquestes transformacions poden coincidir a vegades en una mateixa paraula, cas en què la seva fesomia queda força alterada, com es veu en aquests exemples:

Mot	Transcripció	Mutacions consonàntiques
<i>gelada</i>	[ʒarára]	/l/ > [r] / V + _ + V /d/ > [r] / V + _ + V
<i>teulada</i>	[tawrára]	/l/ > [r] / V + _ + V /d/ > [r] / V + _ + V
<i>flassada</i>	[frasára]	/l/ > [r] / C + _ /d/ > [r] / V + _ + V

Homofonia

Observeu com, a conseqüència de les mutacions consonàntiques que pateix l'alguerès, en aquest dialecte *vida* i *vila* passen a ser homòfones, ja que coincideixen en [víra].

4) /r/ > [l] / _ + C

Davant de consonant, la ròtica esdevé lateral alveolar: [ʒalmána] ‘germana’, [póлта] ‘porta’, [mals] ‘març’, [tálda] ‘tarda’, [kult] ‘curt’.

5) /rn/ > [l] / _

El grup consonàntic final *-rn* passa a *l*: [imfél] ‘infern’. Aquesta mutació ha seguit dos passos. Primer, /rn/ > [ln], perquè tota erra seguida de consonant pateix aquesta transformació, com hem vist en el punt anterior. Després, [ln] > [l], per simplificació del grup consonàntic final: [forn] > [foɫn] > [foɫ] ‘forn’.

6) /r/ > Ø / _ # però també /r/ > [r] / _

/r/ > [l] / _ + s#

La erra a final absolut de mot emmudeix:

- en l'infinitiu dels verbs oxítons (verbs de la primera i la tercera conjugació i verbs de la segona en *-er* tònic): [kantá] ‘cantar’, [santí] ‘sentir’, [sabé] ‘saber’,
- en substantius i adjectius acabats en *-dor*: [salviró] ‘servidor’,
- en algun altre mot: [plajé] ‘plaer’, [mulé] ‘muller’.

Tanmateix, la erra es realitza amb una articulació vibrant:

- en els monosíl·labs: [kɔr] ‘cor’, [fɾɔr] ‘flor’, [sɔr] ‘suor’, [krar] ‘clar’,
- en la primera persona del present d'indicatiu dels verbs amb el radical acabat en erra (com *mirar* o *esperar*), que queda en posició final perquè aquesta forma verbal té desinència zero (cf. 4.5.2): [mír] ‘miro’, [aspér] ‘espero’,

Com veurem en l'apartat “Morfologia verbal”, l'alguerès no insereix cap desinència a la primera persona del present d'indicatiu, tal com passava en la llengua antiga i com es conserva encara en balear.

- en els infinitius paroxítons (verbs de la segona conjugació en *-er* àton): [ku néʃar] ‘conèixer’, [ésar] ‘ésser’,
- en mots diversos: [aír] ‘ahir’, [saɲór] ‘senyor’, [mantirér] ‘mentider’.

En el plural dels mots que articulen la erra, aquesta es realitza com una lateral alveolar, ja que va seguida de consonant: [saɲór] ‘senyor’ / [saɲóls] ‘senyors’. També pot reaparèixer, amb aquesta mateixa realització lateral, en el plural dels noms que han patit emmudiment de la erra en el singular: [salviró] ‘servidor’ / [salviróls] *servidors*.

7) /ʎ/ > [l] / __#

/ʎ/ > [l] / __ + s#

La lateral palatal es despalatalitza en posició final absoluta ([gal] ‘gall’) o seguida per la marca de plural ([kaváls] ‘cavalls’). No, en canvi, en la resta de contextos. Ho podem exemplificar amb la transcripció de les quatre formes flexives de *fill* en alguerès: [fil] ‘fill’, [fíʎa] ‘filla’, [fils] ‘fills’, [fíʎas] ‘filles’. Igualment, la palatal es pot mantenir per fonosintaxi: [akeʎ ábra] ‘aquell arbre’, enfront de [akél] ‘aquell’.

8) /ɲ/ > [n] / __#

/ɲ/ > [n] / __ + s#

Paral·lelament al que acabem de veure per a la lateral palatal, la nasal palatal es despalatalitza en posició final absoluta ([ban] ‘bany’) o seguida per la marca de plural ([ans] ‘anys’), però no en la resta de contextos ([aɲára] ‘anyada’, [baɲá] ‘banyar’).

A més d’aquestes mutacions consonàntiques, podem remarcar algunes evolucions de grups consonàntics llatins a què ja ens hem referit en tractar els altres dialectes del català oriental:

- 1) El grup llatí *-TR-*, després de l’estadi [dɾ] que trobem en la majoria de dialectes catalans, ha evolucionat a una ròtica vibrant (*-TR-* > [dɾ] > [r]): [farí] ‘fadrí’, [péra] ‘pedra’, [víra] ‘vidre’.
- 2) El grup romànic *-tl-* (< T’L, D’L, J’L) no pateix palatalització, circumstància que és una mostra dels trets arcaics que podem localitzar en l’alguerès: [as pála] ‘espatlla’, [méla] ‘ametlla’.
- 3) Quant a l’evolució de C’L, G’L, L[j], cal dir que l’alguerès desconeix el ieisme històric i, per tant, el resultat és una lateral palatal: [páʎa] ‘palla’.
- 4) Com en altres dialectes conservadors, s’hi dona també el manteniment de l’oclusiva final dels grups de nasal o líquida + oclusiva: [saɲk] ‘sang’, [pru ránt] ‘plorant’.

També és remarcable el fet que, en alguerès, dialecte que durant segles ha estat desconnectat de la metròpoli i on ha faltat la influència d’un codi escrit, són freqüents les metàtesis: [buríá] ‘buidar’, [prató] ‘patró’, [trénda] ‘tendre’.

Lluny

Fins i tot es dona addició de la dental en [ʎunt] ‘lluny’, per ultracorrecció de la forma despalatalitzada [ʎun] (recordem que en alguerès tant la lateral palatal com la nasal palatal esdevenen alveolars en posició final).

Un altre aspecte molt rellevant del consonantisme de l'alguerès són les nombroses assimilacions que es produeixen en els contactes consonàntics.

Assimilació per fonosintaxi

Atreu l'atenció el cas peculiar de /m/ davant de la lateral de l'article determinat, que té com a resultat una nasal alveolar geminada [nn]: [kon na dóna] 'com la dona'.

Aquests xocs consonàntics poden resoldre's per quatre procediments:

- 1) Pèrdua de la primera consonant: [um po de ví] 'un poc de vi'.
- 2) Aparició d'una vocal de suport: [totⁱ l án] 'tot l'any'.
- 3) Africació (davant de sibilant): [rits] 'rics', [kuts] 'cups'.
- 4) Assimilació del punt d'articulació: [tob banát] 'tot banyat'.

4.5. Morfosintaxi

4.5.1. Morfologia nominal

Els plurals dels antics esdrúixols llatins acabats en -N' perden la nasal ([ʒóvas] 'joves'), fenomen que s'ha estès per quasi tot el català oriental (només en resten al marge el tarragoní i el xipella, que són varietats de transició al nord-occidental, i l'eivissenc, que té contactes amb el valencià per raons geogràfiques i econòmiques). Tanmateix, trobem un testimoni dels plurals de la llengua antiga en el mot *home*, que ha mantingut la nasal fins avui: [ómans] 'homes'.

En alguerès ha perviscut l'article determinat procedent d'ILLU, ILLA, que presenta les variants etimològiques per al masculí (*lo, los*): [lu pára] 'el pare', [lus páras] 'els pares'; contextualment, se'n dóna la reducció a la base consonàntica quan aquesta pot recolzar-se en una vocal final de la paraula anterior: [la mára i l pára] 'la mare i el pare', [ama l káp] 'amb el cap' (observem la *a* paragògica que pren la preposició *amb* en alguerès: [áma]). Pel que fa a l'article personal, hem de dir que s'ha perdut; tanmateix, les partícules *xu* ([tʃu], del sard *tsiu* 'oncle'), *xa* ([tʃa], del sard *tsia* 'tia') s'utilitzen davant el nom de persones tractades de *vostè*.

Els pronoms personals tòpics són els següents:

Pronoms personals tòpics	Masculí		Femení	
	Singular	Plural	Singular	Plural
1a. persona	jɔ	mozáltros	jɔ	mozáltrás
2a. persona	tu / vos	vozáltros	tu / vos	vozáltrás
3a. persona	eɫ	éʎos	éʎa	éʎás

Notem l'articulació [jɔ], les variants labialitzades [mozáltros] / [mozáltrás], el plural masculí [éʎos], amb morfema analògic d'*aqueixos* (cf. el rossellonès, 2.5.1) i la distinció de gènere entre masculí i femení en [mozáltros] / [mozáltrás] i

[vozáltros] / [vozáltrás]. Vós és un tractament de respecte referit a Déu i els sants i emprat entre compares i comares, i el seu plural és *vosaltros* / *vosaltres*. *Vostè* s'usa per a adreçar-se a persones amb les quals es té poca familiaritat i el seu plural és igualment *vosaltros* / *vosaltres*.

L'alguerès conserva les variants arcaïques dels possessius femenins, provinents de l'evolució de les formes llatines, substituïdes per variants analògiques a la resta del domini lingüístic.

El paradigma sencer es veu en la taula següent, que recull els possessius de posseïdor únic:

Posseïdor únic	Masculí singular	Masculí plural	Femení singular	Femení plural
1a. persona	mew	mews	mía	mías
2a. persona	tow	tows	túa	túas
3a. persona	sow	sows	súa	súas

Tou(s) i *sou(s)* són manllevats al sard i el possessiu *llur* ha desaparegut, però no ha estat substituït per *seu*, com en la resta de dialectes, sinó per la perífrasi *d'ells* / *d'elles* (fonèticament, [déʎus] / [déʎas]). Ho podeu veure en la taula de sota, on apareixen els possessius de posseïdor divers:

Posseïdor divers	Masculí singular	Masculí plural	Femení singular	Femení plural
1a. persona	nóstru	nóstrus	nóstra	nóstras
2a. persona	vóstru	vóstrus	vóstra	vóstras
3a. persona	déʎus / déʎas	déʎus / déʎas	déʎus / déʎas	déʎus / déʎas

A més, davant de noms de parentiu, s'utilitzen les formes àtones dels possessius (*mon pare*, *ton gendre*, *son sogre*, *ta nora*, *sos nebots*), que són les que apareixen en aquesta taula:

Davant de nom de parentiu	Masculí singular	Masculí plural	Femení singular	Femení plural
1a. persona	mun	mus	ma	mas
2a. persona	tun	tus	ta	tas
3a. persona	sun	sus	sa	sas

Tractament de vostè

L'alguerès usa la forma *vostè* com a tractament de respecte. De fet, les formes àtones dels possessius de tercera persona *son*, *sa*, *sos*, *ses* signifiquen 'de vostè', 'de vostès' (i no 'd'ell', 'd'ella', 'd'ells', 'd'elles').

Els demostratius presenten dos graus, amb dues formes equivalents per a la proximitat, *aquest* i *aqueix*. Tal com passa a l'Alguer, també en altres zones és possible que es mantinguin tres demostratius diferents, tot i que només es distingeixin dos graus de determinació: el nombre de formes i el de graus no sempre és paral·lel. Cal dir, però, que en alguerès s'observa una tendència a la substitució d'*aquest* per *aqueix*. A més, en l'expressió *esta nit* cal veure un calc

de l'italià *sta notte* i no una fossilització de la variant no reforçada del demostratiu de proximitat.

Proximitat		Llunyaia
akét	akéʃ	akél
akéstus	akéʃus	akéʎus
akésta	akéʃa	akéʎa
akéstas	akéʃas	akéʎas
aʃó		aʎó

La forma despalatalitzada [akél] pot recuperar el tret de palatalitat quan la lateral entra en contacte, per fonètica sintàctica, amb una vocal inicial del mot següent: [akəʎ óma] 'aquell home'.

Es conserva l'ús de la forma plena dels pronoms clítics davant de consonant, amb la pronúncia que correspon al vocalisme àton alguerès: [ma] 'me', [ta] 'te', [sa] 'se', [na] 'ne', [mus] 'nos', [vus] 'vos', [lu] 'lo', [lus] 'los', [la] 'la', [las] 'les'.

4.5.2. Morfologia verbal

Com en balear, en alguerès trobem que la primera persona del present d'indicatiu conserva la forma més arcaica de totes, la que no rep cap desinència, fins i tot en aquells casos en què queda en posició final un grup consonàntic complex que viola l'escala de sonicitat: *m'alegr* 'm'alegro', *menj* 'menjo', *mescl* 'mesclo', *obr* 'obro'. A més, els verbs en *-iar* reben a la primera persona del present d'indicatiu un increment velar: *estudic* 'estudio', *somic* 'somio'.

En aquest mateix temps verbal observem un altre tret conservador: la vocal temàtica per als verbs de la primera conjugació és /á/, si bé només a la cinquena persona, perquè a la quarta s'ha donat la substitució analògica per *e* (probablement a partir de l'imperatiu), com a la majoria de territoris de parla catalana. Així, doncs, el paradigma complet del present d'indicatiu d'un verb com *cantar* és: [kant], [kántas], [kánta], [kantém], [kantáw], [kántan].

Els verbs amb el radical acabat en [w] (com *caure*, *beure* o *riure*) perden la *e* de la tercera persona del plural del present d'indicatiu: [kawn] 'cauen', [bewn] 'beuen', [riwn] 'riuen'. Alguns verbs de la primera conjugació reben l'increment *-eig* al present d'indicatiu, al present de subjuntiu i a l'imperatiu: *animeig* 'animo', *eliminegen* 'eliminen'.

L'imperfet d'indicatiu presenta la peculiaritat que totes tres conjugacions reben la mateixa marca temporal, /va/, precedida de la vocal temàtica corresponent:

- 1) *a*, en el cas de la primera conjugació: *cantava*, *parlava*, *mirava*,
- 2) *e*, si és un verb de la segona: [valéva] 'valia', [muléva] 'molia', [krajéva] 'creia',
- 3) *i* en cas que pertanyi a la tercera: [kuzíva] 'cosia', [vistíva] 'vestia', [kizíva] 'llegia'.

Els verbs amb velar final a la primera persona del present d'indicatiu (*tenc*, *donc*, *estic*, *moc*) reprenen aquesta velar en les formes de futur i de condicional: [taŋgaré] 'tindré', [duŋgaré] 'donaré', [astiyaré] 'estaré', [muɣaré] 'mouré'.

L'imperfet de subjuntiu, que rep les desinències modernes amb *i*, coneix una forma analògica del present de subjuntiu per a la primera i la tercera persona del singular: *que jo cantessi*, *que ell cantessi*. En alguerès, doncs, totes les persones de l'imperfet de subjuntiu reben la mateixa marca temporal, /si/: *cantessi*, *cantessis*, *cantessi*, *cantéssim*, *cantéssiu*, *cantessin*.

Cal notar l'existència dels infinitius [díwra] 'dir', [téndra] 'tenir', [vansí] 'vèncer'. Destaquem també els participis [fus] 'fos', [ris] 'rigut' i [umplít] 'omplert', que representen el manteniment de formes etimològiques perdudes en altres punts del domini, al costat de participis analògics que representen una innovació, com [maraʃút] 'merescut' o [paraʃút] 'parescut'.

Finalment, esmentarem les formes que pren el present d'indicatiu del verb *ésser* ([ésar]): [so], [ses], [es], [sem], [sew], [son].

4.5.3. Sintaxi

Com també hem assenyalat per al rossellonès i per al català septentrional de transició, i residualment per al mallorquí i el menorquí, *ésser* s'utilitza com a auxiliar de determinats verbs (en el cas de l'alguerès, i d'acord amb la llengua antiga, acompanya verbs intransitius de tipus inacusatiu, que indiquen canvi d'estat o canvi de lloc, i verbs pronominals): *só anat* 'he anat', *sés venguda* 'has vingut', *són estades* '(elles) han estat', *s'eren enrabiats* '(ells) s'havien enrabiats'. En aquestes construccions, el participi concorda en gènere i nombre amb el subjecte.

L'alguerès actual desconeix l'ús del passat, tant del simple (*camini*) com del perifràstic (*vaig caminar*), que han estat substituïts pel perfet: *he caminat*, *só anat*.

Una altra característica sintàctica compartida amb el rossellonès, tot i que aquí és menys sistemàtica, és l'anteposició del clític a l'infinitiu: *per mos confessar* 'per confessar-nos'.

Imperfets en -eva, -iva

Retrobarem aquesta característica flexiva de l'alguerès en pallerès i en ribagorçà. A la resta del domini, en canvi, les conjugacions segona i tercera no duen consonant en la desinència temporal, a diferència del que s'esdevé en la primera (*perdia*, *sentia* enfront de *cantava*).

En canvi, són exclusives de l'alguerès les construccions interrogatives en què el participi verbal precedeix el verb auxiliar dels temps compostos, procedents de l'adstrat sard: [fɛtⁱ l áɫ] 'l'has fet?', [vaŋgutⁱ séɫ] 'has vingut?'.

4.6. Lèxic

Quant al lèxic alguerès, convé destacar-ne els aspectes següents:

1) La conservació d'arcaïsmes, afavorida per l'aïllament d'aquesta ciutat (*llong* 'llarg', *froment* 'blat', *fontana* 'font'), a voltes coincidents amb el mallorquí (*perhom* 'per persona', *almanco* 'almenys', *ver* 'cert', *colgar-se* 'gitar-se').

2) L'adopció de sardismes, per la convivència amb aquesta llengua d'adstrat (*anca* 'cama', *cascar* 'badallar', *eba* 'egua', *arbre de poma* 'pomera', *mestre de nyenya* 'fuster').

3) La introducció d'italianismes, a causa de l'oficialitat de l'italià (*sécol* 'segle', *campanyoro* 'camperol', *assai* 'molt', *màquina* 'cotxe').

4) La presència d'alguns castellanismes, relacionats amb el domini espanyol a Sardenya i l'oficialitat del castellà des de 1643 fins a 1764, ja sota sobirania de la casa de Savoia (*averiguar* 'esbrinar', *aguardar* 'esperar', *duenyo* 'amo', *mesa* 'taula', *posento* (f.) 'cambra').

5) El tractament particular d'alguns mots, que han pres significats nous (*escorpí* 'dragó', *batiar* 'bateig', *gata* 'gat', *moneda* 'diners') o que han generat derivats o perífrasis desconeguts a la resta del domini lingüístic (*afinestrar* 'estar, sortir a la finestra', *pessic d'estendre* 'agulla d'estendre', *poal de la ronya* 'paperera').

Cal destacar que alguns mots estrictament algueresos s'han incorporat al lèxic normatiu per raons substitutòries o denotatives. Així, *llumí* es va introduir al diccionari general per a substituir les formes d'origen castellà emprades a la resta del domini lingüístic, *cerilla* i *misto* (tot i que posteriorment aquest també hi ha tingut entrada, vista la seva extensió). També s'ha incorporat al DIEC el terme *fedal* '(individu) nascut el mateix any', que cobreix un concepte per al qual la resta de dialectes catalans no disposen de nom.

Resum

El català oriental és un dels dos blocs dialectals en què es divideix, de nord a sud, el domini lingüístic català. Està integrat pels quatre dialectes següents:

- 1) El català central, parlat a la meitat oriental del Principat de Catalunya (la Cerdanya, el Berguedà, la zona oriental del Solsonès, l'Anoia, la Conca de Barberà, el Baix Camp i totes les comarques que queden a la dreta d'aquestes, incloent-hi el Barcelonès i, per tant, la capital catalana, Barcelona).
- 2) El rossellonès o català septentrional, parlat als territoris de la Catalunya Nord, bressol de la llengua que resta sota domini francès des que el 1659, pel Tractat dels Pirineus, el rei de Castella, Felip IV, va cedir a la Corona francesa el Rosselló, el Conflent, el Vallespir, el Capcir i la meitat de la Cerdanya.
- 3) El balear, resultat del català que els repobladors de la zona oriental del Principat van portar a les Illes Balears, després que aquestes fossin conquerides als musulmans durant el segle XIII (Jaume I va conquerir Mallorca el 1229 i Eivissa el 1235 i Alfons III va afegir-hi Menorca el 1287).
- 4) L'alguerès, parlat a la ciutat de l'Alguer, a la costa oriental de l'illa de Sardenya, conseqüència del repoblament que Pere III va ordenar el 1372, quan tota la població autòctona va ser expulsada i l'Alguer va ser repoblat íntegrament per catalans.

Aquests quatre dialectes comparteixen alguns trets fonamentals, com la reducció del vocalisme àton i l'evolució de la E tancada llatinovulgar, a més d'altres característiques fonològiques, morfosintàctiques i lèxiques de menor relleu, que en justifiquen la consideració dins d'un mateix bloc dialectal.

Així, enfront del conservadorisme del bloc occidental, que manté el vocalisme preliterari, en els dialectes orientals les vocals àtones han experimentat diverses neutralitzacions:

- 1) Llevat del subdialecte mallorquí, *o* i *u* en posició àtona s'han confós en [u] (*p[u]sar*).
- 2) Arreu del bloc oriental, *a* i *e* àtones han confluït en vocal neutra (*cas[ə]*, *par[ə]*; en l'alguerès, la neutra s'ha obert en [a], per influència sarda: *cas[a]*, *par[a]*). Aquesta evolució té conseqüències morfològiques, ja que provoca la confusió de les formes femenines i masculines que en el bloc occidental es distingeixen (*mestr[e]* > *mestr[ə]*, *mestr[a]* > *mestr[ə]*).

Quant a la *E* tancada llatinovulgar, mentre que es manté tancada a tot el bloc occidental, en el català oriental va evolucionar cap a vocal neutra, la qual posteriorment ha patit evolucions diverses en cadascun dels dialectes orientals:

- 1) En la major part del territori balear, es manté l'estadi del català oriental arcaic, ja que es conserva la vocal neutra (*p[é]ra*).
- 2) En català central, la vocal neutra tònica ha desaparegut per confluència amb la *e* oberta, a causa del seu baix rendiment fonològic (*p[é]ra*); en una part de les Balears modernament també s'ha donat aquesta evolució.
- 3) En rossellonès, els canvis en les vocals mitjanes posteriors van provocar, per simetria, una reorganització del vocalisme anterior, que es va resoldre amb la confluència d'*e* tancada i *e* oberta en una única *e* mitjana, que inclou també els mots que antigament havien tingut vocal neutra (*p[é]ra*).
- 4) En alguerès, la influència de l'adstrat sard, que desconeix la vocal neutra, hauria provocat la substitució d'aquesta per *e* tancada, coincidint així amb la realització mantinguda en el bloc occidental (*p[é]ra*).

Aquestes dues isoglosses, assenyalades respectivament per Milà i Fontanals i per Fabra, i d'altres afegides per Veny, com la vocal *e* de l'increment incoatiu (*serveixo*, *serveisc*), la manca de segregació de iod per les sibilants palatals intervocàliques i finals ([fɛʃ] 'feix', [plúʒə] 'pluja') o la realització fricativa de les sibilants palatals en posició inicial i postconsonàntica ([ʃáfək] 'xàfec', [mɛɲʒá] 'menjar'), permeten considerar el bloc oriental de manera unitària. Tanmateix, cadascun dels dialectes que s'hi agermanen presenta diverses característiques pròpies que contribueixen a donar-li entitat. En recordem algunes de les més destacades, que són les següents:

- 1) El central és el dialecte més evolucionat i el que ha tingut un paper més rellevant en la construcció de la varietat estàndard de la llengua catalana, pel gran pes demogràfic i cultural dels territoris on es parla, en els quals es troba Barcelona, seu del poder polític i administratiu. Això fa que la majoria de les característiques d'aquest dialecte hagin estat incorporades a la llengua estàndard. Entre les poques que n'han restat al marge, destaca el ieisme històric, és a dir, l'evolució a iod de *C'L*, *GL*, *L[j]* ([u.j] 'ull', [pájə] 'palla', [ré.jə] 'rella').

Dins del català central, a més del parlar de Barcelona (l'estudi del qual depassa l'àmbit de la dialectologia i entra en el de la sociolingüística), podem distingir alguns subdialectes i parlars:

- a) el septentrional de transició, que, a més de presentar trets que l'atansen al rossellonès, mostra diverses idiosincràsies: en el timbre vocàlic (*ll[é]ngua*, [*ɛ*]ll, *Jos[é]p*, *paci[é]ncia*, *fl[o]r*, *h[ó]ra*); en els plurals dels noms acabats en *-ig* ([bo.jtɛ] 'boigs'); en la primera persona del present d'indicatiu, que afegeix un

reforç dental o velar a la desinència general del català central (*cànt[ut]/cànt[uk]*), i en la construcció emfàtica de la negació (*poc que us crec pas, pla que vindré*);

b) el tarragoní, que fa la transició cap al català nord-occidental, amb el qual comparteix alguns trets (*pan[tʃ]a, diumen[dʒ]e, cala[jʃ], bo[jʒ]a, ku[n]a, hòmens*), i que presenta també característiques exclusives, com el resultat labiodental sonor a partir de P llatina, en mots en què ha operat una dissimilació ([pʊvɪ́ɫ] ‘pubill’, [pɔ́ɔvə] ‘pobre’, [pɔ́ɔvɪ́nə] ‘pebrina’), o les formes femenines analògiques del demostratiu de proximitat (*aqueta, aquetes*);

c) el salat, a Cadaqués i una estreta franja de la costa entre els rius Ter i Tordera, delimitada per la isoglossa regressiva de la presència de l'article salat (*es, sa < IPSU, IPSA*) enfront del literari (*el, la < ILLU, ILLA*), general a la resta de territoris centrals;

d) el xipella, mena d'envà dialectal discontinu, al límit amb el català occidental, que respon a una única isoglossa que separa aquelles poblacions en què la *e* final àtona del català preliterari s'ha tancat en [i] ([máɾi] ‘mare’, [póβɾis] ‘pobres’), com Tuixén, les Oluges, Santa Coloma de Queralt, Barberà de la Conca, Solivella, Blancafort i l'Espluga de Francolí.

2) El septentrional o rossellonès, dialecte molt influït per l'adstrat occità (especialment al Capcir) i pel superstrat francès, té com a característiques singulars:

a) la reducció del vocalisme tònic a només cinc fonemes distribuïts en tres graus d'obertura, ja que el tancament /o/ > /u/ ([múskə] ‘mosca’) va ocasionar la modificació de *o* oberta en *o* mitjana i la confluència de /ɛ/ i /e/ en una única *e* mitjana, que retornava la simetria al triangle vocàlic (/i, ɛ, a, ɔ, u/);

b) la tendència a l'antiesdruixolisme, que es reflecteix per procediments variats com els desplaçaments accentuals ([muzíkə] ‘música’, [pəɾəβóɫə] ‘paràbola’), la pèrdua de la vocal final dels esdrúixols en *-ia* ([pɾuðɛ́nsi] ‘prudència’) o la substitució lèxica (*ànima* → *aima, animeta*);

c) evolucions consonàntiques pròpies, com el resultat [jɾ] (o [jʀ], per influència de la erra uvular francesa) del grup -TR- llatí ([pəjɾé] ‘paleta’, [pəjɾástɾə] ‘padrastre’), la reducció a [j] de la fricativa prepalatal sorda final ([pɛj] ‘peix’), o l'assimilació, amb resultat sonor, del contacte entre dues oclusives, la segona de les quals és dental ([dɪsáddə] ‘dissabte’);

d) en la morfologia nominal, també trobem trets exclusius, com la pèrdua de la nasal en els plurals d'antics paroxítons llatins ([kəmís] ‘camins’) i el manteniment del possessiu *llur, llurs* (que ha generat les formes femenines analògiques *llura, llures*);

e) en la morfologia verbal, el tret més representatiu és la desinència *-i* per a la primera persona del present d'indicatiu (*canti*), que ha generat formes analògiques d'imperfet (*cantavi*) i de condicional (*cantarii*);

f) en sintaxi, destaca la construcció de les oracions negatives amb la partícula *pas* i sense *no* (*sem pas francesos*).

3) El balear conserva trets fonètics, variants morfològiques i arcaïsmes lèxics que van ser portats pels repobladors orientals del segle XIII i que en el català central modern ja han desaparegut. N'assenyalem els principals:

a) en el vocalisme tònic, la vocal neutra procedent d'E tancada llatinovulgar es conserva a quasi tot Mallorca (llevat de Binissalem, Alaró i Lloseta), a la meitat occidental de Menorca (Ciutadella, Ferreries), als dos terços orientals d'Eivissa (inclosa Vila) i a Formentera;

b) en el vocalisme àton, trobem dos sistemes: el general, amb només tres vocals (/i, ə, u/), està per Menorca, Eivissa, Formentera i la vila de Sóller, i el sistema mallorquí, més antic, que inclou també la *o* (/i, ə, o, u/);

c) en el consonantisme, són mostres de fidelitat als estadis més antics del català oriental peninsular: el manteniment de la labiodental sonora ([vi] 'vi') i el ieisme històric (que pot arribar al grau zero de la iod: [véə] 'vella', [kuní] 'conill'), fenòmens que encara es mantenen en algunes àrees del català central, però de manera recessiva, molt lluny de la vitalitat que coneixen en balear; també són trets arcaïcs la manca de palatalització del resultat de T'L, D'L, J'L ([əspálla] 'espatlla', [móllo] 'motlle') i el manteniment, en mallorquí i menorquí, de l'oclusiva final dels grups *-nt*, *-lt* ([pɔnt] 'pont', [məlált] 'malalt');

d) en morfologia nominal, el tret més representatiu és la conservació de l'article personal (*en, na* < DOMINE, -A) i de l'article salat (*es, sa* < IPSU, -A) amb ple vigor, a diferència del parlar salat peninsular, que constitueix una isoglossa recessiva; en mallorquí i menorquí, l'article salat pot veure's afectat per assimilacions ([ətsáns] 'els sants', [ədʒóvəs] 'els joves') i, en mallorquí, també es pot modificar per rotacisme ([ər nás] 'el nas'); en eivissenc i en mallorquí no palmèsà, es conserva la forma plena del masculí darrere *amb* (*amb so carro*);

e) el tret més perceptible de la morfologia verbal balear és la manca de desinència per a la primera persona del present d'indicatiu de totes les conjugacions (*jo cant, jo sent*), fins i tot en aquells casos en què queda en posició final un grup consonàntic complex (*jo parl, jo cobr, jo compr*), arcaïsmes que comparteix amb l'alguerès;

f) en sintaxi, el mallorquí conserva l'ordre medieval en la combinació d'un pronom de complement directe i un de complement indirecte, ja que anteposa l'acusatiu al datiu (*el te don* 'te'l dono', *la te duré* 'te la duré').

4) L'alguerès és un dialecte conservador, pel seu caràcter isolat i per la incommuniació amb la resta del domini lingüístic, com es veu pel manteniment d'aquests trets:

a) presència de la labiodental sonora en l'inventari consonàntic ([vi] 'vi'), manteniment de l'oclusiva final dels grups de nasal o líquida més oclusiva ([pruránt] 'plorant', [saŋk] 'sang') i manca de palatalització del grup romànic *-tl-* (< T'L, D'L, J'L) ([méla] 'ametlla');

b) formes etimològiques de l'article masculí (*lo, los*), dels pronoms febles (*me, te, se, ne, nos, vos*) i dels possessius femenins (*mia, tua, sua*);

c) manca de desinència a la primera persona del present d'indicatiu (*obr, mescl, menj*) i marca /va/ per a l'imperfet d'indicatiu de totes les conjugacions ([kantáva] 'cantava', [muléva] 'molía', [vistíva] 'vestia').

Alhora, però, l'alguerès és un dialecte que presenta nombroses innovacions, especialment fonètiques, per la influència que hi ha exercit l'adstrat sard al llarg dels segles:

a) en el vocalisme, el sard és possiblement el causant de la pèrdua de la vocal neutra tònica, substituïda per *e* tancada (*p[é]ra*), i de la vocal neutra àtona, oberta en *a* (*par[a], cas[a]s*);

b) el consonantisme és l'àmbit en què són més evidents les mutacions: *d* i *l* intervocàliques esdevenen *r* ([zarára] 'gelada'); *l* agrupada amb consonant es transforma en *r* ([úŋgra] 'ungla'); *r* davant de consonant esdevé *l* ([tálda] 'tarda'), també en el plural de mots amb *r* final ([saŋóls] 'senyors'), i el grup *-m* final es redueix a *l* ([fo] 'forn'); la lateral i la nasal palatals es despalatalitzen a fi de mot ([fils] 'fills', [an] 'any');

c) en morfosintaxi, s'han introduït característiques sardes com les construccions interrogatives en què el participi precedeix l'auxiliar verbal ([vaŋgutⁱ sés] 'has vingut?').

En conclusió, doncs, veiem que el bloc oriental agrupa quatre dialectes amb afinitats evolutives, justificades per raons històriques. El català dels territoris de la Marca Hispànica, al nord-est del Principat (en què s'hauria generat una modalitat un xic diferent –més evolucionada– que la dels comtats d'Urgell, Pallars i Ribagorça), va ser transportat pels repobladors a les Balears (segle XIII) i a l'Alguer (segle XIV). Això explica que tots aquests territoris comparteixin dos trets que els separen del català preliterari (i de l'occidental d'avui): la confusió d'*a* i *e* àtones i l'alteració de la *E* tancada llatínovulgar.

Alhora, però, les fronteres que separen les comarques orientals del Principat de la resta de territoris del bloc, que són físiques, en el cas de les Balears, polí-

tiques, per a la Catalunya Nord, i físiques i polítiques, per a l'Alguer, han fet que aquests tres territoris esdevinguessin àrees laterals o isolades i han propiciat l'aparició de divergències, motivades per dues forces que actuen en sentit contrari. D'una banda, els territoris laterals han mantingut estadis evolutius arcaics del català oriental i han restat al marge de les evolucions que s'esdevenien en català central, dialecte que pel pes demogràfic, polític, econòmic i cultural de les seves comarques, i de la ciutat de Barcelona en particular, ha esdevingut el motor de canvi de la llengua catalana i ha estat pres com a model de la llengua estàndard moderna. D'altra banda, l'aïllament polític i la influència de la llengua d'adstrat (occitana o sarda) i de la llengua de superstrat (francesa o italiana) han fet que la Catalunya Nord i l'Alguer hagin introduït nombroses innovacions i interferències en la varietat dialectal pròpia, fet que els confereix una fesomia peculiar.

Activitats

1. Doneu i justifiqueu al màxim, esmentant tots els trets lingüístics pertinents, la distribució geolectal de les variants següents de la paraula *ceba*:

- a) [sɛ́βə]
- b) [sɛ́βə] / [sɛ́bə]
- c) [sɛ́βə]
- d) [sɛ́ba]

2. Les següents formes corresponen a realitzacions dialectals d'*agre* / *agra*. Justifiqueu-ne la distribució geolectal i indiqueu el gènere o gèneres que pot tenir cadascuna:

- a) [áγrə]
- b) [áγra]
- c) [áγri]

3. Digueu raonadament a quina varietat o varietats dialectals poden pertànyer les formes següents:

a) [puvíʎ] 'pubill'	b) [pɐj] 'peix'
c) [kant] 'jo canto'	d) [pəs.jéns.jə] 'paciència'
e) [ər móʃ] 'el gat'	f) [víra] 'vidre'
g) [múskə] 'mosca'	h) [əkétə] 'aquesta'
i) [puzá] 'posar'	j) [kə] 'cor'
k) [pérðut] 'perdo'	l) [miráj] 'mirall'
m) [kánim] 'cànem'	n) [rim] 'raïm'
o) [túas] 'teves'	p) [britát] 'veritat'
q) [sɛm paz βiŋgúts] 'no hem vingut'	r) [am so káro] 'amb el carro'
s) [kəntáβi] 'cantava'	t) [luz ómans] 'els homes'
u) [kuérə] 'cullera'	v) [lók] 'guix'
w) [pók u sé] 'no ho sé'	x) [rəddú] 'rector'
y) [əz ómans] 'els homes'	z) [kuní] 'conill'

4. El fragment que trobareu a continuació, l'hem extret de les pàgines inicials de l'edició d'un aplec de rondalles populars. Quina concepció de la llengua i dels dialectes s'hi reflecteix? Com es defineixen i quina relació mantenen aquests dos termes des d'un punt de vista científic? Tenint en compte els exemples que s'hi esmenten, quin origen geogràfic deuen tenir aquestes rondalles? Quins trets exclusius defineixen la varietat dialectal que s'hi empra?

"Les corrupcions del llenguatge poden, en l'estadi popular, donar autenticitat, però alerta: que igualment denoten una decadència i generen un enviliment. Aquesta darrera reflexió ens ha influït decididament en casos de dubte, com 'rits' per 'rics' i els innombrables acabaments en '-ara', que traslladem en '-ada'."

5. A partir de la llista d'exemples següent, en què trobareu la pronúncia algueresa de 43 mots catalans, intenteu formular les lleis fonètiques que han alterat el consonantisme d'aquest dialecte. En cada cas, cal que identifiqueu: (1) l'element de partida, és a dir, la consonant que es veu modificada, (2) l'element d'arribada, o sigui, la consonant produïda en el resultat fonètic final i (3) el context en què s'esdevé el canvi (per exemple: en posició inicial o final de mot, davant o darrere de determinades consonants, etc.).

<i>badall</i>	[barál]	<i>blau</i>	[bráw]
<i>budell</i>	[burél]	<i>calaix</i>	[karáʃ]
<i>cavalls</i>	[kaváls]	<i>clau</i>	[kráw]
<i>color</i>	[kuró]	<i>curt</i>	[kúlt]
<i>dolor</i>	[duró]	<i>estany</i>	[astán]
<i>fadrí</i>	[farí]	<i>febrer</i>	[frabé]
<i>fills</i>	[fíls]	<i>flassada</i>	[frasára]
<i>forn</i>	[fól]	<i>gall</i>	[gál]
<i>gelada</i>	[zarára]	<i>genoll</i>	[zanól]
<i>germana</i>	[zalmána]	<i>govern</i>	[guvéln]
<i>infern</i>	[imfél]	<i>juny</i>	[zún]
<i>madrastra</i>	[marástra]	<i>març</i>	[máls]
<i>meló</i>	[maró]	<i>Nadal</i>	[narál]
<i>obert</i>	[ubélt]	<i>olorar</i>	[ururá]
<i>pedra</i>	[péra]	<i>pedris</i>	[parís]
<i>poll</i>	[pól]	<i>rodó</i>	[ruró]
<i>servidors</i>	[salviróls]	<i>tarda</i>	[tálda]
<i>teulada</i>	[tawrára]	<i>ull</i>	[úl]
<i>ungla</i>	[úŋgra]	<i>vida</i>	[víra]
<i>vidre</i>	[víra]	<i>vila</i>	[víra]
<i>vinagre</i>	[vinágra]	<i>violeta</i>	[vjuréta]
<i>viudeta</i>	[vjuréta]		

6. En la pàgina següent trobareu tres versions de la *Paràbola del fill pròdig*, corresponents als tres subdialectes balears. Assenyalau-ne totes les característiques que us proporcionin informació dialectal (fonètica, morfosintàctica, lèxica) i feu-ne una presentació comparada [versions extretes de: J. Veny (1998). *Els parlars catalans* (12a. ed.). Palma: Moll].

Mallorquí (Campos)	Menorquí (Ciutadella)	Eivissenc (Vila d'Eivissa)
<p>Un homo domés tenia dos filij's. Es mé(s) tjove va dí (a) son pare: "Ja's hora que sigui's meu propi amo i que tengui dobbés; [é]s necessari que me'n pugui (a)ná i v[é]lure món. Partiu es vòstros béns i donau-m[é] lo que me toqui". "Ai, filij meu", va dí son pare, "com vulguis; ets un dolent i seràs castigat". I llavò va ubrí un cala(i)x, va partí e(s) tseu(s) béns i en va fé dues pars.</p> <p>Un(s) dies después (as cap d'un(s) dies), es dolent(t) se'n va (a)ná des poble tot gojós i sense dí díos a ningú. Va travessá mols d'ermassos, mols de b[ó]lts i mols de rius i va (a)rribá a una gran ciutat a on va gastá tots es dobbés. As cap d'un(s) mesos, va (ha)v[é] de v[é]lndre sa seva roba a una dona vea i se va llogá per missatge: el varen enviá a-n es cans (a toravila) per gordar-hí ets ases i (e)s bous. Llavò va s[é] mol(t) desgraciat. Ja no va tení llit per durmí en sa nit ni foc per escaufar-s[é] quan(t) tenia fr[é]jd. De vegades tenia tanta talent que fins i tot s'hauria menjat aquelles fue de col i aquella fruita pudrida que m[é]lengen es pors, però nigú li dava (donava) r[é]js.</p> <p>Un vespre, am(b) so ventre buit, se va d[e](i)xá caure damunt un tronc i mirava pe sa finestra ets aucells (aucels) que volaven jugés. I después va v[é]lure surtí sa lluna i ets est[é]l's (ses estr[é]lles) i va dí plorant: "Allà, a ca mun pare, està pl[é] de missatges que tenen pa i ví, ous i formatge, tan(t) com en volen. Mentrestant, jo aquí me mor (muir) de fam".</p>	<p>Un homu numés tenia dos fis. Es més petit va dí a sun pare: "Ja [é]s hora que sigui amu de jo mate(i)x i que tengui dubblés; me n'he de pur[é] (pud[é]) (a)ná a v[é]lure món. Partiu es vòstros béns i dunau-m[é] lu que me (em) toqui". "Ai, fi meu", va dí sun pare, "c[ó]jm vulguis; ets un dolent i seràs castigat". I después va ubrí un cala(i)x, va partí e(s) tseus béns i en va fé dues pars.</p> <p>As cap d'uns quants dies, es dulen(t) se'n va (a)ná des poble molt ufanós i sense dí adéu a ningú, va travessá moltes terres ermes, mol(t)s de bosc i molts de rius i va (a)rribá a una gran ciutat on s'hi va gastá tots es dubblés. As cap d'uns mesus, va v[é] de v[é]lndre e(s) tseus vestits a una dona vea i es va llugá de missatge: el van enviá al camp a guardar-hí ets ases i es bous. Llavòs (llavonses) va s[é] mol(t) desgraciat. Ja no va tení llit per durmí en sa nit ni foc per escaufar-s[é] quan tenia fr[é]jd. De vegades tenia tanta fam (tan(t) de talent) que fins i tot s'hauria menjat aqu[é]lles fue de col i aqu[é]lla fruita pudrida que m[é]lengen es porcs; però ningú li dunava r[é]js.</p> <p>Un vespre, amb es ventre buit, es va dixá caure damunt(t) d'un tronc i mirava per sa finestra ets ucells que vulaven lleugerament. I después va v[é]lure apart[é]ixe sa lluna i ets est[é]l's, i es va dí plurant: "Allà, a ca mun pare està [é]s pl[é] de missatges que tenen pa i ví, ous i furmatge, tan(t) com en volen. Mentrestant, jo aquí me (em) mor de fam (gana).</p>	<p>Un home numés tenia dos fis. Es mé(s) jove li digué a sun pare: "Ja [é]s hora de que siga es meu propi amu i que tenga sous; [é]s necessari que puga anar-me'n i v[ó]lre món. Partigueu es vòstros béns i dau-me lu que'm pertoqui". "Ai, fi meu, va dí sun pare, com vulgues, ets un dolent i seràs castigat". I llavò va ubrí un cala(i)x, va partí's seus béns i en va fé dos parts.</p> <p>Uns dies después aqu[é]ll dulén se'n va 'nà des pol[é]le mol estufat i s[é]nse dí díos a ningú. Atravessá moltes terres pelades, mols de boscus i mols de rius i 'ribá a una gran ciutat on se va gastá tots es sous. As cap d'uns mesus va hav[é] de v[é]lndre sa roba a una dona vea i es va llugá com a jornalé. El varen enviá al cam a guardar-hi es àsens i es bous. Llavò va s[é] mol desgraciat. Ja no va tení llit per durmí a la nit ni foc per escaufar-se quan tenia fr[é]jd. De vegades tenia tanta gana qu'hasta s'hagués menjat aqu[é]lles fue de col i aqu[é]lla fruita pudrida que m[é]lengen es gurrins. Però ningú li dunava r[é]js.</p> <p>Una nit, en su ventr[é]j: buit, se dé(i)xá caure damun d'un tió i mirava pe sa finestra es pardals que vulaven llugés i llavò va v[ó]lre surtí sa lluna i ses estr[é]lles i es va dí pluran: "Allà, sa casa de mun pare està pl[é]na de jornalés que tenen pa i ví, [ó]lus i furmatge, tant a vull[é]. Mentrestan, io aquí me mor de fam".</p>
(Versió de Joan Veny)	(Versió de Josefina Salord Ripoll i Miquel Melià Caulés)	(Versió d'Isidor Mari)

Exercicis d'autoavaluació

1. Digueu raonadament a quina varietat o varietats dialectals poden pertànyer les formes següents:

- a) [fɾɔls] 'flors'
- b) [fúə] 'fulla'
- c) [disáddə] 'dissabte'
- d) [ázəns] 'ases'
- e) [pɾóvə] 'pobre'
- f) [krəβíə] 'creia'
- g) [pərtésc] 'parteixo'
- h) [fi] 'fill'
- i) [léŋgə] 'llengua'
- j) [kəmís] 'camins'

Tingueu en compte:

- Quants trets d'aquella forma resulta pertinent de comentar –poden ser dos, tres, quatre; poden ser del vocalisme tònic, del vocalisme àton, del consonantisme, morfològics, etc.
- Per a cada tret, de quin tipus és: si és sistemàtic o idiosincràtic; si és exclusiu d'una varietat o es troba en diverses; si és decadent i conviu amb altres formes o té plena vitalitat; si és modern o arcaic, etc.
- Quin és el fenomen que hi ha a l'origen d'aquella forma –si cal, parlu d'analogies, de creuaments, d'assimilacions, de dissimilacions, etc.
- Quines informacions diacròniques sobre evolucions històriques cal incloure-hi –i aquí és molt important que sigueu exactes.
- Si es tracta d'un fenomen fonètic, en quins contextos es dona.
- Si es tracta d'un fet morfològic, en quin paradigma se situa.

En cada cas heu de decidir quines informacions són necessàries perquè aquella variant dialectal quedi prou ben justificada. Penseu que totes han estat triades pensant que tinguéssiu algun tipus d'informació o altre per a comentar.

2. Identifiqueu raonadament i amb la màxima precisió la varietat dialectal emprada en el text següent. Remarqueu-ne els trets lingüístics exclusius i indiqueu en quines altres varietats es donen els que no ho són.

“– Per fi sous arribats! Me pènsut que en Josép ens espèra encara. Poc que'm crevia pas que tingués tanta paciència èll! Divenres vàreu dir que iríem a conèixere la seu mare més d'hóra.”

Solucionari

1.

a) [frɔls] ‘flors’

Varietat o varietats: alguerès.

Justificació: dues mutacions consonàntiques exclusives d'aquest dialecte.

- /l/ > [r] / C + _ + V Exemple: [frɔr] ‘flor’
- /l/ > [r] / V + _ + V Exemple: [víra] ‘vila’
- /d/ > [r] / V + _ + V Exemple: [víra] ‘vida’
- /t/ > [l] / _ + C (inclosa la marca de plural) Exemple: [frɔls] ‘flors’

Si la ròtica ha emmudit en el singular (no és el cas de *flors*), en el plural se sensibilitza i apareix com a [l]. Exemple: [saɲó] ‘senyor’, [saɲóls] ‘senyors’.

b) [fúə] ‘fulla’

Varietat o varietats: menorquí (i algunes localitats de Mallorca).

Justificació: ieisme, l[j] (com C'L i G'L) > iod, a tot el balear i a part del català central (aquí en recessió). En balear, es pot arribar al grau zero de la iod intervocàlica, fet que es dona sistemàticament en contacte amb una vocal palatal tònica anterior o posterior (*vea* ‘vella’, *cuera* ‘cullera’). A Menorca i en algunes localitats de Mallorca, la iod també pot desaparèixer entre qualssevol vocals, com és el cas de *fua* ‘fulla’.

c) [disáddə] ‘dissabte’

Varietat o varietats: català septentrional o rossellonès.

Justificació: assimilació d'oclusives cap al punt d'articulació de la segona consonant, fenomen que es dona també en balear i alguerès, però amb la peculiaritat que, a més, hi ha una sonorització de la dental geminada resultant; aquesta sonorització només és pròpia del rossellonès.

d) [ázəns] ‘ases’

Varietat o varietats: tarragoní i eivissenc.

Justificació: els antics proparoxítons llatins que presentaven una N a la darrera síl·laba van perdre aquesta consonant en el singular però la van mantenir, en català arcaic, en el plural. En alguns dialectes actuals encara es conserva: en el català occidental –llevat del ribagorçà–, en el tarragoní, en el xipella i en l'eivissenc. Tenint en compte el vocalisme àton de la transcripció, però, només pot pertànyer a dialectes orientals: tarragoní i eivissenc, ja que hi ha reducció de la e cap a vocal neutra.

e) [próvə] ‘pobre’

Varietat o varietats: tarragoní.

Justificació: s'observen dos fenòmens:

- Metàtesi de la erra, que canvia la seva posició en el mot. La metàtesi sol afectar les líquides, no és un tret sistemàtic i pertany més al nivell col·loquial del llenguatge que no pas a un dialecte en concret.
- Dissimilació de bilabials. El tarragoní no és l'únic subdialecte que manté el fonema labiodental /v/, però sí l'únic que té /v/ com a evolució de P intervocàlica llatina en paraules en què hi havia dues bilabials. Aquesta evolució s'explica per dissimilació de la segona de les bilabials. El vocalisme àton és compatible amb aquesta localització.

f) [krəβíə] ‘creia’

Varietat o varietats: català septentrional de transició.

Justificació: imperfet d'indicatiu que trobem en verbs de la segona conjugació amb l'infinitiu acabat en [wrə], com *creure* o *seure*, en què s'observa una alternança de wau amb [β] en les persones 4a. i 5a. del present d'indicatiu (*crevem*, *creveu*) i en totes les de l'imperfet d'indicatiu (*crevia*, *crevies*, *crevia*, *creviem*, *creviu*, *crevien*), com passa en les formes generals de verbs com *deure* o *escriure*, que també tenen l'infinitiu acabat en [wrə].

g) [pərtésc] ‘parteixo’

Varietat o varietats: parlars de determinades poblacions de Mallorca (Palma, Valldemossa, Pollença, Son Servera, Algaida, Manacor, Felanitx, etc.).

Justificació: s'hi detecta una munió de trets que conflueixen en el balear. Aquests són: el vocalisme àton oriental; l'absència de marca per a la primera persona del present d'indicatiu; l'increment arcaic per als verbs incoatius; la vocal neutra tònica (part occidental de Menorca, part oriental d'Eivissa i tot Mallorca, excepte Binissalem, Alaró i Lloseta); però el que permet de precisar més és la realització palatal de la /k/ final, ja que les oclusives palatals [ç] i [ʝ], al·lòfons de /k/ i /g/ que apareixen sistemàticament en posició final i davant de les vocals [a, ε, e, ə, i], es troben només en les poblacions de Mallorca ja esmentades.

h) [fi] ‘fill’

Varietat o varietats: balear.

Justificació: cas zero d'una iod procedent de ieisme. Ieisme: l[j] (com C'L i G'L) > iod, a tot el balear i a part del català central (aquí en recessió). A les Balears, la iod en posició final es perd

de manera força sistemàtica si va precedida per la vocal *i* ([koní] / [kuní] ‘conill’) encara que també és possible el manteniment ([koníj] ‘conill’).

i) [kɛŋgə] ‘llengua’

Varietat o varietats: català septentrional de transició (en recessió).

Justificació: la monoftongació de /kwa/ i /gwa/ àtons finals cap a [kə] i [gə] es dóna en central i en septentrional (a les Balears també monoftonga, però el resultat és [ko]/[ku] i [go]/[gu]). L'exemple proposat ha de ser del septentrional de transició, ja que aquest subdialecte obre la *e* tancada del llatí vulgar fins i tot en contacte amb una palatal, a diferència de la resta del català central, que en aquest cas la manté tancada, i a diferència del septentrional, que presenta arreu una *e* mitjana.

j) [kəmís] ‘camins’

Varietat o varietats: català septentrional o rossellonès.

Justificació: en una bona part d'aquest dialecte (en queda al marge el Vallespir) el plural dels mots aguts amb una nasal etimològica subjacent es realitza sense la sensibilització d'aquesta nasal.

2.

Vocalisme tònic

a) *Josép, espèra, paciència, èll*

Tret exemplificat: canvi de timbre d'algunes *e* tòniques.

Varietat o varietats: català septentrional de transició.

Justificació: cal remarcar la terminació *-ència*, que sempre presenta una *e* tancada en septentrional de transició. Cal destacar també que la *e* oberta d'*èll* ve d'una *e* tancada llatínovulgar, que s'obre malgrat que està travada per una palatal –aquest context, en la resta del català central, n'evita l'obertura.

b) *hóra*

Tret exemplificat: manteniment de la *o* tancada del llatí vulgar en tots els contextos.

Varietat o varietats: català septentrional de transició (exclusiu).

Justificació: a la majoria dels dialectes catalans, la *o* tancada del llatí vulgar es manté tancada excepte si es troba en síl·laba inicial tònica o en un monosíl·lab, situació en què passa a *o* oberta. En el català septentrional de transició, en canvi, fins i tot en aquests contextos es manté el timbre tancat de la *o* i, esporàdicament, es pot arribar a [u] –que és el resultat que presenta el rossellonès per a tota *o* tancada llatínovulgar.

Vocalisme àton

c) *pènsut*

Tret exemplificat: reducció del vocalisme àton posterior.

Varietat o varietats: català oriental, excepte al mallorquí no solleric.

Justificació: /ɔ, o/ es redueixen a [u] en posició àtona.

Consonantisme

d) *divenres*

Tret exemplificat: manca d'epèntesi dental en el grup romànic -N'R-, paral·lelament al que succeeix amb -L'R-.

Varietat o varietats: septentrional, septentrional de transició, pallarès, mallorquí.

Justificació: els grups llatins N'R i L'R han sofert dues evolucions en català. Aquestes són: (1) inserció d'una *d* epentètica o (2) manteniment del grup amb reforçament de les vibracions de la ròtica, com en el cas present. A més, en pallarès i en septentrional, el grup consonàntic etimològic -NDR-pot, per analogia, perdre la *d* –*pen(d)re*.

Article personal

e) *en Josép*

Tret exemplificat: forma masculina de l'article personal.

Varietat o varietats: català septentrional, català central, balear, parlars de Tàrbena i la Vall de Gallinera.

Justificació: l'article personal arcaic es manté en totes les seves formes en el dialecte balear, i només en la forma masculina que precedeix un nom començat per consonant en el català oriental peninsular. En el català central és especialment freqüent dins del septentrional de transició, mentre que més cap al sud conviu amb *el*.

Possessius

f) *la seu mare*

Tret exemplificat: ús de les formes masculines del possessiu davant de noms femenins de parentiu.

Varietat o varietats: català septentrional de transició i català septentrional.

Justificació: possiblement es tracta d'una reducció de la forma femenina antiga del possessiu, originada en contextos en què anava seguida de vocal, com a *la seu(a) amiga*.

Pronoms febles

g) *me pènsut, ens espèra, poc que'm crevia pas*

Tret exemplificat: formes plenes dels clítics singulars de primera i segona persona i del reflexiu –reduïdes si el context anterior és vocàlic–, però formes reforçades dels clítics plurals corresponents.

Varietat o varietats: septentrional i septentrional de transició.

Justificació: l'alguerès i el nord-occidental presenten arreu les formes plenes; el balear, el tarragoní i el valencià presenten les formes plenes excepte les que coincideixen amb l'article (*el, els*); el septentrional i el septentrional de transició presenten les plenes només per al pronoms singulars de primera i segona persona i per al reflexiu; finalment, només la resta del català central té en tots els casos les formes reforçades.

Morfologia verbal

h) *sous*

Tret exemplificat: present d'indicatiu del verb *ésser*.

Varietat o varietats: septentrional de transició (exclusiu).

Justificació: només aquest subdialecte presenta les formes de primera i segona persona del plural *soms, sous*, amb una *s* que apareix probablement per a marcar la idea de pluralitat –i, en el cas de *soms*, per a diferenciar-se de la primera persona del singular, que és *som*.

i) *pènsut*

Tret exemplificat: desinència per a la primera persona del present d'indicatiu.

Varietat o varietats: septentrional de transició (exclusiu).

Justificació: fonològicament el septentrional de transició presenta la marca /o/ per a la primera persona del present d'indicatiu, com el nord-occidental, que la realitza [o], i la resta del central, que la realitza [u]. El septentrional de transició, però, té la particularitat que reforça aquesta vocal amb una consonant dental o velar (*càntut* o *càntuc*).

j) *crevia*

Tret exemplificat: imperfet d'indicatiu que trobem en verbs de la segona conjugació acabats en [wɾə], com *creure* o *seure*.

Varietat o varietats: català septentrional de transició (exclusiu).

Justificació: s'observa una alternança de wau amb [β] en les persones 4a. i 5a. del present d'indicatiu (*crevem, creveu*) i en totes les de l'imperfet d'indicatiu (*crevia, crevies, crevia, creviem, creviu, crevien*), analògicament al que passa en les formes generals de verbs com *deure* o *escriure*, que també tenen l'infinitiu acabat en [wɾə].

k) *iríem*

Tret exemplificat: condicional del verb *anar*.

Varietat o varietats: septentrional i septentrional de transició.

Justificació: el verb *anar* presenta en aquests territoris formes arcaiques per al futur i el condicional (*iré, irás...; iria, iries...*), que havien estat pancatalanes.

l) *conèixere*

Tret exemplificat: manteniment fonètic de la bategant de l'infinitiu, recolzada en la vocal posterior, en verbs acabats en *-xer* o *-cer*.

Varietat o varietats: català septentrional de transició.

Justificació: reforç, amb l'epètesi interior d'una neutra relaxada, de formes arcaiques d'infinitiu en sibilant + *re* (*vençre > vèncere*).

Sintaxi

m) *sous arribats*

Tret exemplificat: ús d'*ésser* com a auxiliar.

Varietat o varietats: septentrional, septentrional de transició, alguerès, mallorquí i menorquí (pel que fa a l'ús d'*ésser* com a auxiliar, però la forma flexiva *sous* només es troba en septentrional de transició).

Justificació: manteniment de l'ús clàssic d'*ésser* com a auxiliar amb verbs inacusatius de canvi de lloc (*arribar, anar, venir*).

n) *poc que'm crevia pas...*

Tret exemplificat: negació emfàtica.

Varietat o varietats: septentrional de transició (exclusiu).

Justificació: la negació habitual es construeix amb *no ... pas* i la negació emfàtica amb *poc que ... pas*.

Conclusió: cal adscriure aquest text al català septentrional de transició, subdialecte del català central.

Bibliografia

- AA. DD.** (1992). *Qui sem els catalans del nord*. Perpinyà: Associació Arrels.
- Adam, M.** (2002). "La isoglossa /i/ del present d'indicatiu: de l'any 1906 al 2000". *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* (núm. XLIV, pàg. 271-288).
- Adam, M.** (2004). "Els infinitius del tipus 'néix(e)re' i la seva àrea geogràfica". *Sintagma* (núm. 16, pàg. 43-76).
- Alomar, A.I.; Melià, J.** (1999). *Proposta de model de llengua per a l'escola de les illes Balears*. Mallorca: Moll.
- Badia i Margarit, A.M.** (1999). *Les Regles de esquivar vocables i "la qüestió de la llengua"*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Bau, J.; Font, A.** (1992). "La iodització a la Plana de Vic". *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, IV. Àrea 3. Lingüística social*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- Bosch, A.; Susanna Sanna, M.A.** (1996). *Històries de l'Alguer, entre la marina i la campanya*. Barcelona: Dalmau.
- Botet, R.** (1997). *Vocabulari específic rossellonès*. Perpinyà: El Trabucaire.
- Bover i Font, A.** (2002). "L'Alguer, confí de confins". *Quaderns d'Italìa* (núm. 7, pàg. 111-116).
- Comes i Causa, J.** (1996-1998). "El parlar de Pau (Alt Empordà) a la dècada 1960-1970". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (núm. 29, pàg. 357-377; núm. 31, pàg. 351-413).
- Corbera, J.** (2000). *Caracterització del lèxic alguerès*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- Corbera, J.; Domènech, F.X.; Mayoral, J.** (1997). *L'Alguer: imatge i paraula*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- Costa, G.J.** (1986). *Atlas linguistique "Sacaze" des confins catalano-languedociens, I*. Saint Estève: Société des Professeurs de Catalan.
- Escudero, J.-P.** (2004). *Les gitans catalans et leur langue. Une étude réalisée à Perpignan*. Péronnas: Éditions de la Tour Gile.
- Fabra, P.** (1891). *Ensayo de gramática del catalán moderno*. Barcelona: L'Avenç (ara, ed. a cura de S. Bonet, Barcelona: Altafulla, 1993).
- Fouché, P.** (1924). *Phonétique historique du roussillonnais*. Tolosa-París: Privat.
- Fouché, P.** (1924). *Morphologie historique du roussillonnais*. Tolosa-París: Privat.
- Grossmann, M.** (1980). "Anàlisi sociolingüística de la població escolar de l'Alguer". *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (pàg. 511-533). Barcelona: PAM.
- Guiter, H.** (1966). *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales*. París: CNRS.
- Luna, X.** (1995). "Les vocals tòniques a l'Alt Empordà". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (núm. 28, pàg. 267-303).
- Mallfrè, J.** (2000). "Parlars tarragonins de transició al *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC". *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa (4 i 5 de juny de 1999)* (pàg. 73-78). Barcelona - Tortosa: Institut d'Estudis Catalans - Ajuntament de Tortosa.
- Milà i Fontanals, M.** (1875). *Catalán contemporáneo. El lenguaje de Barcelona* (dins *Obres Completes*, 1890, vol. III, pàg. 511-544). Barcelona.
- Moll, F. de B.** (1990). *El parlar de Mallorca* (2a. edició). Mallorca: Moll, Consell Insular, 1980.
- Moll, F. de B.** (1932). "Estudi fonètic y lexical del dialecte de Ciutadella". *Miscelánea filològica dedicada a D. Antonio M. Alcover con motivo de la publicación del Diccionari català-valencià-balear* (reeditat a *Randa*, núm. 8, pàg. 5-48, Palma). Palma.
- Monturiol, J.; Domínguez, E.** (2001). *El parlar de la Garrotxa*. Girona: Ràdio Olot.

- Plaza i Arqué, C.** (1996). *La parla de la Conca de Barberà*. Tarragona: Diputació.
- Pons i Griera, L.** (1992). *Iodització i apitxament al Vallès. Interpretació sociolingüística i psicolingüística dels canvis fonètics*. Barcelona: IEC.
- Rasico, Ph.** (1987). *Els menorquins de la Florida: història, llengua i cultura*. Barcelona: PAM.
- Recasens i Vives, D.** (1982). *La parla del Camp de Tarragona (Assaig de síntesi)*. Tarragona: Omnium Cultural Tarragonès.
- Recasens i Vives, D.** (1985). *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona*. Barcelona: Curial, PAM.
- Riera, C.** (1993). *Caracterització de l'idiome de Mojà*. Barcelona: Claret.
- Sala, E.** (1983). *El parlar de Cadaqués*. Girona: Diputació.
- Sanna, J.** (1988). *Diccionari català de l'Alguer*. L'Alguer-Barcelona.
- Scala, L.** (2003). *Català de l'Alguer: criteris de llengua escrita*. Barcelona: PAM.
- Veny, J.** (1959-60). "Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes". *Revista de Filología Española* (núm. 42, pàg. 91-149; núm. 43, pàg. 117-202).
- Veny, J.** (1979). "Sobre els castellanismes del rossellonès". *Hommage à Jean Séguy* (vol. II, pàg. 401-438) (també a *Estudis de geolingüística catalana*, 1984, 2a. ed., pàg. 155-201). Barcelona: Edicions 62.
- Veny, J.** (1980). "Sobre els occitanismes del rossellonès". *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (pàg. 441-494). Barcelona: PAM.
- Veny, J.** (1999). *Aproximació al dialecte eivissenc*. Palma: Moll.
- Veny, J.** (1999). "Centralització d'o àtona en català". *Catalan Review* (núm. 13/1-2, pàg. 225-253).
- Veny, J.** (2004). "Contribució de la dialectologia a la gramàtica". *Lingüística i gramàtiques. Actes del Xè Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona* (pàg. 109-151). Barcelona: PPU.
- Veny, J.** (2005). "Afinitats ultrapirinenques del català septentrional de transició". *Actes del col·loqui L'Albera i el patrimoni en l'espai transfronterer* (pàg. 179-199). Figueres: Consell Comarcal de l'Alt Empordà.
- Veny, J.; Pons i Griera, L.** (1998). *Atlas lingüístic del domini català. Etnotextos del català oriental*. Barcelona: IEC.
- Verdaguer, P.** (1974). *El català al Rosselló. Gal·licismes. Occitanismes. Rossellonesismes*. Barcelona: Barcino.
- Verdaguer, P.** (1992). "Llengua i sociolingüística". *Qui sem els catalans del Nord* (pàg. 71-87). Perpinyà: Associació Arrels.
- Verdaguer, P.** (2002). *Diccionari del rossellonès*. Barcelona: Edicions 62.
- Vila, P.** (1993). "Bibliografia de la llengua i literatura catalanes al Rosselló. I. La llengua." *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (núm. 32, pàg. 267-370).
- Vilà i Comajoan, C.** (1989). *El parlar de la Plana de Vic*. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa.